

Львівський державний університет внутрішніх справ

ТАТАРИН Н. М., ПРЯХІН Є. В.

Методика розслідування
самовільного зайняття
земельної ділянки
та самовільного будівництва

Монографія

Львів
2019

УДК 343.98:343.74
Т23

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 27 лютого 2019 р. № 7)

Рецензенти:

О. М. Гумін,

*доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права і процесу
ННПП НУ «Львівська політехніка»;*

А. І. Кунтій,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
ІПФНП ЛьвДУВС*

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

Т23 **Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва: монографія.** Львів: ЛьвДУВС, 2019. 192 с.

ISBN 978-617-511-282-3

Монографію присвячено актуалізації питань щодо розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Охоплено стан наукового вивчення відносин у рамках протидії самовільному зайняттю земельної ділянки та самовільному будівництву, зокрема криміналістичну характеристику самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Наведено та охарактеризовано типові слідчі ситуації та слідчі версії, що виникають під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також особливості тактики проведення окремих процесуальних дій під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

Видано в авторській редакції.

УДК 343.98:343.74

© Татарин Н. М., Пряхін Є. В., 2019

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISBN 978-617-511-282-3

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЙНЯТТЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВУ	9
1.1. Стан наукового дослідження відносин, пов'язаних із протидією самовільному зайняттю земельної ділянки та самовільному будівництву.....	9
1.2. Характеристика джерел інформації про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.....	33
1.3. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.....	48
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА.....	75
2.1. Типові слідчі ситуації та слідчі версії, що виникають під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.....	75
2.2. Використання спеціальних знань під час розслідування самовільного зайняття земельної та самовільного будівництва ділянки.....	96
2.3. Особливості тактики проведення окремих процесуальних дій під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.....	115
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	181

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України	– Верховна Рада України
ДАБІ	– Державна архітектурно-будівельна інспекція;
Держгеокадастр	– Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру
Держекоінспекція	– Державна екологічна інспекція України
ЗД	– земельна ділянка;
ЗК України	– Земельний кодекс України
ЗУ	– Закон України
КМ України	– Кабінет Міністрів України
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
Нацполіція	– Національна поліція України
НСРД	– негласні слідчі (розшукові) дії
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	– оперативно-розшукові заходи
Слідчі (р) дії	– слідчі (розшукові) дії
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва – це складний процес, пов'язаний зі встановленням подій, які відбулися у минулому, та їх особливостей на основі інформації, що зафіксована на матеріальних об'єктах та в пам'яті осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні у тій чи іншій якості. Воно засноване на такому загальному законі матеріального світу, як відображення, завдячуючи чому особливості відображуваного об'єкта, зокрема і людини чи процесу, обов'язково відтворюються в навколишній обстановці.

Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво є виявом умисного нехтування нормами законодавства, що регулюють порядок набуття земельних ділянок у власність, а також будівництва на них різноманітних споруд. Особа, що без жодних правових підстав самовільно займає земельну ділянку, протиправно її використовує, грубо порушує гарантоване Конституцією України та закріплене в Цивільному і Земельному кодексах України право власності та порядок його набуття.

Здійснюючи самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, особа порушує не лише право власності на земельну ділянку, але й посягає на встановлений порядок управління у сфері будівельних відносин, оскільки здійснює будівництво без відповідних документів, які надають право виконувати будівельні роботи, що порушує вимоги планування, забудови і розвитку територій.

Під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва найбільш складним серед джерел доказової інформації (з погляду її збирання) є людина. У разі отримання інформації з такого джерела всі тактичні прийоми та технічні засоби, що будуть використовуватися, повинні відповідати принципам законності та гуманізму. Найважливішим завданням у процесі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є встановлення особи, яка його вчинила. З цією метою проводиться комплекс слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, організаційних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на збирання, оцінку та використання інформації про осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, або таких, що опинилися внаслідок збігу обставин на місці події. Від того, наскільки повно та якісно вдалося виявити, закріпити, дослідити і використати сліди, багато в чому залежать усі результати розслідування, оскільки вони, будучи джерелом інформації про подію, дають змогу розібратися в її суті, достатньо точно встановити окремі її обставини, мотиви та ступінь вини кожної причетної до неї особи.

Самовільне зайняття земельних ділянок є доволі поширеним кримінальним правопорушенням, про що свідчать статистичні дані. Приміром, у 2013 р. за ст. 197¹ Кримінального кодексу України (далі – КК України) було обліковано 764 кримінальних правопорушень, у 2014 р. – 771, у 2015 р. – 1204, у 2016 р. – 1396, у 2017 р. – 1046, а у 2018 р. – 1192. Це свідчить про необхідність визначення чітких критеріїв застосування кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво і зумовлює потребу в удосконаленні законодавства та практики її застосування у цій сфері.

Покращуючи існуючі та розробляючи нові засоби, методи та способи виявлення, вилучення і дослідження слідів,

зокрема й під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, вчені-криміналісти зробили великий внесок не лише у розвиток теорії науки криміналістики взагалі, а й у вирішення пов'язаних зі слідами практичних питань, що виникають у процесі розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Проблемні питання виявлення, вилучення та дослідження слідів під час розслідування різних видів кримінальних правопорушень вирішували: С. В. Андрусенко, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. Л. Грановський, Ю. Ф. Жаріков, В. М. Захарчук, Д. В. Затенацький, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, В. Я. Колдін, В. А. Колесник, В. П. Колмаков, І. Ф. Крилов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Л. К. Литвиненко, С. П. Мітрічев, Р. О. Мовчан, О. І. Онисько, С. М. Потапов, В. М. Прищепа, Є. В. Пряхін, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, С. І. Тихенко, А. О. Фокіна, Д. М. Цехан, В. В. Циркаль, Б. І. Шевченко, В. В. Шендрик, В. І. Шиканов, І. М. Якімов та інші.

Останніми роками дослідженням проблематики відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво на рівні дисертацій займалися представники адміністративно-правової (О. Ю. Дрозд у 2010 р.) та кримінально-правової наук (Р. О. Мовчан у 2009 р., М. Ю. Марченко у 2013 р., В. М. Захарчук у 2014 р.).

Проте опубліковані ними наукові праці не вичерпують сучасних потреб науки та запитів практичної діяльності підрозділів Національної поліції України щодо розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, оскільки постійно відбуваються прогресивні зміни не лише у розвитку науки криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, засоби яких значно збільшують можливості у дослідженні та використанні

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

слідів-відображень, а й у вдосконаленні, на жаль, кримінальної діяльності.

Зазначені обставини видаються у своїй сукупності такими, що зумовили актуальність даного дослідження, вони обумовлені практичною діяльністю органів досудового розслідування, а також вимагають активної участі (залучення) оперативних підрозділів до розшуку майна та інших цінностей винних осіб, з метою відшкодування шкоди. Вони дають можливість формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРОТИДІЇ САМОВІЛЬНОМУ
ЗАЙНЯТТЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ
ТА САМОВІЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВУ**

**1.1. Стан наукового дослідження відносин,
пов'язаних із протидією самовільному
зайняттю земельних ділянок
та самовільним будівництвом**

Формування соціально-орієнтованої, демократичної та правової держави неможливе без захисту одного із найцінніших об'єктів права власності народу – землі, що є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Земля як особливий об'єкт нерухомого майна потребує належного захисту з боку держави та суспільства. Тому, враховуючи гарантування права власності на землю державою, запобігання різним правопорушенням у земельній сфері, дотримання належного стану законності у зазначеній царині є нагальним завданням розвитку українського суспільства [1, с. 3].

Дослідження проблеми регулювання земельних відносин як одного з найбільш важливих об'єктів права власності розпочалось з часів зародження державності. Згадки про відповідальність за порушення прав на землю, зокрема і на території сучасної України, були кодифіковані ще у Руській Правді, Судебниках 1497 і 1550 рр., Литовських Статутах 1529, 1566 і 1588 рр., «Соборних Уложеннях»

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

1649 р., «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Зібраннях малоросійських прав» 1807 р., «Уложеннях про покарання кримінальні й виправні» 1845 р., «Статутах про покарання, які накладаються мировими суддями» 1864 р., «Карних уложеннях» 1903 р., законодавстві української держави 1917–1920 рр., Кримінальних кодексах УРСР 1922 та 1927 років.

У добу Київської Русі правове регулювання, як, зрештою, і в наступні періоди державно-політичного розвитку України, зосереджувалася на інституті права власності. «Руська Правда» та інші юридичні пам'ятки дають певне уявлення про інститут власності на землю періоду княжої доби. Правова дійсність доби «Руської правди» розрізняла право власності й право володіння. Також розрізнялося право власності на рухомі й нерухомі речі. Найшвидше у праві утвердилася власність на рухомість. Наприклад, у «Правді Ярослава» йшлося про право власності на рухоме майно (кінь, зброя, одяг), а вже згодом – про право власності на землю (наприклад, встановлено покарання за псування межі). Там також містилися вказівки щодо розподілу земельних ділянок на княжу, боярську і церковну. Зазначалось і про власність на землю громади. Вагомою особливістю тогочасного законодавства можна назвати різні покарання за посягання на право власності. Наприклад, за пошкодження меж князівської землі селянин-смерд підлягав доволі суровому покаранню («поток і розграбування»). Натомість, за порушення меж і розорювання селянської землі встановлювався лише штраф. Головна мета покарання за «Руською Правдою», зокрема і за земельні злочини, полягала у відшкодуванні завданої шкоди (матеріальної чи моральної) та поповнення княжої скарбниці [2].

У Галицько–Волинській державі (період XII–XIV ст.ст.) діяла система права, яка в загальних рисах сформувалася ще в ранньофеодальний період і була зафіксована в нормах Руської Правди. Водночас внаслідок змін у суспільно-

економічних відносинах відбувається перегляд деяких правових норм. З'являються нові редакції Руської Правди. Однак це було фактично не нове законодавство, а лише часткова кодифікація чинного, а також «творчість» переписувачів, які підправляли (або дописували) текст закону, прийнятого ще в часи розквіту давньоруської держави. Діяли також норми церковних статутів князів Володимира та Ярослава [3, с. 95].

Згадки про відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки знаходимо у Судебниках 1497 та 1550 років. Відтак, у Судебнику 1497 року з'являються статті 61–63, що були присвячені земельним питанням. У ст. 61, зокрема, встановлювалося, що між землями, які межують між собою необхідно прокласти огорожу, причому Закон зобов'язує обох власників цих земель встановлювати її. Ст. 62 відображала всю складну обстановку, яка виникла в земельних відносинах тогочасного російського феодального суспільства. Взявши за основний принцип заборони порушення межових знаків і замах на чужу власність, в Судебнику чітко розмежовується феодальна власність і християнські землі. Порушення меж земель великого князя, духовного чи світського феодала каралося набагато суворіше (тілесна кара та грошова виплата), ніж порушення меж християнських земель. Ст. 63 Судебника встановлювала трирічний термін давності у разі спорів між окремими особами і шестирічний термін – у спорах, які виникли через захоплення великокняжих земель [4, с. 408–409]. У Судебнику 1550 р., що був основним законодавчим актом періоду формування представницької монархії на Русі, також були закріплені статті, які регулювали земельні відносини. Приміром, Судебник був доповнений ст. 86, у якій йшлося про те, що власник оброблюваної землі, яка межує з пасовищем, повинен своєчасно її огородити [5, с. 327–332].

З середини XIV до середини XVI ст. українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського. Найпоширенішими органами правосуддя на українських землях

того часу були воєводські та старостинські (замкові) суди. Останній мав доволі широку сферу судової компетенції, до якої входили і кримінальні, і цивільні справи. Судові урядники серед іншого розглядали і питання про межові земельні суперечки. У суддівському розкладі роботи старости також помітне місце займали земельні суперечки. Нерідко старости доводилося особисто виїжджати в поле, щоб опитати свідків, зробити замір земельної ділянки чи виконати інші необхідні слідчі процедури. Найбільшим здобутком у процесі систематизації права тієї доби стало укладення у XVI ст. трьох Литовських статутів (у 1529, 1566 та 1588 рр.).

Статут 1529 р. був першим у Європі систематизованим зводом законів різних галузей права. У його восьмому розділі містились норми земельного права. Другий Литовський статут було задіяно з березня 1566 р. Він не лише відобразив нагромадженні за чверть століття соціальні зміни, а й засвідчив значний рівень кодифікаторської техніки. Норми, що врегульовували земельні суперечки, вміщувалися у його дев'ятому розділі. У той час діяв так званий «Підкоморський суд», який розглядав спори щодо меж шляхетських землеволодінь (їх вимірював та встановлював коморій).

Географічно західні етнічні українські землі – територія Галичини, Північної Буковини та Закарпаття в останній чверті XVIII ст. перебували у складі Австрійської імперії. У 1812 році у Австрії був уведений в дію Загальноавстрійський цивільний кодекс. На західноукраїнських землях (Галичина) він залишався чиним навіть після їх включення до складу міжвоєнної Польщі. У цьому Кодексі право власності трактувалось як довільне й необмежене володіння майном [6, с. 94–98, 258–274].

За часів козаччини писаних норм права не існувало. Козацьке право розкривалося на прикладах його застосування у процесі самої правотворчості, окремих рішеннях зібрань. Найчастіше таке пізнання відбувалося під час покарання за злочини. Незважаючи на самотність Запорізької Січі

та її віддаленість від державних інституцій, на розвиток козацького права впливало литовське законодавство. Тривалий час козаки намагалися ігнорувати державні інстанції, спираючись лише на традиції звичаєвого права. Однак після здійсненої у середині XVI ст. у Великому князівстві Литовському земельної реформи ситуація дещо змінилася у бік панування, власне, литовського законодавства. Ті, що не змогли підтвердити свої права на землю – стали селянами, а козаків почали приймали на службу та вимагати дотримання встановленого у князівстві законодавства. Право на землеволодіння розглядалося як економічний важіль на козаків [7].

На початку XIX ст. в Україні, яка була в складі царської Росії, у регіональному розрізі були чинними, із великою кількістю царських нормативних актів, норми місцевого права. На всій території тогочасної України було введено в дію звід Законів Російської імперії в редакції, яка враховувала окремі місцеві особливості правовідносин в Україні. Зокрема вперше було додано поняття права власності як права володіння, користування й розпорядження майном. Право власності на землю визначалось як право на всі добутки, що на поверхні землі, її надра й води. Майно поділялось на рухоме й нерухоме. До нерухомого майна відносили помістя, під якими розуміли землю разом із кріпаками. У нерухомості розрізняли майно – набуте й родове. Із правом власності захищалося право законного володіння.

З 1917 до 1921 роки в Україні припадає період влади Директорії Української Народної Республіки. Основним нормативно-правовим актом, що регламентував землекористування в УНР доби Директорії, був «Основний земельний закон для всіх земель Української Народної Республіки» від 8 січня 1919 р. У ньому містилися норми, що визначали термін «землекористування», його суб'єктів, компетенцію державних органів, права та обов'язки землекористувачів [8, с. 255–260]. Правом землекористування наділялися усі

громадяни Української Народної Республіки незалежно від статі, віри та національності, однак насамперед ті громадяни, які обробляли землю власною працею. Землекористувачі зобов'язувались вести господарство з додержанням закону та встановлених правил. У разі припинення ведення господарства або порушення встановлених норм земельні управи забирали землю у своє розпорядження. Самовільні захоплення землі заборонялися і відповідним способом каралися [9, с. 439–441].

Правопорушення у сфері земельних відносин здійснювались і у давні часи, і сьогодні. Аналіз нормативно-правових актів періоду від Київської Русі до створення СРСР, у складі якого перебувала Україна, дають підстави стверджувати, що більш захищеними були інтереси князів, феодалів і знаті. Такі поняття, як «самовільне зайняття земельної ділянки» чи «самовільне будівництво» на той час не використовувалися, однак були схожі трактування, що з часом набували більш конкретних рис. До періоду входження України у склад СРСР можна виокремити такі періоди у нормативно-правовому регулюванні відносин у сфері землекористування та будівництва: 1) період Київської Русі; 2) період Галицько-Волинського князівства; 3) польсько-литовський період (Велике князівство Литовське та Річ Посполита); 4) період козаччини (Запорізька Січ); 5) період Австрійської та Російської імперій; 6) радянський період (СРСР); 7) період часів незалежності України.

На території СРСР, до складу якого входила Україна, з 1928 р. діяв закон «Загальні начала землекористування та землевпорядкування». У 1968 р. були прийняті Основи земельного законодавства СРСР, що відмінили дію вказаного закону, а у 1970 р. на їх розвиток в Українській РСР був ухвалений новий Земельний кодекс. У цьому Кодексі (статті 78, 88 та ін.) визначалися розміри земельних ділянок, які залежали від виду населеного пункту, місця роботи особи, членства у колгоспі, наявності спеціальної освіти, військового

звання тощо. Також відбулося обмеження права землекористувачів зводити на земельних ділянках житлові будинки та господарські споруди. Наприклад, кожен громадянин мав право мати в особистій власності лише один житловий будинок чи його частину, що не перевищував 60 кв. м. житлової площі. Такі ж обмеження до 1977 р. були встановлені і щодо кількості та площі господарських будівель і споруд. Крім того, ст. 169 цього Кодексу повністю заборонялася оренда землі (ця заборона зберігалася аж до 1987 р.) [10].

У період радянської доби в Україні кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво була передбачена ст. 199 КК УРСР 1960 року. Тогочасне законодавство використовувало термін «самовільний захват землі» і лише з 1993 року в КК 1960 року він був замінений на «самовільне зайняття земельної ділянки». Варто виокремити, що за тогочасним законодавством (Земельним кодексом) земля перебувала у виключній власності держави і могла надаватись лише в користування [11, с. 351].

Прийняття законодавчих актів у сфері земельних відносин у 1968 та 1970 роках сприяло збільшенню науково-теоретичних досліджень проблем правового регулювання земельних ресурсів, зокрема і питання відповідальності за самовільний захват землі. У радянський період проблема кримінальної відповідальності за самовільний захват землі та самовільне будівництво досліджували Ф. Х. Адіханова, А. Л. Боннер, В. А. Владіміров, П. Ф. Грішанін, Б. В. Єрофеев, М. П. Журавльов, В. Д. Іванов, Є. В. Каплунова, Т. І. Карпова, О. О. Лаптева, Ю. І. Ляпунова, Г. Ф. Поленов, В. В. Сташис, В. М. Федорова, М. І. Федоров, О. Ф. Шишов. На монографічному рівні дослідження самовільного захвату землі та самовільного будівництва в цей період не проводилось.

Серед науковців того часу єдиної позиції щодо визначення поняття «самовільний захват землі» не було. Наприклад, О. Ф. Шишов під ним розумів «...самовільну, без оформ-

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

леного належним чином дозволу або взагалі без нього обробку земельної ділянки чи встановлення загородження з метою зведення в подальшому на цій ділянці будівлі» [12, с. 527]. На думку Г. Ф. Полєнова, самовільний захват землі передбачався в тому випадку, коли особа самовільно, тобто без належного письмового дозволу, розпочинала користуватися земельною ділянкою [13, с. 105]. Б. В. Єрофєєв також вказував, що самовільним захватом землі необхідно вважати користування нею без належно оформленого відводу [14, с. 300]. В. Д. Іванов визначав самовільний захват землі як зайняття без дозволу належних органів земельної ділянки незалежно від того, була чи не була вона кому-небудь відведена і чи використовувалась взагалі [15, с. 55]. М. І. Федоров вказував, що самовільний захват землі – це встановлення фактичного володіння земельною ділянкою з метою розпоряджатися нею на власний розсуд без належного на те рішення компетентних органів і без оформлення його угодою [16, с. 528]. Автор також зауважував на можливості заволодіння земельною ділянкою на основі незаконного рішення державного органу [17, с. 11]. Як бачимо, спільним у всіх цих визначеннях можна назвати те, що всі автори давали визначення через відсутність належно оформленого дозволу.

У теорії кримінального права радянських часів дискусійним було питання щодо об'єкта самовільного захвату землі. Щодо родового об'єкта дискусії були спричинені насамперед тим, що статті Кримінальних кодексів різних соціалістичних республік, що передбачали відповідальність за самовільний захват землі, відносились до різних сфер. Так, КК Російської РСФР, Української РСР, Вірменської РСР, Грузинської РСР та Молдавської РСР, містили цей злочин у Розділі злочинів проти порядку управління, тоді як у КК Естонської РСР, Азербайджанської РСР, Казахської РСР, Латвійської РСР та Узбецької РСР такі ж злочини були віднесені до злочинів у сфері господарської діяльності.

Представник кримінально-правової науки О. М. Літков самовільний захват землі взагалі відносив до злочинів у сфері охорони природи [18, с. 57]. Е. М. Ефендієв вважав, що родовим об'єктом самовільного захвату землі були суспільні відносини у сфері землекористування, зокрема сільськогосподарського виробництва. Тому цей злочин мав належати до групи господарських злочинів [19, с. 12]. Відповідно до радянського законодавства будь-яка земельна ділянка на території СРСР належала за правом виключної власності державі, без її відома не могла використовуватись і, відтак, була виключена з цивільного обороту [20, с. 83]. В. А. Владіміров вказував, що безпосереднім об'єктом самовільного захвату землі є нормальна діяльність органів державної влади, які здійснювали управління державним земельним фондом [21, с. 87]. В. В. Сташис вважав, що цей злочин посягав на суспільні відносини, які встановлені через націоналізацію землі та право виключної державної власності на землю [22, с. 62].

Неоднозначною була думка вчених і щодо поняття самовільного будівництва. Визнавалося, що кримінальна відповідальність за такі дії могла наставати лише за самовільне будівництво житлового будинку, а не будь-якої іншої будівлі, навіть якщо така будівля використовувалась для проживання [16, с. 530]. Г. Ф. Поленов самовільним будівництвом вважав випадки зведення житлової будівлі без дозволу відповідних органів, а також випадки, коли особа, маючи відповідний дозвіл, будує житлове приміщення не на тій земельній ділянці, яка їй була виділена, а також будівництво з відступами від вимог проекту [13, с. 110]. В. Д. Іванов наводив ще більший перелік дій під час самовільного будівництва: будівництво житлового будинку, дачі на самовільно захоплених ділянках або з дозволу, але з істотними відхиленнями від затвердженого проекту, розширення площі житлового будинку шляхом прибудови додаткової кімнати, перевищення норм житлової площі, кількості поверхів, самовільна перебудова нежитлового приміщення в житлове [15, с. 56].

Варто констатувати, що вчені радянського періоду зробили значний внесок у дослідження питання щодо визначення поняття та кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, що дало поштовх для дослідження цього питання вже на сучасному етапі розвитку державності. Але єдиної позиції щодо розумінням змісту самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва серед науковців не було. Також не було ґрунтовних досліджень щодо методики розслідування цього виду кримінального правопорушення, що певною мірою унеможливило ефективно розслідувати самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво [23, с. 233].

Дослідженням проблемних питань земельних відносин займаються вітчизняні вчені різних спеціальностей юридичних наук – адміністративного права, земельного права, кримінального права та оперативно-розшукової діяльності.

У розрізі адміністративно-правових засобів охорони земельних відносин в Україні дослідження проводила О. С. Мірошніченко. До особливостей земельних відносин науковець віднесла таке:

- 1) це вольові суспільні відносини, які мають об'єктивний характер і є економічними;
- 2) вони пов'язані з суспільними відносинами, об'єктом яких є ліси, води, рослинний світ тощо;
- 3) через встановлення множинності форм власності на землю такі відносини набувають майнового характеру та входять до складу цивільних відносин;
- 4) якщо у таких відносинах беруть участь державні органи, що здійснюють повноваження у сфері управління земельним фондом України, то такі відносини набувають адміністративно-правового характеру [24, с. 167–168].

Невід'ємним елементом регулювання суспільних відносин є кодифікація законодавства, що безпосередньо їх стосується. Цю проблематику щодо земельного законодавст-

ва досліджував О. М. Пашенко. Процес розвитку вітчизняного земельного законодавства науковець розділяє на два етапи: докодифікаційний і кодифікаційний. Докодифікаційний етап почався зі становлення та розвитку звичаєвого і писаного права на території України і тривав до моменту прийняття Українською Центральною Радою 18 січня 1918 р. Тимчасового земельного закону. Кодифікаційний етап був започаткований з прийняття Тимчасового земельного закону і триває досі. Він характеризується наявністю в земельному законодавстві України внутрішньогалузевих і загальногалузевих кодифікованих актів [25, с. 158].

В. П. Яніцький досліджував питання набуття права власності на земельну ділянку в Україні. Науковець зазначає, що розвиток наукової думки щодо набуття права на землю потрібно розглядати у контексті зародження і розвитку ідей стосовно земельно-процесуальних відносин. Відтак, розвиток наукової думки з цього приводу був поділений на три етапи:

1) 20-ті роки ХХ ст., коли розпочалося активне формування наукових думок про існування земельно-правових відносин;

2) 50-ті – 90-ті роки ХХ ст., коли активно розвивалася наукова думка щодо поняття земельного процесу, земельно-процесуальних відносин, надання та вилучення землі, ведення державного земельного кадастру;

3) з початку 90-х років ХХ ст. і досі, коли розпочався інтенсивний розвиток земельно-правової науки на якісно новій основі в умовах незалежної держави [26, с. 18].

Припинення права приватної власності на земельну ділянку за законодавством України досліджувала Є. В. Єлісеєва. Вона цілком слушно зауважує, що право власності на земельну ділянку посвідчується державним актом. Його відсутність (внаслідок крадіжки, втрати, псування тощо) не позбавляє його права власності, оскільки це право зареєстроване в Державному реєстрі земель, що складається

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

з двох документів: Книзі запису реєстрації державних актів на право власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі із зазначенням кадастрових номерів земельних ділянок та Поземельній книзі [27, с. 52–53]. Одним із ключових питань у земельних відносинах є порядок відчуження земельних ділянок. Цю проблематику досліджував К. П. Peyчев.

Він дійшов висновку, що основними особливостями відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення є:

1) потреба у забезпеченні збереження цільового призначення земель;

2) запобігання концентрації великої кількості земельних масивів у одного власника;

3) запобігання спекуляціям із землею;

4) можливість поєднання власника земельної ділянки й сільськогосподарського виробника у одній особі [28, с. 64].

До вивчення питань, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, долучилися представники адміністративного права та кримінально-правової науки.

З метою вивчення теоретичних положень, чинного законодавства України, а також практики його застосування та розробки механізму притягнення до адміністративної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки проводив дослідження О. Ю. Дрозд (2010 р.). Науковець виокремлює дві групи детермінант самовільного зайняття земельних ділянок. До першої групи віднесено соціально-правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та правові. У межах аналізу другої групи причин автор вирізняє зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) детермінанти самовільного зайняття земельної ділянки. Водночас особливо варто зауважити на дослідження особистості правопорушника як носія суб'єктивних причин протиправної діяльності [29, с. 16].

Р. О. Мовчан, досліджуючи кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (2009 р.), зазначає, що найбільш змістовно ця проблематика досліджувалася В. М. Федоровим ще у 1986 р., який захистив кандидатську дисертацію «Кримінальна відповідальність за самовільний захват землі». Проте соціально-економічні зміни та зміни у законодавстві об'єктивно вимагають якісно нового дослідження щодо цього. Автор переконаний, що становлення кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво є соціально обумовленим кроком законодавця, який відповідає історичним, нормативно-правовим, міжнародним та кримінологічним чинникам криміналізації [30, с. 8, 12].

Розробкою кримінологічної характеристики самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва займався М. Ю. Марченко (2013 р.). Науковець зауважує, що серед основних схем, за якими земля «офіційно» стає власністю особи, можна виокремити:

- 1) «чорне» земельне рейдерство;
- 2) використання земельної ділянки не за призначенням, після чого може з'явитися можливість її узаконити;
- 3) спонукання власника земельної ділянки до укладання договорів оренди землі на підставі завідомо неправдивих судових рішень та рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Щодо самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, то, на думку автора, хоча цей злочин і пов'язаний із порушенням земельного законодавства, він не завжди має риси, притаманні вказаним схемам. Серед кримінологічно значущих показників структури цих злочинів М. Ю. Марченко вирізняє такі: дев'ять з десяти злочинів припадає саме на самовільне зайняття землі, співучасть для таких злочинів не характерна, найчастіше займаються землі сільськогосподарського призначення площею до 50 га, що

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

перебували у державній власності, навесні й у сільській місцевості [31, с. 32–33, 81].

Предметом свого дослідження В. М. Захарчук обрав кримінально-правову характеристику самовільного зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (2014 р.). На основі наведених у роботі статистичних даних, автор робить висновок, що самовільне зайняття земельних ділянок, яке тривалий час було фактично безкарним, сьогодні набуває загрозливих масштабів. Доцільність запровадження кримінальної відповідальності за такі дії науковець пояснює відсутністю ефективних засобів протидії масовим випадкам такого характеру; необхідністю вдосконалення системи державного управління земельними ресурсами, контролю за їх використанням та охороною; потребою у зменшенні кількості таких випадків та розміру самовільно зайнятих площ; необхідністю забезпечення більш ефективного та раціонального використання земель, поваги до власності і власника, забезпечення належного порядку у сфері будівельних відносин [32, с. 30, 33].

Варто сказати і про здобутки представників науки оперативно-розшукової діяльності О. С. Тарасенка, М. С. Рябченка, С. В. Андрусенка, які здебільшого зосередились на проблематиці ефективної протидії злочинам у сфері земельних відносин.

На жаль, наукових розробок представників науки криміналістики, пов'язаних із вивченням цієї проблематики, до цього часу не було. Крім того, свої корективи у розвиток наукової думки вніс прийнятий у 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс України.

Після отримання Україною незалежності активізувалася не тільки робота над науковими розробками, але й законотворчість. Значний вплив на сферу земельних відносин мав прийнятий 18 грудня 1990 р. Земельний кодекс України (далі – ЗК України). Він закріплював три рівноправні форми власності на землю – приватну, колективну та державну. Усі

землі на території України були поділені за критерієм їхнього цільового призначення на сім категорій:

- 1) землі сільськогосподарського призначення;
- 2) землі населених пунктів;
- 3) землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення;
- 4) землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- 5) землі лісового фонду;
- 6) землі водного фонду;
- 7) землі запасу.

Низка земель, відповідно до ст. 4 ЗК України, не могли передаватися у колективну чи приватну власність [33]. 13 березня 1992 р. Верховною Радою України (далі – ВР України) прийнято постанову «Про форми державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею», якою визначалося, що таке право посвідчується державними актами встановленого зразка [34]. Значним недоліком була відсутність у таких державних актах кадастрових номерів земельних ділянок, що в майбутньому ускладнило вирішення питання про відчуження таких земельних ділянок.

Наступним етапом у розвитку земельних відносин стало прийняття у 1992 р. Закону України «Про плату за землю», у ст. 2 якого визначалося, що використання землі в Україні є платним. Власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі, крім орендарів та інвесторів, сплачують земельний податок, а за земельні ділянки, надані в оренду, справляється орендна плата [35]. Надалі цей Закон втратив чинність у зв'язку з прийняттям у 2010 р. Податкового кодексу України.

Після прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України колективна власність втратила свою легітимність. Практично вона була використана як перехідна форма для передання земель сільськогосподарського призначення

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

у приватну власність членам сільськогосподарських підприємств і пенсіонерам з їх числа. Конституцією, як зазначає А. М. Овсієнко, було встановлено три форми власності на землю: державна, суб'єктом якої є держава, комунальна – власність територіальних громад і приватна – власність громадян та юридичних осіб. На думку науковця, за роки реформування земельного ладу в Україні виконаний значний обсяг робіт, однак остаточної мети реформи – забезпечення економічно ефективного та екологічно безпечного використання земельних ресурсів – наразі не досягнуто.

Сьогодні А. М. Овсієнко виокремлює такі проблеми земельних відносин:

1) незавершеність економічних та правових відносин власності;

2) відсутність необхідного нормативно-правового забезпечення для формування ринкових земельних відносин;

3) недосконалість існуючого земельного законодавства;

4) мораторій на купівлю/продаж сільськогосподарських угідь;

5) політизація державного управління земельними ресурсами;

6) правова невизначеність регулювання землекористування;

7) ігнорування системного моніторингу тощо [36, с. 89, 91].

Схожій позиції дотримується і А. М. Третяк. Він стверджує, що сучасний стан української політики у сфері регулювання земельних відносин потребує суттєвого вдосконалення та реформування. В Україні 82% земельних ресурсів використовується як головний засіб виробництва в сільському та лісовому господарствах. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані межі, а внутрішньогалузеве використання земельної території в агропромисловому комплексі має екстенсивний характер. Відведення земельних ділянок для потреб промисловості,

транспорту, енергетики у 2,5–2,7 рази перевищують нормативи, прийняті в країнах Західної Європи. Значні території зайняті відходами виробництва, відвальними породами тощо. Землі в межах населених пунктів займають 6,9 млн га, з них міст і селищ міського типу – 1,9 млн га, сільських населених пунктів – 5 млн га. На цих землях сконцентрована більшість населення, промислового і науково-технічного потенціалу. Проте використовуються землі в межах населених пунктів вкрай нераціонально. Значно нижчою від зарубіжних показників є щільність забудови виробничих територій, більшість будівельних і промислових підприємств – одноповерхові. Великі території в містах ще займають непридатні для забудови землі (яри, піски, заболочені ділянки тощо), унаслідок чого рівень використання міських земель невисокий [37, с. 6–7].

М. Ю. Бурдін вказує, що тяжіння української, спорідненої з російською державно-правовою системою, традиції та можливості сприйняття сучасної європейської світоглядної парадигми земельних відносин українським суспільством є доволі суперечливою і може загальмувати правові реформи у цій сфері. Спосіб світосприйняття і світорозуміння, створений Радянським Союзом щодо земельних відносин, є також глибокою «хворобою» нашої ментальності. Процес реконструкції державно-правової засади земельних відносин у сучасній Україні має бути, по-перше, новаторським, що визначає дух єднання з європейським правовим полем; по-друге, він має спиратися на передові досягнення української державно-правової культури, що сформувалася на національному землекористуванні та землеволодінні до знищення Катериною II Запорізької Січі; по-третє, ідеологія реформування правових норм, спосіб земельних відносин у сучасній Україні має бути не аналогічною, а критичною російським державно-правовим традиціям та світоглядним ідеологіям, що є частиною державно-правової свідомості суспільства [38, с. 114–115].

Початок нового століття можна охарактеризувати як період активного розвитку правового регулювання земельних відносин. Починаючи з 2000 р., з'являється низка нормативно-правових актів, що стосуються землі та земельних відносин. Серед них найперше доцільно назвати Указ Президента «Про затвердження Положення про Державний комітет України по земельним ресурсам» від 14 серпня 2000 р., який закріпив правовий статус центрального органу виконавчої влади, що формує державну політику у сфері регулювання земельних відносин [39]. Нині його правонаступником є Державне агентство земельних ресурсів України [40]. У 2002 р. Кабінет Міністрів України (далі – КМ України) затверджує нову форму державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою, Порядок зміни цільового призначення земель, Положення про технічний паспорт земельної ділянки, Експертну грошову оцінку земельних ділянок, Положення про Державну інспекцію з контролю за використанням та охороною земель тощо.

25 жовтня 2001 р. набув чинності новий ЗК України, який фактично усунув усі невідповідності з Конституцією України та поклав край хаосу в сфері земельних відносин. Цей Кодекс має низку нововведень порівняно зі старим ЗК України. Зокрема у ньому визначено, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади, а об'єктами – землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема і на земельні частки (паї) (ст. 2) [33].

У ЗК України передбачено доволі детальний порядок здійснення угод про землю, конкурси та аукціони, прописане «дозволене використання земельної ділянки», спільна власність на землю, порядок управління земельними ресурсами тощо. Також встановлюються чотири види обмежень прав

власника і користувача, які визначають специфіку земельних відносин: цільове призначення; режим використання та охорони земель; земельні сервітути; екологічні, санітарні та інші вимоги щодо охорони земель.

КМ України 25 липня 2007 р. затвердив Методику визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриття (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. В цій Методиці визначено дві формули, за якими визначається розмір шкоди, завданий внаслідок самовільного зайняття для всіх категорії земель, а також окремо для земель житлової та громадської забудови. Основними елементами формули є:

1) площа самовільно зайнятої земельної ділянки (у гектарах);

2) середньорічний дохід, який можна отримати від використання земель (визначений у додатках до Методики);

3) коефіцієнт функціонального використання земель (визначений у додатку до Методики);

4) коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель; коефіцієнт, що застосовується до населених пунктів (визначений у додатках до Методики).

Розрахунок розміру шкоди державі та територіальним громадам проводиться Державною екологічною інспекцією України (далі – Держекоінспекція) або Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр), а юридичним та фізичним особам – територіальними органами Держгеокадастру на підставі матеріалів обстежень земельних ділянок, проведених відповідно до Порядку виконання земельно-кадастрових робіт [41]. Для встановлення призначення земель, що також впливає на кваліфікацію, використовують Класифікацію видів цільового призначення земель, затверджену Державним комітетом України із земельних ресурсів 23 липня 2010 р. [42].

Для забезпечення зацікавлених осіб необхідними вірогідними відомостями про господарський стан та правовий режим земель починає формуватися Державний земельний кадастр, який закріплено на законодавчому рівні лише з прийняттям у 2011 р. Закону України «Про Державний земельний кадастр». У ст. 1 цього Закону зазначається: Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну та якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами. Метою ведення такого кадастру визначалося: регулювання земельних відносин; управління земельними ресурсами; організація раціонального використання та охорони земель; здійснення землеустрою; проведення оцінки землі; формування та ведення містобудівного кадастру, кадастрів інших природних ресурсів; справляння плати за землю [43]. Порядок ведення Державного земельного кадастру був затверджений 17 жовтня 2012 р. [44].

Нині під самовільним зайняттям земельної ділянки розуміють будь-які дії, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передання у власність чи надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої ділянки [45].

Паралельно з регулюванням відносин у сфері землекористування, в Україні починають прийматися нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері будівництва. Відтак, у 1992 р. був прийнятий Закон України «Про основи містобудування». У ст. 1 цього Закону вказувалося, що містобудування (містобудівна діяльність) – це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян зі створення та підтримання повноцінного

життєвого середовища, що охоплює прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів за збереження традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної і транспортної інфраструктури [46].

Одним із важливих положень цього Закону є вимоги, що ставить законодавець до містобудівної діяльності:

1) розробка містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів з дотриманням державних стандартів, норм і правил;

2) розміщення і будівництво об'єктів відповідно до затверджених у встановленому порядку містобудівної документації та проектів цих об'єктів;

3) раціональне використання земель і територій, підвищення ефективності забудови;

4) охорона культурної спадщини;

5) урахування під час планування та забудови державних та громадських інтересів, законних інтересів та вимог власників і користувачів земельних ділянок тощо.

У 1999 р. ВР України прийнято Закон «Про архітектурну діяльність», в якому архітектурна діяльність визначалася як діяльність зі створення об'єктів архітектури, яка включає координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проектів з планування, будівництва будівель і споруд, здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом [47].

Одним із важливих правових актів у сфері будівництва більшість науковців називає Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. У ньому йдеться, що інструментом державного регулювання планування територій є містобудівна документація, яка поділяється на документацію державного, регіонального та місцевого

рівнів. Вона розробляється на паперових і електронних носіях на оновленій картографічній основі в цифровій формі як набори профільних геопросторових даних у державній геодезичній системі координат УСК-2000 і єдиній системі класифікацій та кодування об'єктів будівництва для формування баз даних містобудівного кадастру [48]. Порядок розробки містобудівної документації та проектної документації на будівництво об'єктів визначається Наказами Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (далі – Мінрегіон України) від 16 листопада 2011 р. № 290 та від 16 травня 2011 р. № 45 відповідно. У Наказі Мінрегіону України від 16 листопада 2011 р. № 290 визначено, що Генеральні плани населених пунктів, плани зонування території та зміни до них затверджуються відповідними сільськими, селищними, міськими радами. Детальні плани території, розташовані в межах населеного пункту, розглядаються виконавчими органами сільської, селищної чи міської ради, а території за межами населеного пункту – відповідною районною державною адміністрацією [49]. Наказом Мінрегіону України від 16 травня 2011 р. № 45 визначено процедуру розроблення проектної документації на будівництво об'єктів, яка поширюється на всіх суб'єктів містобудування [50]. Сьогодні Мінрегіон України відповідно до Постанови КМ України від 30 квітня 2014 р. № 197 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики у сфері будівництва та містобудування [51].

Важливе значення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» полягає ще й у тому, що у ньому передбачене ведення містобудівного кадастру – державної системи зберігання і використання геопросторових даних про територію, адміністративно-територіальні одиниці, інформаційних ресурсів будівельних норм, державних стандартів і правил для задоволення інформаційних потреб

у плануванні територій та будівництві. Він ведеться з урахуванням даних земельного кадастру та має чотири рівні: державний, регіональний, районний і міський [52].

Під самовільним будівництвом нині необхідно розуміти будівництво житлових будинків, будівель, споруд чи іншого нерухомого майна на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, що надає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або із значними порушеннями будівельних норм і правил [53].

Будь-якими суспільними відносинами будуть нехтувати та не будуть дотримуватися у разі, якщо державою не буде передбачено механізм їх відновлення та покарання за це винних. Як зазначає М. М. Терещук, юридична відповідальність – це застосування заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення. Інститут юридичної відповідальності є базисом будь-якої галузі права і становить інтегративну основу всієї системи права. Держава своєю примусовою силою забезпечує охорону та безумовну реалізацію правових норм. Для цього в нормативно-правових актах встановлюються норми, які передбачають притягнення до відповідальності осіб, поведінка яких не відповідає обов'язковим приписам. Юридична відповідальність настає внаслідок порушення приписів правових норм і виявляється у формі застосування до правопорушника примусових заходів [54, с. 18–19].

З метою з'ясування питання відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво звернемося до положень ЗК України, Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) та КК України.

У ст. 211 ЗК України зазначено, що громадяни несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

відповідно до законодавства за правопорушення, серед яких вказано: самовільне зайняття земельних ділянок (п. б ч. 1 ст. 211), розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель (п. г ч. 1 ст. 211), невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням (п. г ч. 1 ст. 211) тощо. Самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі чи землекористувачам без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними (ч. 1 ст. 212 ЗК України) [33].

У Законі України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» передбачена відповідальність за протиправні діяння суб'єктів містобудування, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених законодавством, будівельними нормами, державними стандартами і правилами [55].

У ст. 53¹ КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за «Самовільне зайняття земельної ділянки», а у ст. 96 і 96¹ КУпАП за «Порушення вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил під час будівництва» та «Порушення законодавства під час планування і забудови територій» відповідно [56]. Ст. 197¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» [57].

Отож в Україні сьогодні існує доволі розгалужена система нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері земельних відносин та будівництва. Ціла плеяда науковців різних галузей знань займалася та займається дослідженням проблемних питань, що виникають у цих сферах суспільних відносин.

На жаль, представники науки криміналістики цю проблематику ще недостатньо вивчили, що, можливо, і ускладнює протидію цьому негативному явищу з боку підрозділів Національної поліції України.

1.2 Характеристика джерел інформації про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво

Політика держави у сфері протидії злочинності визначає основні поняття та принципи, об'єкт впливу, межі та об'єм, засоби і прийоми впливу на злочинність. У цій політиці П. Л. Фріс виокремлює декілька складових: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну (профілактичну) політику [58, с. 323]. Якщо говорити про кримінально-процесуальну політику, яка стосується нашого дослідження, то важливу роль у її здійсненні виконує оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), без якої, на думку більшості науковців, неможливо ефективно протидіяти злочинності.

У Законі України «Про ОРД» така діяльність визначається як система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Завданням ОРД законодавець визначає пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено КК України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [59].

На думку О. М. Бандурки, ОРД – це діяльність спеціально уповноважених державних органів законодавчої, виконавчої, судової влади та оперативних підрозділів у межах їхньої компетенції з виконання покладених на них обов'язків по пошуку і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривну

діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, для отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства та держави. Завдання ОРД науковець поділяє на стратегічні та тактичні. Стратегічні полягають у забезпеченні ОРД виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів, умов та причин, які сприяють їх вчиненню, тактичні – у пошуку та фіксації конкретних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп з метою припинення їх правопорушень [60, с. 57–61].

В ОРД, що пов'язана з виявленням економічних злочинів, Т. І. Савчук виокремлює два етапи: 1) пошук та перевірка первинної інформації про економічні злочини; 2) оперативно-розшукове супроводження проваджень про економічні злочини [61, с. 634]. Д. М. Середа доповнює це твердження та вказує, що ОРД складається з двох органічно взаємопов'язаних частин: пізнавальної, яка включає пошук, збір, аналіз і оцінку оперативно-розшукової інформації, і практичної, тобто реалізації (використання) отриманої інформації [62, с. 5]. Це повною мірою стосується ОРД, що пов'язана з виявленням фактів самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва.

Визначення форм ОРД, зазначає Р. А. Халілев, їх сутності, змісту та взаємозв'язку впливає на ефективність усієї ОРД. Слід враховувати, що теорія ОРД, як і будь-яка інша теорія, знаходиться у постійному пошуку і розвитку. Її категоріальний апарат доповнюється новою термінологією, завдяки чому розробляються і обґрунтовуються нові положення цієї теорії. Науковець узагальнює погляди різних вчених з цього приводу і доходить висновку, що у різні історичні періоди вирізняли двовидову (оперативний пошук, агентурна розробка), тривидову (оперативний пошук, оперативна профілактика, оперативна розробка), тривидову (виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес; оперативна профілактика; оперативна перевірка) та чотиривидову (опе-

ративний пошук, оперативна профілактика, оперативна розробка, оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства) класифікацію форм ОРД [63, с. 558–559]. Як бачимо, оперативний пошук наявний у всіх класифікаціях і він, відповідно, є основою в пошуку джерел інформації.

Ще однією відносно новою у сучасній юридичній науці є категорія «оперативно-розшуковий процес», під яким розуміють побудовану на ЗУ «Про ОРД» і втілену у форму правовідносин діяльність уповноважених на те суб'єктів (правоохоронних органів і спецслужб України, а також інших осіб, що беруть в ній участь), які здійснюють ОРЗ, використовують спеціальні засоби й ухвалюють у зв'язку з цим відповідні рішення, що здійснюються в оперативно-розшуковому порядку з метою захисту людини і суспільства від злочинних посягань та вирішення завдань ОРД, а також сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства та кримінально-виконавчого провадження.

До основних функцій оперативно-розшукового процесу В. Д. Соколкін та А. В. Кочура відносять:

1) життя необхідних ОРЗ щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснення профілактики правопорушень;

2) виконання письмових доручень слідчого, вказівок прокурора та ухвал суду і запитів повноважних державних органів, установ та організацій про проведення ОРЗ;

3) розшук осіб: які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування покарання; безвісно відсутні; які вчинили злочини в умовах неочевидності;

4) сприяння виконанню кримінального покарання [64, с. 734].

Недавніми роками спостерігаються масштабні перетворення у структурі МВС України. Законом України «Про Національну поліцію» одним із головних завдань органів та підрозділів поліції визначено надання поліцейських

послуг у сфері протидії злочинності (п. 3 ч. 1 ст. 2). У складі ж самої поліції, серед інших, функціонує кримінальна поліція та органи досудового розслідування (ч. 3 ст. 13) [65]. Варто зауважити, що цим Законом визначаються лише загальні для всіх підрозділів поліції повноваження, які не охоплюють спеціальні функції оперативних підрозділів, однак закріплюється, що виконання інших повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом. До одного з таких нормативно-правових актів відноситься Закон України «Про ОРД», у ст. 5 якого підрозділи кримінальної поліції, що входять до складу Нацполіції України, мають право здійснювати ОРД [59].

Аналізуючи положення ст. 8 згаданого Закону, В. В. Вергелес виокремлює такі оперативні можливості підрозділів карного розшуку:

1) опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;

2) проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин;

3) порушувати у встановленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні;

4) ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх, виготовляти копії з таких документів, витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину;

5) проводити операції зі захоплення злочинців, припиненні злочинів;

6) відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину,

що готується, а також збирати відомості, про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка;

7) здійснювати устанавлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями ст. 268 КПК України;

8) мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;

9) отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави;

10) створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи тощо [66, с. 95–98]. Фактично, більшість цих повноважень може бути використана під час пошуку фактів

У системі суспільних відносин інформація є однією з найважливіших категорій. Як економічна категорія, пише О. В. Харенко, це продукт праці, предмет обміну та об'єкт власності. Якщо говорити про інформацію як юридичний термін, то формою його вираження буде законодавча норма, що закріплює термін «інформація». Закон України «Про інформацію» визначає її як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [67].

Така дефініція, на думку О. В. Харенко, має певні недоліки, що пов'язані з розумінням поняття «дані», а також тим, що в інших законодавчих актах також даються визначення «інформації», що різняться між собою. Науковець пропонує під інформацією розуміти знакові комбінації у формі відомостей та/або даних, що є об'єктами публічного або приватного інтересу [68, с. 120–122]. Основними видами інформації є: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; екологічна інформація; інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна та інша інформація [69, с. 944].

Розглядаючи питання класифікації інформації, О. М. Селезньова зауважує, що законодавець не дав вичерпного переліку інформації. Вона пропонує використовувати більш розширену класифікацію, а саме: за змістом; за порядком доступу; за суб'єктами-розпорядниками інформації; за територією поширення; за формою; за призначенням; за значенням для суспільства [70, с. 196–197]. О. М. Пасека поділяє думку тих науковців, хто вважає інформацію результатом відображення і обробки в людській свідомості різноманіття навколишнього світу, відомості про предмети, що оточують людину, явища природи, діяльність людей. Джерело, яке містить інформацію стосовно одного виду відображень, називається простим. Якщо джерело одночасно несе інформацію про декілька видів відображень, то воно є складним. Поняття «складне джерело» трапляється в юридичній літературі та становить поєднання ідеальних та матеріальних відображень, що використовуються одночасно в процесі пізнання як система двох елементів «людина – річ» [71, с. 498–499].

До одного з видів інформації також відносять оперативно-розшукову інформацію. А. С. Овчинський, провівши дослідження, дійшов висновку, що оперативно-розшукова інформація – це той зміст оперативних повідомлень, ті відомості з відкритих джерел, ті елементи даних електронних банків і автоматизованих систем, ті компоненти кримінологічних, психологічних, демографічних та інших знань, які, з одного боку, інтерпретовані, оброблені та проаналізовані, з огляду на завдання виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, їх перевірку і з'ясування обставин, а також з метою розкриття злочинів, розшуку злочинців, представлення доказів у кримінальному процесі, а з іншого боку, можуть бути використані безпосередньо для профілактики, запобігання та припинення злочинної діяльності шляхом контролю, дії внаслідок управління кримінальною ситуацією і кримінально-процесуальними заходами, і заходами, які знаходяться поза кримінально-правовою сферою [72, с. 33].

Д. В. Гребельський розглядає оперативно-розшукову інформацію як сукупність першочергових і ввідних даних про осіб, причетних до підготовки і вчинення злочину, факти злочинної діяльності, стан оперативно-розшукових сил, засобів, а також умови, в яких відбувається діяльність оперативних підрозділів по боротьбі зі злочинністю [73, с. 8–9]. А. Б. Свістільников і В. І. Кулешов вважають, що система оперативно-розшукової інформації має охоплювати відомості про: стан оперативної обстановки; причини і умови вчинення злочинів, а також засоби та методи профілактичного впливу на злочинність; ознаки підготовлюваних і вчинюваних злочинів; осіб, які готують злочини, раніше засуджених, а також тих, які становлять іншу кримінальну небезпеку [74, с. 105]. Головними вимогами до оперативно-розшукової інформації В. О. Білецький називає точність, вірогідність, лаконічність, логічність викладу, оптимальність, повноту, комплексність, відповідність рівня надходження та використання оперативно-розшукової інформації для ухвалення рішень, цінність (корисність) [75, с. 177–178].

Оперативно-розшукова інформація – це отримана внаслідок виявлення, збору, опрацювання, аналізу та оцінки фактичних інформаційних даних про злочини, що плануються та вчиняються; про осіб, які становлять оперативний інтерес, про розшукуваних злочинців; про обставини, що мають значення для планування та проведення ОРЗ, здійснення оперативно-аналітичної роботи, а також надання допомоги досудовому слідству. До джерел оперативно-розшукової інформації потрібно віднести суб'єктів ОРД, працівників інших служб поліції, громадян, представників підприємств, організацій, навчальних закладів, а також оперативні обліки, матеріали, що отримані в процесі використання методів, засобів та форм ОРД, листи та скарги громадян, матеріали кримінальних проваджень, повідомлення керівників державних та громадських органів. Всі джерела оперативно-розшукової інформації можна поділити на дві великі групи –

внутрішні та зовнішні. Необхідними вимогами до оперативної інформації є її оптимальність, повнота, достовірність і цінність. Однак, будь-яка первинна інформація повинна перевірятися за допомогою інших джерел, шляхом проведення додаткових ОРЗ. Також перевірка здійснюється шляхом: зіставлення отриманих даних із тими, котрі вже перевірені; зіставлення відомостей про викриті процеси шляхом збирання інформації з інших гласних і негласних джерел; безпосереднього сприймання працівником характеристик протиправних явищ, шляхом особистих дій з перевірки, аналізу отриманої інформації та зіставлення її з наявністю об'єктивних можливостей її отримання. У будь-якому разі оцінка оперативно-розшукової інформації повинна містити: розгляд перспективи її реалізації як джерел доказів та оцінку її значущості для подальшого використання в оперативних цілях [76, с. 144–149].

А. В. Баб'як переконаний, що сьогодні первинна оперативно-розшукова інформація стала своєрідним фундаментом діяльності правоохоронних органів України, без якої неможливо на високому рівні гарантувати безпеку громадян, суспільства і держави. Тому своєчасне отримання інформації про явища, які сприяють злочинній діяльності, а також супроводжують та характеризують її, є найпершими завданням оперативних підрозділів [77, с. 81]. Оперативний пошук можна назвати найбільш ефективним напрямом діяльності оперативних підрозділів органів Нацполіції України з виявлення ознак самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва. Своєчасне отримання інформації про злочини, що готуються чи вже вчинені, дає можливість оперативним підрозділам спланувати та провести комплекс заходів, спрямованих на їх припинення та недопущення вчинення нових правопорушень. Інформація дозволяє зорієнтуватися у конкретній обстановці, спланувати свої дії, реалізувати та відстежити їх ефективність, своєчасно передбачати та ефективно реагувати на неочікувані дії, в разі потреби маніпулю-

вати окремими людьми і самим ухилятися від маніпуляцій з їх боку.

У даному випадку йдеться про оперативно значущі пошукові ознаки злочину, які, як вказує В. П. Кувалдін, повинні володіти «певним пошуковим ефектом», тобто реальною можливістю їх розпізнавання за допомогою оперативно-розшукових та інших заходів. Ця форма передбачає виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, і отримання додаткової інформації про об'єкт спостереження, яке відбувається за встановленими заздалегідь ознаками стосовно конкретного вчиненого злочину [78, с. 152].

Р. Р. Грень зауважує, що пошук ознак злочинів передбачає:

1) отримання відомостей про очевидців злочину, місцезнаходження документів і предметів, що стали знаряддям злочину, зберегли на собі його сліди, були об'єктами злочинних дій;

2) виявлення грошей та інших цінностей, нажитих злочинним шляхом;

3) установлення предметів, що можуть допомогти виявленню злочину, обставин його вчинення та винних [79, с. 153].

Вказане зумовлює необхідність детальніше розглянути джерела інформації про самовільне зайняття ЗД і самовільне будівництво та їх класифікацію. Отриману з таких джерел інформацію у теорії ОРД називають оперативно-розшуковою.

Процес виникнення будь-якої інформації пов'язаний із змінами в навколишньому середовищі. Аналізувати зміни, спричинені внаслідок виникнення інформації про об'єкти оперативної уваги, можна лише в тих випадках, коли відображення такої інформації має певний змістовний бік, а також якщо зв'язок таких змін з їхньою причиною можна виявити та зрозуміти за змістом цих змін. Оскільки кожне явище характеризується системою зв'язків із навколишнім

середовищем, то будь-які дії осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинної діяльності буде відобразитися у навколишньому середовищі у вигляді слідів. Тому перед оперативними підрозділами органів Нацполіції України виникає завдання виявити всі можливі носії таких слідів, вилучити з них найбільш повну інформацію і передати її чи відомості про її джерела органам досудового розслідування.

Сліди вчинення злочину у своїй сукупності утворюють слідову картину. Такі сліди, з огляду на досліджуваний нами злочин, завжди відображаються у документах. Вони зазвичай відносяться до групи інтелектуальних підробок та потребують детального вивчення, аналізу та порівняння з іншими документами та даними. Це значно ускладнює роботу щодо їхнього виявлення, оскільки вимагає застосування спеціальних методів для їхньої перевірки.

М. С. Мазуренко вказує, що первинну інформацію про ознаки можливого вчинення злочину працівник оперативного підрозділу може отримати з таких джерел: а) безпосереднє виявлення оперативним працівником ознак злочину у процесі відвідування певних суб'єктів господарювання, здійснення пошуку на об'єкті обслуговування ОРЗ; б) інформація, що надходить від осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво на засадах добровільності; в) інформація, що надійшла від інших оперативних підрозділів – суб'єктів ОРД; г) інші джерела – неоперативні служби поліції, інші правоохоронні органи, державні контролюючі установи, громадські формування, громадяни, засоби масової інформації, нотаріуси тощо [80, с. 124–125].

Аналіз злочинів, пов'язаних із самовільним зайняттям ЗД та самовільним будівництвом свідчить, що вони здебільшого залежать від діяльності органів державної та місцевої влади, оскільки саме вони надають дозволи на оформлення відповідних документів. Цю тезу підтверджують і результати проведеного нами анкетування. Відтак, респондентам було запропоновано відповісти на питання, чи можливе

самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво без сприяння посадових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування? Щодо самовільного зайняття ЗД 163 опитаних (45,7 %) відповіли, що однозначно неможливе, а стосовно самовільного будівництва цю ж відповідь обрало 265 опитаних (73,6 %) [див.: Додаток А].

Загалом під об'єктами оперативного пошуку розуміємо осіб, документи та речі. На основі цього можемо виокремити декілька напрямів, за якими забезпечується надходження інформації до оперативних підрозділів Нацполіції України, що займаються виявленням інформації про самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво:

1) особи, яким відома певна інформація про подію злочину;

2) результати планових та позапланових перевірок відповідними правоохоронними та контролюючими органами дотримання вимог земельного та будівельного законодавства; 3) відомості, які надходять з інших служб та відомств.

До осіб, яким відома певна інформація про подію злочину (ідеальні джерела інформації), насамперед слід віднести працівників Держгеокадастру України:

– державного земельного кадастру (начальник, заступник, спеціалісти);

– землеустрою, використання та охорони земель (начальник, заступник, спеціалісти, завідувачі секторів);

– топографо-геодезичних і картографічних робіт (директор, заступник, начальники відділів і секторів);

– інституту землеустрою (директор, заступник, спеціалісти);

– топографо-геодезичні підприємства (директор, заступник, спеціалісти);

– Центр державного земельного кадастру (його філії);

– державної експертизи та ліцензування (начальник, заступник, спеціалісти);

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

– ринку та оцінки землі (земельні аукціони).

Доволі часто ідеальними джерелами інформації про незаконне будівництво можуть бути працівники Мінрегіону України та ДАБІ України, а саме:

– Служба містобудівного кадастру (начальник, заступник, спеціалісти);

– департамент дозвільних процедур;

– департамент архітектурно-будівельного контролю;

– відділи ліцензування.

Відповідно до законодавства місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. До виключної компетенції сільських, селищних та міських рад належить вирішення згідно зі законом питань регулювання земельних відносин і затвердження ставок земельного податку відповідно до Податкового кодексу України [81].

Відтак до осіб, які потребують першочергової оперативної уваги слід віднести:

1) голову органу місцевого самоврядування та його заступників;

2) працівників комісії із землеустрою та земельних відносин;

3) працівників комісій з планування і забудови території;

4) секретарів.

Органи місцевих державних адміністрацій входять до системи органів виконавчої влади і в межах своїх повноважень вони здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. До питань, що вирішує місцева державна адміністрація, належать використання землі, охорона пам'яток історії та культури, збереження житлового фонду тощо [82]. Тому її працівники також

можуть бути цінним джерелом інформації про факти самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва. Це можуть бути:

- 1) голова та заступники місцевої держадміністрації;
- 2) працівники відділу регіонального розвитку та Генеральних планів;
- 3) працівники відділу розгляду містобудівної документації;
- 4) члени архітектурно-будівельної ради;
- 5) працівники сектора містобудівного кадастру;
- 6) працівники департаменту (відділу) архітектури та розвитку містобудування.

Серед осіб, які можуть надати певну інформацію про факти порушень у земельній та будівельній сферах, також можна назвати державних реєстраторів речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, оскільки відповідно до чинного законодавства право користування (сервітут), право користування ЗД, право забудови ЗД (суперфіцію), право оренди земельної ділянки підлягають обов'язковій державній реєстрації [83]. Така реєстрація здійснюється виконавчими органами сільських, селищних чи міських рад, а також акредитованими суб'єктами, до яких серед інших належать нотаріуси. Відповідно до положень Закону України «Про нотаріат» нотаріус може бути державним або приватним та має повноваження вчиняти нотаріальні дії: посвідчувати правочини, видавати свідоцтва про право на спадщину тощо [84].

Демократичні процеси, що відбуваються в Україні, дають можливість виникати і розвиватися різним громадським рухам і організаціям. Маючи певні принципові позиції щодо боротьби з незаконними забудовами, знищенням пам'яток архітектури чи зелених насаджень, незаконним махінаціям із землею, такі організації також становлять оперативний інтерес через можливість отримання від них інформації про криміногенні процеси, що відбуваються на території обслуговування.

Нині значного поширення набули журналістські розслідування, які виявляють ті чи інші злочинні схеми, що відображається, як наслідок, у телепередачах чи газетах. Оперативний працівник також може скористатися зібраною журналістом інформацією та її джерелами з метою виявлення фактів самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва.

Варто пам'ятати, що в Україні елементами механізму забезпечення свободи вираження поглядів журналістами є: національне законодавство, де проголошується, визнається свобода вираження поглядів журналістами, а також окремі її можливості; юридичні засоби реалізації свободи вираження поглядів журналістами; юридичні засоби її охорони та захисту [85, с. 78].

Варто зауважити, що для встановлення кола джерел інформації про самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво потрібно добре знати процедуру отримання права володіти чи користуватися земельною ділянкою, а також отримання дозволу на будівництво. Саме ці знання дадуть можливість визначити місця (інстанції), де могли залишитися (чи зберігаються) документи, пов'язані з подією злочину. Як слушно стверджує В. М. Глібко, за допомогою документів перевіряється законність і доцільність господарських операцій, здійснюється контроль і спостереження за роботою підприємства. Під час виявлення та досудового розслідування в документах можна виявити певні розбіжності, що свідчать про вчинення злочину. Зокрема такі суперечності можна встановити:

1) в окремому документі (шляхом розгляду окремого документа, відсутності заповнення одного чи кількох реквізитів);

2) у разі наявності декількох документів, які відображають одну взаємопов'язану операцію;

3) у разі наявності в документах даних, що відображають рух однорідних матеріальних цінностей [86, с. 5].

Варто погодитися з класифікацією, що була запропонована С. В. Андрусенко та М. С. Рябченко з приводу документів як об'єктів оперативного пошуку злочинів у сфері земельних відносин: а) ті, що були складені під час проведення процедури отримання у власність (оренду) земельної ділянки (книга реєстрації заяв про відведення у власність ЗД, акт обстеження ЗД, рішення комісії з відведення ЗД, книга реєстрації рішень (розпоряджень) органів влади, погоджувальні документи контролюючих органів на відведення ЗД, експертиза землевпорядної документації тощо); б) ті, на основі яких здійснюється відведення ЗД у приватну власність або оренду (ліцензія (дозвіл) на проведення робіт із землеустрою, рішення суду тощо); в) ті, що складені під час проведення перевірок щодо дотримання земельного законодавства; г) чорнові документи особи, яка готує або вчинила правопорушення, є співучасником чи свідком злочину [87, с. 69–70].

Невід'ємною складовою ОРД є оперативно-розшукова профілактика, специфічними ознаками якої є:

- використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочину, впливу на осіб з криміногенними нахилами;

- вживання заходів профілактики суб'єктами ОРД;

- прихованість впливу на об'єкти та реалізація профілактичних заходів від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації, недопущення настання суспільно небезпечних наслідків;

- специфічність об'єктів індивідуальної оперативно-розшукової профілактики, якими є будь-які особи з криміногенними нахилами [88, с. 328–329].

На підставі аналізу практичної діяльності оперативних підрозділів та теоретичних основ ОРД І. В. Озерський виокремлює такі напрями оперативно-розшукової профілактики:

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

виявлення і усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів у сфері економіки (загальна профілактика); виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів у сфері економіки, здійснення профілактичного впливу на них (індивідуальна профілактика); запобігання злочинам у сфері економіки [89, с. 130]. Сутність оперативно-розшукової профілактики у сфері економіки М. М. Ляшенко вбачає у дослідженні тих її внутрішніх, закономірних, стійких і суттєвих властивостей, які визначають її природу і призначення. З цього боку оперативно-розшукова профілактика виступає як частина цілісного процесу профілактики злочинів [90, с. 200].

1.3. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва

В умовах активних соціально-економічних та політичних змін виникає необхідність у підвищенні професіоналізму слідчих, прокурорів і суддів, оскільки вони є носіями державної влади, основним завданням якої є забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. Тому перед наукою криміналістикою виникає низка завдань, спрямованих на розробку і впровадження у практику протидії злочинності наукових методів, засобів, способів і прийомів, які є надійними інструментами в роботі правоохоронних органів, що займаються виявленням та розслідуванням кримінальних правопорушень. Сукупність таких інструментів загалом отримала назву криміналістичних методик.

Більшість сучасних учених-криміналістів розглядає криміналістичну методiku у теоретичному та практичному аспектах. У першому випадку, криміналістична методика – це розділ криміналістики, де вивчаються теоретичні поло-

ження і розробляються практичні рекомендації щодо організації, керівництва, планування та провадження розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень, а у другому – науково обґрунтований процес застосування у практичній діяльності органів досудового розслідування криміналістичних засобів і методів розслідування та попередження певних видів кримінальних правопорушень [91, с. 230–231].

Одним із найважливіших елементів криміналістичної методики є криміналістична характеристика, що має важливе теоретичне і практичне значення. Над проблемою визначення сутності цієї криміналістичної категорії загалом та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин і будівництва зокрема, працювали такі науковці, як: Н. О. Антонюк, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. Вишнівський, І. О. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, Я. О. Дякін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. І. Панов, М. В. Салтевський, О. О. Світличний, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, О. Ю. Татаров, О. Г. Філіппов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Уведення в науковий обіг поняття «криміналістична характеристика» більшість науковців-криміналістів пов'язує із дослідженнями Л. О. Сергєєва та О. Н. Колесніченка.

Ще у 1963 р. С. П. Мітрічев зазначав: «... при вивченні методики розслідування окремих видів злочинів слід звертати увагу на типові ознаки, що мають криміналістичне значення, на особливості даного виду злочину, характерні сліди, що залишаються на місці злочину, професійні і злочинні навички злочинця, тобто все те, що є типовим, загальним і включається у криміналістичну характеристику злочину». Науковець, не розкриваючи поняття криміналістичної характеристики, вказує на три її основні взаємопов'язані елементи: спосіб вчинення злочину, сліди, що залишає злочинець та особа злочинця. Називаючи їх, С. П. Мітрічев уточнює, що

така характеристика повинна мати більшу кількість ознак, які мають криміналістичне значення [92, с. 13–14].

У 1966 р. Л. О. Сергеев у роботі, присвяченій розробці методики розслідування розкрадань під час ведення будівельних робіт, наголошував на винятковому значенні для розслідування такого виду злочину знань щодо способу вчинення розкрадання, умов, за яких воно вчиняється, та обстановки, особливостей безпосереднього об'єкта посягання, суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, зв'язок розкрадання з іншими злочинами та діями, а також взаємозв'язки між названими групами обставин [93, с. 4–5]. Головна особливість криміналістичної характеристики, як вважає науковець, полягає в тому, що вона в межах кожного виду злочину вирізняє ознаки способів, слідів злочинних зв'язків. Відтак одне з перших змістовних пояснень криміналістичної характеристики хоч і є правильним за своєю суттю, однак тяжіє до кримінального права. Далі погляди щодо криміналістичної характеристики розвинули інші науковці.

В. К. Гавло криміналістичну характеристику визначав як поняття різного ступеня абстракції, що містить різні рівні інформації щодо злочину (1979 р.). М. П. Яблоков зазначав, що криміналістична характеристика – це сукупність взаємопов'язаних загальних, індивідуальних рис злочину, які здебільшого виявляються у способі, механізмі та обстановці його вчинення, в окремих рисах особи, його суб'єкта, а інколи і в інших ознаках злочинної дії (1980 р.). В. І. Шиканов у криміналістичній характеристиці вбачав вірогідну модель, що використовується слідчим як об'єктивна інформація (1983 р.). Криміналістична характеристика, як вважає О. Н. Колесніченко, є системою відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує формуванню та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. Найбільш вдале визначення, яке зараз беруть за основу, запропонував Р. С. Белкін. Науковець під криміналістичною

характеристикою розумів характеристику вихідної інформації, системи даних щодо способу вчинення та розкриття злочину, а також типових умов його застосування, особи очевидного злочинця, очевидних мотивів і мети злочину, окремих обставин здійснення злочину (місце, час, умови) [94, с. 357–361].

Поглиблене вивчення поглядів на визначення та призначення криміналістичної характеристики дає підстави стверджувати, що серед науковців немає єдиної позиції щодо цього питання. Як приклад наведемо результати дослідження, проведеного В. А. Гамзою, який проаналізував вісімнадцять криміналістичних характеристик, що пропонувалися провідними науковцями. Було встановлено, що найчастіше зазначається про спосіб вчинення злочину (18 р.), потім згадується особа злочинця та обстановка вчинення злочину (по 16 р.), наступне місце займає предмет злочинного посягання (14 р.), про характерні сліди злочину згадуються 8 разів, засоби та знаряддя вчинення злочину – 5. Крім того, у дослідженні йдеться і про такі структурні елементи, як суб'єктивна сторона злочину (11 р.), наслідки злочину (10 р.), взаємозв'язки між елементами злочину (4 р.) та ситуації вчинення злочину (2 р.) [95, с. 7].

Потрібно пам'ятати, що криміналістична характеристика не може характеризувати процес розслідування, оскільки він у кожному випадку є індивідуальним, але вона може містити важливі відомості про конкретний вид злочину. Аналізуючи різні думки та підходи до розуміння криміналістичної характеристики, О. В. Старченко та М. І. Бубела роблять висновок, що за своїм змістом вона є певною системою даних, призначених для організації розслідування злочинів з використанням криміналістичних методів, прийомів і засобів. Це своєрідна основа для наукових рекомендацій, призначених органам досудового розслідування для обґрунтованого висунення версій, визначення основних напрямів розслідування та вирішення інших завдань. Криміналістична

характеристика є важливим елементом приватної криміналістичної методики, оскільки є джерелом відомостей про злочин і злочинця, необхідним для організації ефективної роботи у конкретних кримінальних провадженнях. Вона вже тривалий час застосовується на практиці і є невід'ємною частиною криміналістичної методики [96, с. 857].

Тому можемо зробити висновок, що криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки (далі – ЗД) та самовільного будівництва є системою криміналістично значущих відомостей, що сприяють ефективній організації розслідування цього виду злочину з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування злочинів; 2) побудові окремих програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. М. В. Салтевський запропонував до основних елементів криміналістичної характеристики відносити: 1) предмет злочинного посягання; 2) слідову картину в її широкому розумінні; 3) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; 4) особу злочинця [97, с. 130–133]. До цього переліку доцільно додати місце і час вчинення злочину, а також особу потерпілого. Це дасть можливість повною мірою відобразити взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва.

Оскільки дослідження має міждисциплінарний характер, тому доцільно його розглянути і крізь призму оперативно-розшукової діяльності, елементом якої є оперативно-розшукова характеристика.

Як зауважує С. В. Івашко, визначення дефініції «оперативно-розшукова характеристика злочинів» і виокремлення та розгляд її елементів розглядалось майже у всіх наукових роботах, присвячених протидії тому чи іншому виду злочину. Автор робить висновок, що сьогодні в оперативно-розшу-

ковій науці немає єдиного тлумачення змісту цього поняття та похідних від цього терміну, і поділяє думку В. Д. Пчолкіна про те, що сутність оперативно-розшукової характеристики можна уявити як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних ознак, що мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позиції ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, попередження і розслідування злочинів [98, с. 98–99].

Д. Й. Никифорчук оперативно-розшукову характеристику визначає за сутністю (природа походження, стисла характеристика найголовнішого), змістом (ознаки, складові елементи), власною класифікацією, функціональним призначенням (шляхи використання, застосування) [99, с. 23]. В. М. Аتماжитов у змісті оперативно-розшукової характеристики виокремлює два елементи: сукупність зведених відомостей про злочинність, одержувану з офіційних статистичних даних, результатів соціологічних досліджень та інформацію про злочинність, одержувану з оперативних джерел [100, с. 323].

В. І. Василичук до структури оперативно-розшукової характеристики відносить такі складові:

1) кримінально-правову (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);

2) кримінологічну (стан, динаміка, форми вияву злочину, особа злочинця, причини та умови, які сприяли учиненню злочину);

3) криміналістичну (типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди вчинення злочину).

Саму ж оперативно-розшукову характеристику він розглядає як продукт наукового аналізу, що охоплює сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інформаційних ознак, одержаних з різних упорядкованих

і взаємопов'язаних джерел. На підставі цього аналізу можна визначити основні форми та способи вчинення злочинів, змоделювати злочинну поведінку осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, окреслити сфери оперативного пошуку, напрями і тактичні прийоми здійснення оперативно-профілактичних заходів [101, с. 139, 144].

Як теоретично-практичну інформаційну модель, що поєднує сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та психологічних відомостей, які мають значення для належного оперативного обслуговування та для вирішення завдань, визначених кримінально-правовим законодавством, розглядають оперативно-розшукову характеристику злочину В. В. Шендрик та М. С. Рябченко. Науковці до основних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів з урахуванням особливостей сфери земельних ресурсів відносять:

- 1) характеристику об'єкта злочину і предмета злочинного посягання;
- 2) характеристику особи, яка готує, вчиняє чи вчинила злочин;
- 3) характеристику способів і засобів, що використовує злочинець для вчинення злочину;
- 4) характеристику ознак, що свідчать про вчинення злочину;
- 5) характеристику заподіяного злочином матеріального збитку та інших даних, що мають значення для виявлення, попередження і розслідування злочину [102, с. 37–38].

Не применшуючи ролі та значення оперативно-розшукової характеристики, а також з метою уникнення штучного розмежування тих чи інших елементів, під час подальшої характеристики окремих складових нашого злочину необхідно враховувати потреби і криміналістичної, і оперативно-розшукової теорії та практики. Для підтвердження цього пропонується думка О. І. Хмиза про те, що злочин як складне соціальне явище потребує прискіпливої уваги з боку

багатьох наукових напрямів. Відтак з цього, криміналістична, оперативно-розшукова та інші характеристики є складовими єдиної інформаційної системи та доповнюють одна одну [103, с. 165].

Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво передбачена ст. 197¹ КК України. Основним елементом криміналістичної характеристики, з якого зазвичай її починають, є типовий спосіб злочину, тобто характер дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи підготування до злочинного діяння; способи його вчинення; способи приховування (маскування) [104 с. 183].

Під готуванням до злочину розуміється підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ст. 14 КК України) [57, с. 15].

Типові способи підготовки до самовільного зайняття ЗД і самовільного будівництва потрібно розглядати крізь призму того, що цей злочин вчиняється лише через самовільне зайняття ЗД. Тому можна виокремити такі типові способи підготовки:

1) влаштування огороження та знесення існуючих на ЗД будівель і споруд;

2) спорудження тимчасових виробничих і будівельних споруд, необхідних для організації та обслуговування будівництва;

3) облаштування під'їзних шляхів;

4) підведення тимчасових інженерних мереж;

5) складування будівельних матеріалів;

6) видалення зелених насаджень;

7) підготування підроблених (фальшивих), що будуть в подальшому подаватися у відповідні інстанції для отримання дозволів чи інших документів (трапляються випадки, коли в наявності є лише частина дійсних документів) [105, с. 92–93].

Також до типових способів підготовки злочину можна віднести ухвалення окремих незаконних рішень посадовими особами органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, які, як спершу видається, не мають прямого відношення до земельної ділянки, але в подальшому призводять до суперечок і колізій у визначенні її власника.

Спосіб безпосереднього вчинення злочину свідчить про те, які особа здійснює суспільно-небезпечне діяння, які засоби, прийоми та методи вона застосовує для цього. Для злочинної дії він характерний насамперед як активна, волева суспільно-небезпечна поведінки особи. Дані про спосіб злочину дають змогу повно встановити сліди, їх локалізацію, особливості механізму слідоутворення [104, с. 183–184].

Аналізуючи зміст статті 197¹ КК України, можна зробити висновок, що самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво вчиняється у двох формах:

1) самовільному зайнятті ЗД;

2) самовільному будівництві будівель або споруд на самовільно зайнятій ЗД.

Самовільне зайняття ЗД – це фактичне заволодіння (та користування) земельною ділянкою або її частиною, вчинене в особистих інтересах чи інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка у встановленому законом порядку не надавалася у володіння і користування, або не передавалася у власність. Самовільним зайняттям ЗД слід вважати і дії, коли власник чи законний володілець самовільно змінює її межі, приєднує до неї частину суміжних земель. Воно може виражатися у:

1) огороженні ділянки;

2) виставленні охорони, яка перешкоджає власнику здійснювати своє право на землю;

3) вирощуванні та зборі сільськогосподарських культур (веденні сільського господарства);

4) видобуванні корисних копалин;

5) розміщенні товарів, техніки, будівельних матеріалів тощо.

Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій ЗД полягає у веденні на такій ділянці без належного дозволу будівельних робіт (зокрема і земляних), а також виконання монтажних робіт зі спорудження нового об'єкта. Поняття «будівництво» охоплює і нове будівництво, і реконструкцію, реставрацію, впорядкування або капітальний ремонт вже існуючих об'єктів, їх розширення чи переоснащення.

Будівництво визнається самовільним, якщо воно здійснене за однієї з таких обставин: 1) на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети; 2) без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; 3) зі значними порушеннями будівельних норм і правил. У будь-якому разі ці дії мають бути поєднані з самовільним заняттям земельної ділянки [105, с. 93–94].

Необхідно пам'ятати, що власник земельної ділянки відповідно до закону має право зводити на ній будівлі і споруди, створювати закриті водойми, здійснювати перебудову, а також дозволяти будівництво на своїй земельній ділянці іншим особам. Право власника на забудову здійснюється ним за умови додержання архітектурних, будівельних, санітарних, екологічних норм і правил, а також за умови використання земельної ділянки за її цільовим призначенням. До особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на ЗД, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього власника (користувача) [53].

Приховування злочинів більшість криміналістів розглядають як одну з форм протидії розслідуванню. За змістовною стороною приховування злочинів можна розділити на такі групи:

- приховування злочинів шляхом утаювання інформації;

– приховування інформації шляхом знищення інформації;

– приховування злочинів шляхом маскуванню інформації з метою змінення уявлення про спосіб вчинення злочину, особи злочинця;

– приховування злочинів шляхом фальсифікації інформації [104, с. 184].

Серед типових способів приховування, що можуть бути використані злочинцем після самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва, насамперед потрібно назвати:

1) заходи, спрямовані на вироблення документів, що засвідчують право власності на ЗД;

2) вироблення відповідних дозволів на будівництво, вже після її зайняття чи початку проведення будівельних робіт;

3) заяву про втрату частини документів, що підтверджують відповідне право на землю чи дозвіл на будівництво;

4) спрямування безпідставних скарг у відповідні інстанції на власника ЗД;

5) передання незаконно зайнятої ЗД третім особам ніби то на законних підставах;

6) включення власника ЗД до членів фермерських господарств [106, с. 128].

Місце вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання: «Де саме вчинено злочин?».

Під час розслідування будь-якого злочину слід врахувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання.

Ознаки місця злочину визначаються видом посягання та його способом.

Відповідно до положень ЗК України місцем вчинення самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва можуть бути різні види земель, а саме:

– землі сільськогосподарського призначення (це землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, зокрема й інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей);

– землі житлової та громадської забудови (до них належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування);

– землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення (це ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду);

– землі водного фонду (до них належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів);

– землі промисловості (це землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних

та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд);

– землі лісогосподарського призначення (це землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства);

– землі історико-культурного призначення (це землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби);

– землі рекреаційного призначення (це землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів);

– землі оздоровчого призначення (це землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей);

– землі транспорту (це землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту і розвитку об'єктів транспорту);

– землі зв'язку (це земельні ділянки, надані під повітряні та кабельні телефонно-телеграфні лінії та супутникові засоби зв'язку);

– землі оборони (це землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України);

– землі енергетичної системи (це землі, надані під електрогенеруючі об'єкти, об'єкти транспортування електроенергії до користувача) [33].

Час впливає на всі етапи виникнення та існування доказової інформації. Урахування впливу часового фактора у процесі розслідування дає змогу: визначити час події злочину, встановити часові зв'язки між фактами, з'ясувати черговість подій, дій або фактів, обчислити тривалість різних подій та інше. Дії злочинців характеризуються певною вибірковістю у часі. Обрання часу вчинення злочину пов'язано з тим, що в певний час об'єкт менше охороняється, відсутні власники, існує мала ймовірність бути поміченим тощо [57, с. 184].

Самовільне зайняття ЗД є злочином із матеріальним складом, який вважається закінченим з того моменту, коли особа фактично заволоділа ЗД або розпочала її протиправну експлуатацію (освоєння), завдавши цим власнику ЗД або її законному володільцю значної шкоди. Самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці, визнається закінченим не з моменту зведення вже готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій ЗД [107, с. 537].

Для визначення дій кримінально карними важливе значення має також момент виникнення права власності на ЗД. За чинним земельним законодавством право власності та право постійного користування ЗД виникає після отримання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування ЗД, та його державної реєстрації (Державний акт).

Таку реєстрацію можна здійснити через Держгеокадастр або нотаріусів (при посвідченні угод щодо відчуження земельних ділянок). Вся інформація про наявні земельні ділянки та їх власників накопичується у системі кадастрової ідентифікації об'єктів Державного земельного кадастру, яка єдина на всій території України (відповідно до постанови КМУ від 17.10.2012 р. № 1051 ведення Державного земельного кадастру здійснює Держгеокадастр та його територіальні органи) [44].

Право на оренду ЗД виникає після укладення договору оренди та державної реєстрації. Отже, зараз ЗК України забороняє використовувати земельну ділянку до:

- 1) встановлення її меж у натурі (на місцевості);
- 2) отримання документа, що підтверджує право власності на неї (Державний акт);
- 3) державної реєстрації державним реєстратором у Державному земельному кадастрі [105, с. 94].

Крім того, фактор часу виконує роль і в тому разі, коли законний власник земельної ділянки тривалий час нічого на ній нічого не робив та вона виглядає як покинута. Це, своєю чергою, може бути сприйнято злочинцем як факт того, що земельна ділянка нікому не належить, за нею ніхто не бути стежити та скаржитися на її використання іншими.

Для правильної орієнтації у часових показниках під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва слідчому необхідно в загальному знати процедуру отримання ЗД у власність та отримання дозволу на будівництво.

Аналіз нормативно-правових документів дав нам можливість виокремити шість етапів, що послідовно змінюють один одного у разі оформлення ЗД у власність:

- 1) визначення місця розташування бажаної ЗД, підготовки повного пакету документів та подання письмового клопотання у відповідний орган місцевого самоврядування з метою отримання дозволу на розробку проекту землевідведення. Якщо впродовж місяця відповідний орган не надав на клопотання заявника відповідь (позитивну чи негативну), такий дозвіл надається автоматично;

- 2) відведення ділянки землі (визначення розмірів, межі та цільового призначення). Підтвердженням цього є Проект відведення ЗД, який готують сертифіковані організації після укладення відповідного договору, його підписання та оплати послуг. Цей Проект подається на розгляд спеціальної комісії при органі місцевого самоврядування;

3) подання Проекту відведення ЗД з позитивним висновком на затвердження місцевого органу самоврядування. Результатом цього є Рішення про затвердження проекту землевідведення та передання його у власність;

4) реєстрація ЗД і права власності у Державному земельному кадастрі. Для цього подаються такі документи: заява; документ на землю; документ, що підтверджує особу власника; погоджений та затверджений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки; XML-файл. При здійсненні реєстрації ЗД їй присвоюється кадастровий номер, а власнику (за бажанням) надається витяг з Державного земельного кадастру **про земельну ділянку**, який в подальшому буде підставою для реєстрації відповідного права на земельну ділянку;

5) після отримання всіх необхідних погоджень та позитивних висновків, потрібно звернутись в ту місцеву раду чи орган влади, який надавав дозвіл на розробку проект відведення для затвердження проекту землеустрою та отримати відповідне рішення. Рішення про затвердження проекту є одночасно рішенням про передачу зазначеної земельної ділянки у власність чи у користування

6) для отримання свідоцтва (витягу) про право власності на земельну ділянку, необхідно звернутись в реєстраційну службу за місцезнаходженням земельної ділянки та подати такі документи: **оригінал рішення місцевої ради про затвердження проекту землеустрою; оригінал витягу з ДЗК про реєстрацію земельної ділянки**; копія паспорту; копія ідентифікаційного номеру; квитанції про оплату послуг реєстрації. В результаті реєстрації державним реєстратором права власності на земельну ділянку видається **свідоцтво та витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно**.

Для того, щоб розпочати будівельні роботи, необхідно отримати дозвіл на будівництво та надіслати повідомлення або декларацію про початок будівельних робіт. Отримання

такого дозволу може відбуватися за спрощеною чи загальною процедурою. Спрощена процедура стосується будівель 1, 2 і 3 категорії складності, зокрема й індивідуальних житлових будинків площею не більше 300 квадратних метрів. Основними етапами цієї процедури є:

1) проведення топознімання М 1 : 500 (його здійснює ліцензована організація);

2) розробка проекту (його розробляє проектна організація);

3) оформлення будівельного паспорта (його оформляє Департамент містобудування та архітектури);

4) отримання містобудівних обмежень (їх видає Департамент містобудування та архітектури);

5) отримання технічних умов (їх видають водоканал, обленерго);

6) отримання дозволу на підготовчі роботи (його видає орган державного архітектурно-будівельного контролю);

7) повідомлення про початок виконання робіт (подається в підрозділ ДАБІ). Таке повідомлення замовник або уповноважена ним особа може подати особисто, або рекомендованим листом з описом вкладення, або через електронну систему здійснення декларативних процедур у будівництві не пізніше ніж за один календарний день до початку виконання підготовчих або будівельних робіт до відповідного підрозділу ДАБІ. На наступний після подання повідомлення день можна розпочинати підготовчі чи будівельні роботи. Процедура подання повідомлення чи декларації про початок виконання підготовчих, будівельних робіт затверджена КМ України [108].

Для загальної процедури, яка застосовується для будівель 4 і 5 категорії складності, окрім зазначеного, потрібно провести експертизу проекту (це здійснює ліцензована організація) та подати декларацію про початок робіт. У будь-якому разі будівельні роботи можуть виконувалися лише після отримання суб'єктом будівництва від замовника

документа, що підтверджує його право власності або користування ЗД. Наведена інформація прямо стосується документів, у яких можуть міститися сліди злочину.

Знаряддя злочину – це предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Засоби вчинення злочину – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем під час вчинення суспільно небезпечного діяння [109, с. 144–145].

У криміналістиці існує взаємозв'язок знарядь і засобів злочину. Для вирішення питання про віднесення певного предмета до знарядь злочину необхідно врахувати, стосується він безпосередньо виконання дій, що утворюють об'єктивний сторону складу злочину. Якщо предмет використовується під час вчинення цих дій, то він буде знаряддям вчинення злочину, якщо ж під час яких-небудь інших, пов'язаних із злочином, дій – засобом [105, с. 185].

Знаряддям для вчинення самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва можуть бути: огорожувальна сітка, металеві та дерев'яні стовпчики, різноманітні кілки, сільськогосподарська техніка, вогнепальна (газова, травматична) та холодна зброя, різноманітні господарські інструменти, транспортні засоби, пристрої та технічне устаткування, тварини, спецзасоби, техніка, яка використовується під час будівництва (екскаватори, крани, бетономішалки, вантажні автомобілі, різні трактори) та інше. Засобами вчинення самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва також можуть бути: підроблені документи у сфері земельних відносин; формений одяг тощо.

До предметів злочинного посягання належать речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на ті чи інші суспільні відносини. Точне встановлення предмета злочинного посягання дає можливість відмежувати один злочин від іншого, суміжного з ним. Ті або інші ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшуючі або обтяжуючі обставини одного і того ж злочину або перетворювати злочин на особливо тяжкий вид [57].

Предметом злочину, передбаченого ст. 197¹ КК України, є конкретна ЗД – географічно визначена частина поверхневого шару землі, зокрема і зайнятого водоймищем, в межах територіального володіння української держави, набута у власність або надана у користування відповідно до положень Земельного кодексу України [33].

Для криміналістичної характеристики під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва важливими є юридичні ознаки ЗД як об'єкта права власності та як предмета розглядуваного злочину, що визнаються:

1) її виокремленням в аспекті землевпорядкування за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорії земельного фонду країни;

2) визначенням правового титулу належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї.

Право власності на ЗД поширюється в її межах на: поверхневий (грунтовий) шар; водні об'єкти; ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться; простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель та споруд [36].

Під будівлею як предметом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197¹ КК України, необхідно розуміти об'єкт будівництва, призначений для постійного або тимчасового перебування людей із захистом їх від впливу несприятливих атмосферних умов (житловий будинок, літня кухня, школа, вокзал тощо). Споруда – це об'ємна, площинна або лінійна наземна, надземна чи підземна будівельна система (інженерно-будівельний об'єкт), що не належить до будівель і яка складається з несучих та в окремих випадках з огорожувальних конструкцій і призначена до виконання виробничих процесів різних видів, зберігання матеріалів, виробів, устаткування, для тимчасового перебування людей, пересування

людей та вантажів тощо (наприклад, цех, склад, сарай, гараж, погріб, вежа, міст, тунель) [107, с. 533].

Як зазначає К. В. Калюга, криміналістика традиційно вивчає особу злочинця з різних позицій: як елемент криміналістичної характеристики злочину; об'єкт і суб'єкт тактичної взаємодії під час розслідування злочинів; поведінку злочинця під час вчинення злочину, який містить органічно пов'язані елементи внутрішньої (психічної) та зовнішньої (фізичної) діяльності. Такі знання дають змогу слідчому так спланувати й організувати розслідування, що всі дії, які будуть проводитися в його межах, будуть максимально ефективними, а розслідування загалом буде успішним. Сьогодні у криміналістиці сформувався нові напрями дослідження особи злочинця – вчення про навички, а також продовжується розробка проблем особи підозрюваного і потерпілого в процесі розслідування [110, с. 249–251].

Серед осіб, які можуть вчиняти «земельні злочини», С. В. Андрусенко та М. С. Рябченко виокремлюють такі групи:

1) службові особи, до яких належать: посадові особи органів Держгеокадастру та його територіальних органів; посадові особи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо розпорядження землями територіальних громад, встановлення та зміни меж населених пунктів, координації діяльності місцевих органів земельних ресурсів; посадові особи підприємств, установ чи організацій, які наділені повноваженнями щодо підготовки землевпорядної документації, проведення торгів із продажу земельної ділянки, оцінки землі тощо; посадові особи органу охорони та використання земель, водних ресурсів, лісових ресурсів, природоохоронного та санітарно-епідеміологічного органу, органу містобудування та архітектури, органу національної культурної спадщини та гірничого нагляду, які наділені повноваженнями щодо погодження відведення земельної ділянки; посадові особи Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру», які

наділені владними повноваженнями щодо ведення державного реєстру земель, реєстрації державних актів на право власності на землю та право постійного користування землею, договорів оренди, щодо виконання землевпорядних і землеоціночних робіт; посадові особи ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою», які наділені повноваженнями щодо проведення оцінки землі, визначення меж населених пунктів; посадові особи територіальних підрозділів регіональних відділень Фонду державного майна України, які наділені повноваженнями щодо включення об'єктів до переліку першочергової приватизації, а також підготовки документації на торги; посадові особи сільськогосподарських підприємств, які брали (беруть) участь у розпаюванні земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення; посадові особи фермерських показань;

2) фізичні особи-підприємці, які беруть участь у проведенні операцій із землею;

3) фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку [102, с. 39–41].

Потерпілим від злочину, передбаченого ст. 197¹ КК України, є законні володільці (землекористувачі) або власники самовільно зайнятих ЗД (фізичні, юридичні особи, територіальна громада, держава).

До законних володільців належать:

1) особи, які мають право постійного користування ЗД;

2) орендарі ЗД;

3) особи, які використовують чужі ЗД для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіції);

4) концесіонери.

Права землекористувачів (за винятком права відчужувати ЗД, передавати її в оренду, заставу, спадщину, а також якщо інше не передбачене законом або договором) збігаються з правами власників ЗД. Йдеться зокрема про право:

– самостійно господарювати на землі;

– власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;

– використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

– споруджувати житлові будинки, виробничі й інші будівлі та споруди [107, с. 535].

Типовими слідами злочину вважаються будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в такому середовищі злочину. Слідова картина – це поняття, яке охоплює опис матеріальних та ідеальних слідів-відображень.

У криміналістичній літературі є різні класифікації слідів, які не надто відрізняються. Проаналізувавши думки провідних криміналістів, можна запропонувати їх класифікацію на сучасному етапі:

1) залежно від місця, де залишилися сліди (ідеальні, матеріальні, віртуальні);

2) залежності від механізму слідоутворення (об'ємні та поверхневі, позитивні та негативні, локальні та периферичні);

3) за станом об'єктів слідоутворення під час взаємодії (статичні та динамічні);

4) за походженням (сліди механічного, термічного, хімічного і мікробіологічного впливу);

5) за формою (поверхневі, рельєфні, наскрізні);

6) залежно від виду слідоутворюючих об'єктів (сліди людини, тварини, речей, речовин) [111, с. 117].

Аналіз змісту ст. 197¹ КК України дає підстави виокремити як мінімум чотири особливі групи, притаманні саме цьому злочину слідів:

1) земельна ділянка;

2) документи;

3) будівлі та споруди;

4) інформація в пам'яті людей.

З огляду на типові способи злочину, типовими слідами цього злочину можуть бути:

1. Зміни, які відбулися на земельній ділянці після самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва.

2. Сліди, які залишені сільськогосподарською технікою.

3. Сліди шин транспортного засобу (-ів).

4. Сліди рук.

5. Сліди взуття.

6. Сліди, які залишені від огорожувальних предметів.

7. Сліди, залишені різноманітними інструментами.

8. Неналежно оформлені або підроблені правовстановлюючі документи (державний акт на право власності на земельну ділянку, державний акт на право постійного користування земельною ділянкою, договір оренди та інше). Також сліди вчинення злочину залишаються у документах, що містять інформацію про призначення земельної ділянки та її власника, в проектній документації, сліди підроблення печаток, довідок, бланків тощо.

9. Ідеальні сліди (показання свідків, потерпілого, підозрюваного).

10. Сліди, які залишилися після видобування корисних копалин.

11. Сліди від вирощування сільськогосподарських культур.

12. Сліди, залишені від розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів.

13. Сліди від тварин, які використовувались як засоби вчинення злочину.

14. Сліди від механізмів для проведення будівельних чи інших робіт тощо.

15. Сліди від пошкодження зелених насаджень або руйнування будівель чи споруд [112, с. 139].

Про незаконне отримання ЗД у власність чи користування нею або будівництво насамперед може свідчити

інформація, відображена в документах. Така теза підтверджується і результатами проведеного анкетування, яке вказує на те, що більшість слідчих та працівників оперативних підрозділів (майже 60%) поділяє думку, що сліди вчинення досліджуваного виду злочину містяться у документах [див.: Додаток А].

З метою визначення достовірності документів їх необхідно проаналізувати за такими критеріями:

- 1) встановлення конкретного органу, який його видав;
- 2) визначення повноважень цього органу видавати відповідний документ;
- 3) з'ясування інформації про особу-отримувача документа;
- 4) розмір ЗД та її цільове призначення (чи на які потреби користувача вона виділена).

Зараз доволі широко використовуються високоякісні підробки з використанням сканування, кольорового друку, ламінування тощо. Тому варто пам'ятати, що у разі незаконного отримання права власності або користування на землю здебільшого підробляють підпис уповноваженої особи, відбиток печатки чи штампу, частково чи повністю підробляють сам текст документа.

Як слушно вказує А. Ф. Волобуєв, документи як джерело доказової інформації можуть досліджуватися та використовуватися у декількох аспектах:

- 1) з погляду значення фактів, що зафіксовані в документах (наприклад, час, коли було ухвалено рішення про затвердження Проекту землевідведення);
- 2) з метою визначення способу виготовлення (оформлення) документа (наприклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи);
- 3) з метою ідентифікації особи, яка написала (підписала) документ (наприклад, шляхом призначення почеркознавчої експертизи) [113, с. 26–27].

Особливістю національного документообігу є те, що доволі часто змінюється законодавство, а ці зміни, своєю

чергою, мають суттєвий вплив і на документи, що засвідчують ті чи інші юридичні факти. Ця негативна тенденція стосується і досліджуваного злочину, що ускладнює розслідування. Аналіз нормативно-правових актів дав можливість виокремити чотири групи документів, що поступово змінювали один одного та посвідчують право власності на землю:

1) у період до 02 травня 2009 р. право власності посвідчувалося Державним актом трьох видів: а) державний акт на право приватної власності на землю; б) державний акт на право власності на землю; в) державний акт на право власності на земельну ділянку;

2) у період з 03 травня 2009 р. до 01 січня 2013 р. право власності підтверджувалося Державним актом про право власності на земельну ділянку, який виступав додатком до одного з таких документів (обов'язковою умовою в цьому випадку є наявність на акті відмітки нотаріуса про перехід права власності на землю від однієї особи до іншої): а) цивільно-правової угоди щодо відчуження земельної ділянки (договір купівлі-продажу, договір дарування, міна земельної ділянки); б) свідоцтва про спадщину;

3) у період з 02 січня 2013 р. до 01 січня 2016 р. право власності підтверджувалося Свідоцтвом про право власності на нерухоме майно та витягом з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності (видається державним реєстратором);

4) у період з 02 січня 2016 р. дотепер таке Свідоцтво не видається і фактично в паперовому варіанті немає документа, який би посвідчував право власності на земельну ділянку. Вся інформація про власника земельної ділянки існує у цифровому форматі та може бути отримана через мережу Інтернет з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Відомості в цей реєстр вносить державний реєстратор, а моментом набуття права власності вважається опублікування рішення про реєстрацію на веб-порталі Міністерства юстиції України. Зараз «на руки» власник земельної ділянки може

отримати (за бажанням) роздруківку такого рішення, яке не має ні печатки, ні підпису. Також є варіант, коли власник зберігає в себе лише цифровий файл цього рішення (наприклад, на флеш-накопичувачі чи комп'ютері). Варто нагадати, що повідомлення про початок виконання підготовчих чи будівельних робіт також може подаватися через електронну систему здійснення декларативних процедур у будівництві. Порядок функціонування такої електронної системи затверджений Наказом Мінрегіону України 24 листопада 2014 р. [114].

Право постійного користування земельною ділянкою посвідчується Державним актом на право постійного користування земельною ділянкою, а право оренди земельної ділянки – Договором оренди землі. Вся ця інформація вноситься до Державного реєстру прав, а сам порядок реєстрації регламентується постановою КМ України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 25 грудня 2015 р. № 1127. Необхідно пам'ятати, що на кожну земельну ділянку видається окремий документ, а всю інформацію про земельні ділянки можна отримати з Державного земельного кадастру (інформація туди переноситься з Державного реєстру земель) та Державного реєстру прав, про який вже зазначалось.

Ідеальними джерелами інформації про самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво можуть бути особи, які:

- 1) виконують організаційно-розпорядчі функції;
- 2) виконують документально-технічне забезпечення процесу виділення ЗД чи надання дозволу на будівництво;
- 3) одержують право на ЗД;
- 4) одержують дозвіл на будівництво;
- 5) виконують підготовчі, будівельні чи інші роботи на ЗД;
- 6) займають сусідні ЗД чи будинки.

Варто зазначити, що, як свідчить статистика, розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та само-

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

вільного будівництва за останні роки становить незначний відсоток. Але це не означає, що йому не потрібно досліджувати, особливо в теоретико-прикладному аспекті. Знання основних елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинів, без сумніву, стане у нагоді слідчим. Проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, багато, тому, зважаючи на зміни в законодавстві та появу нових способів вчинення злочину, подальші наукові дослідження в цьому напрямі є перспективними. Також доречно додати, що під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, обов'язково слід брати до уваги зміни та доповнення до чинного земельного законодавства.

Розділ
2

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ
ПІДРОЗДІЛАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ
ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ
ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА**

**2.1. Типові слідчі ситуації та слідчі версії,
що виникають під час розслідування
самовільного зайняття земельної ділянки
та самовільного будівництва**

Ситуаційний підхід щораз більше завойовує позиції у різних галузях юридичної науки та практичної діяльності, оскільки дає змогу встановити зв'язок між різними розділами і вченнями науки, з одного боку, і між науковими рекомендаціями та практичною діяльністю – з іншого. Ситуаційний підхід під час розслідування злочинів дозволяє вирішувати і традиційні, і виникаючі специфічні криміналістичні завдання на принципово новій основі. Адже у процесі розслідування злочину слідчому доводиться працювати з різними криміналістичними ситуаціями, які йому потрібно адекватно сприймати, правильно оцінювати та вирішувати [115, с. 5].

Як слушно зауважує В. М. Шевчук, для оптимізації процесу розслідування ситуаційний підхід набуває особливого значення, оскільки він дає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію узагальненого характеру, найефективнішу для вибору й адаптації типових тактичних

рішень, що забезпечують оптимальне розслідування. Водночас слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на тактичні засоби у кримінальному провадженні. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних засобів. Тому у процедурі підготовки й ухвалення рішення про застосування тих чи інших тактичних засобів оцінка ситуації, що склалася, займає одне з головних місць. Правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, ухвалення науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру. Саме за рахунок визначення слідчих ситуацій, здійснення їх типізації, формування щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо значно підвищити рівень наукових розробок у теорії криміналістики [116, с. 149].

Слідча ситуація, зазначає Н. С. Карпов, виконує важливу роль у висуненні версій, плануванні та проведенні розслідування злочинів. Це пов'язано з тим, що, по-перше, залежно від характеру слідчої ситуації, початкового етапу розслідування, наявності фактичних даних, висуваються слідчі версії про подію загалом та її окремі обставини. Формування слідчих версій необхідне для конкретизації цілей досудового розслідування та слідчих (розшукових) дій, що має вирішальне значення для розкриття злочину загалом [117 с. 126–127].

Заслуга у виникненні такої криміналістичної категорії як слідча ситуація належить О. Н. Колесніченку, який у 1967 р. вперше ввів її у науковий обіг. Однак досі розуміння її сутності та призначення викликає у наукових колах дискусію [118, с. 263–264].

У криміналістиці слідчу ситуацію традиційно розглядають у широкому і вузькому розуміннях. У широкому розумінні слідча ситуація становить сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відображає

все, що впливає і може впливати на розслідування кримінального правопорушення, а відтак, дає змогу вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на вже сформовану слідчу ситуацію. Для практичної діяльності більш значущою є слідча ситуація у вузькому розумінні – як комплексу (сукупність) інформаційних даних, що їх має слідство на конкретному етапі розслідування. За кожним конкретним провадженням у цей момент є певна (різна для окремих проваджень) кількість інформації, необхідної для успішного розслідування [119, с. 28].

Криміналісти по різному підходять до визначення поняття слідчої ситуації. В. К. Гавло формулює слідчу ситуацію як сукупність фактичних даних, які відображають подію, що розслідується. Л. Я. Драпкін у слідчій ситуації бачить інформаційну модель, динамічну інформаційну систему, що містить ознаки, які мають значення в кримінальному провадженні. В. І. Шиканов та М. О. Селіванов вважають, що слідча ситуація – це сукупність даних, за яких слідчий повинен діяти. Слідча ситуація – це обстановка, картина розслідування, яка склалася на певний момент розслідування, тобто сума значущої інформації. Р. С. Белкін визначає слідчу ситуацію як «сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій проходить процес розслідування». Слідча ситуація – це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела) взагалі, а з іншого – це пізнана суб'єктом доказування реальність, яка існує на цей момент. Непізнана матеріальна реальність містить потенційну інформацію щодо події злочину. Для введення її в процес доказування необхідний суб'єкт пізнання, який дослідить її та сформує слідчу ситуацію, яка становить пізнавальну проблему. Останню слідчий вирішує шляхом застосування тактичних рішень [119, с. 29–30]. До структури слідчої ситуації Р. С. Белкін відносить компоненти:

1) психологічного характеру: результату конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; виявів психо-

логічних властивостей слідчого та осіб, що проходять у кримінальному провадженні;

2) інформаційного характеру: обізнаністю слідчого про обставини вчиненого злочину; обізнаністю осіб, що проходять у кримінальному провадженні, про стан розслідування та його можливості, наміри слідчого тощо;

3) процесуального і тактичного характеру: стан кримінального провадження; можливості застосування запобіжного заходу; ізоляції один від одного осіб, що проходять у кримінальному провадженні; можливість проведення конкретної слідчої дії тощо;

4) матеріального й організаційно-технічного характеру: наявності зв'язку між черговою частиною та слідчо-оперативною групою; можливість мобільного маневру силами і засобами тощо [120, с. 4].

Тактичне рішення – це процес вибору методів, прийомів і засобів з метою впливу на слідчу ситуацію загалом або на окремі її компоненти, на перебіг і результати процесу розслідування чи його елементи. Тактичне рішення складається з трьох частин: інформаційної, організаційної та операційної. Інформаційна частина полягає в аналізі та оцінюванні слідчої ситуації, її компонентів, процесуальних завдань, можливостей слідства, прогностичної інформації. Організаційна частина містить дані про розподіл функцій, форми і напрями взаємодії, послідовність використання наявних сил і засобів, резервні можливості, проведення необхідних організаційно-технічних заходів. Операційна частина – це робота щодо встановлення цілей тактичного впливу, умов і способів його досягнення та прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення.

Аналіз слідчої ситуації, збирання та опрацювання інформації про неї зумовлює вибір мети, на досягнення якої буде спрямоване тактичне рішення. Вибір мети дає змогу ухвалити рішення, тобто виробити прийоми і засоби реалізації завдання. Прийняття тактичного рішення передбачає настання не тільки позитивних, а й негативних наслідків.

Зазвичай метою тактичного рішення може бути:

- 1) зміна слідчої ситуації у сприятливий для провадження бік;
- 2) максимально ефективно використання несприятливої слідчої ситуації;
- 3) зміна окремих компонентів слідчої ситуації;
- 4) використання фактора раптовості, особливо на початковому етапі розслідування;
- 5) забезпечення методичності й наступальності розслідування [91, с. 150–151].

Необхідно розрізнити ситуації, що характеризують розслідування загалом, і такі, що виникають у процесі провадження окремих слідчих (р) дій. Щодо цього справедливо виділяти ситуації окремих слідчих (р) дій: огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту та ін. Ситуація слідчої (р) дії має відносну самостійність, обумовлену межами процесуальної дії. Водночас ситуація слідчої (розшукової) дії структурно входить до слідчої ситуації і є її складовою [119, с. 29–30].

Крім слідчої ситуації, у науковій літературі є й такі поняття, як кримінальна ситуація, ситуація розслідування, ситуація на місці події. Кримінальна ситуація – це обстановка злочинної діяльності. Розрізняють докримінальну, кримінальну та посткримінальну ситуації. Перша – характеризує умови, обставини та чинники, взаємодіючі в період підготовки до вчинення злочину, і визначають спрямованість і спосіб такої підготовки. Подібна ситуація може складатися об'єктивно та усвідомлено формуватися самим злочинцем, друга – характеризує обстановку вчинення злочину як один із важливих елементів криміналістичної характеристики злочину, третя – характеризує умови, в яких знищуються або ховаються сліди злочину, здійснюються інші способи ухилення суб'єктів злочину від кримінальної відповідальності та застосовуються заходи протидії розслідуванню [121, с. 25]. Поняття ці мають кримінологічний характер і відображають

стадії розвитку злочинної діяльності відповідно до середовища, в якій вона відбувається.

Ситуація розслідування характеризує стан роботи слідчого, вирішені й невідиршені завдання, результати, виниклі труднощі, наявність у органу розслідування можливостей встановити істину у провадженні. Це поняття, як і кримінальна ситуація, характеризує саме явище, а не обстановку, в якій воно протікає – злочинну діяльність, роботу з виявлення, розкриття та розслідування злочину.

Не вдаючись до подальших дискусій щодо розуміння поняття слідчої ситуації, оскільки воно не є безпосереднім предметом цього дослідження, доцільно розглядати вказану категорію у широкому та вузькому розумінні. Слідчі ситуації, що виникають під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, у їх вузькому розумінні – це сукупність інформації, яка є у розпорядженні слідчого на конкретному етапі розслідування та характеризуються співвідношенням наявних і відсутніх відомостей про обставини розслідуваної події та особу злочинця.

Варто розмежовувати слідчі ситуації, що виникають під час розслідування конкретного кримінального провадження (їх ще називають конкретні слідчі ситуації), та типові слідчі ситуації, що є науковим поняттям, на підставі яких у криміналістиці розробляють ефективні тактичні прийоми, тактичні операції та методики розслідування окремих видів злочинів. Конкретні слідчі ситуації є індивідуальним явищем через формуючі її під час розслідування умови. Під час розробки окремої криміналістичної методики слід брати за основу типові слідчі ситуації з метою відобразити найбільш характерні властивості досліджуваної діяльності слідчого, проаналізувати та узагальнити, щоб у подальшому використати і у наукових дослідженнях, і для застосування розроблених наукових положень та рекомендацій на практиці.

Основні методико-криміналістичні властивості та функції слідчої ситуації найбільш повно називає В. В. Тіщенко:

1) конкретна слідча ситуація створюється через наявну на цей момент розслідування криміналістично значущу інформацію про подію загалом (її характер, наявні кримінально-релевантні ознаки) та її окремі обставини (спосіб і знаряддя вчинення злочину, місце і час, дані про потерпілого, предмет посягання), про особистість злочинця (встановлений і затриманий; встановлений, але не затриманий; не встановлений, але є певні відомості про нього; немає чітких відомостей);

2) у процесі оцінювання слідчої ситуації необхідно взяти до уваги характер джерел інформації (живі люди, трупи, речі, сліди), а також час, що минув з моменту вчинення злочину і до моменту надходження повідомлення про цей злочин;

3) сукупність наявної інформації повинна виводити на обрання низки завдань, на зміст слідчих версій і на систему слідчих та оперативно-розшукових дій, що здійснюються у певній послідовності за розробленою програмою розслідування;

4) потрібно враховувати, що слідча ситуація – явище динамічне і тому вимагає її постійного аналізу та корегування версій і завдань, що ставляться, а, отже, і програми розслідування;

5) особливе методичне значення має виокремлення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрямок, а також після закінчення первинних слідчих (р) дій, коли підсумовується вся отримана інформація та визначаються завдання повного розкриття злочину [122, с. 963–964].

Слідча ситуація утворює у своїй сукупності динамічну систему, що постійно змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Об'єктивні чинники – це ті, які не залежать від учасників розслідування причини, що зумовлюють зміни ситуації; суб'єктивні чинники – причини, спричинені діями і поведінкою учасників розслідування та інших

осіб, що опинилися тією чи іншою мірою втягнутими у сферу кримінального судочинства. Як свідчать результати проведеного опитування, на запитання, які чинники найбільше впливають на слідчу ситуацію під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, респонденти відповіли так:

1) повнота початкової інформації про кримінальне правопорушення (30,3 %);

2) ставлення до вчиненого кримінального правопорушення потерпілої та підозрюваної особи (28,1 %);

3) джерела початкової інформації про кримінальне правопорушення (26,9 %);

4) наявність протидії розслідуванню (14,2 %) [див.: Додаток А].

Відтак можна зробити висновок, що інформаційна складова для слідчої ситуації є визначальною.

Більшість наукових праць, де розробляються окремі (приватні) криміналістичні методики, визначають типовими ті ситуації, у яких опинився слідчий на початковому етапі розслідування і які залежать від повноти вихідних даних.

Багатокомпонентний склад слідчої ситуації, значна кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на зміст і характер цих компонентів, утворюють у своїх поєднаннях невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожна з яких чимось обов'язково відрізняється від інших. Конкретна слідча ситуація завжди індивідуальна, і тому повна типізація їх змісту неможлива. Звичайно як об'єкт типізації обирається елемент, що належить до компонента інформаційного характеру, а саме – інформацію про подію та її учасників. Тому, коли говорять про типові слідчі ситуації, треба чітко уявляти, що є в основі їхньої типізації [123, с. 193].

У зв'язку з цим науковці-криміналісти по різному підходять до класифікації слідчих ситуацій. Так, Г.А.Зорін пропонує до розгляду: ситуації протидії, транснаціональні ситуації, складні ситуації, проблемні та конфліктні ситуації,

організаційно невпорядковані ситуації, відкриті і замкнені ситуації, напружені ситуації, фрустраційні ситуації, афектогенні ситуації, кризові ситуації, екстремальні ситуації, тупикові ситуації, латентні ситуації, лабіринтні ситуації, інсценовані ситуації, пошукові ситуації, аналітичні ситуації, ядерні та периферійні ситуації, стратегічні і тактичні ситуації та ін. [119, с. 30]. Л. Я. Драпкін згрупував їх на: прості та складні ситуації; проблемні та конфліктні; типові та специфічні; закриті та відкриті; одноелементні та багатоелементні (комплексні); суворого суперництва та не суворого суперництва.

Існують класифікації слідчих ситуацій, сформовані з урахуванням їхнього змісту та напряму розслідування: сприятливі та несприятливі; конфліктні та безконфліктні; типові та специфічні (нетипові); початкові, проміжні, кінцеві (О. Я. Баєв, В. П. Бахін, А. В. Дулов, В. Е. Коновалова та ін.). Сприятлива ситуація складається за наявності достатньої інформації і для її вирішення потрібно лише забезпечити раціональну реалізацію можливостей (слідчих, оперативно-розшукових, громадських, організаційних).

Несприятлива ситуація складається, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, ухвалити тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація найчастіше характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення. Дії слідчого спрямовані на збирання інформації з метою її дослідження та введення до кримінального процесу. У разі конфліктної ситуації інтереси слідчого та учасників процесу розслідування не збігаються (наприклад, підозрюваний прагне приховати сліди злочину, не нести за нього відповідальність тощо).

Безконфліктна слідча ситуація виникає, коли інтереси учасників розслідування збігаються. Типова ситуація складається, коли під час розслідування злочину діють загальні закономірності механізму здійснення злочину, утворення джерел доказової інформації. Для вирішення типових ситуацій застосовують заздалегідь розроблені програми діяльнос-

ті слідчого. Специфічна слідча ситуація складається за характерним збігом обставин, які потребують вибору нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення. Початкові слідчі ситуації виникають на початковому етапі розслідування злочину. Проміжні ситуації характерні для подальшого етапу розслідування (робочого етапу), вони можуть бути різних видів. Кінцеві ситуації виникають під час завершення розслідування, оцінювання його результатів, вони визначають, як закінчилося розслідування, які проблеми виникли у зв'язку з цим. Вирішення кінцевих ситуацій передбачає діяльність слідчого, яка завершує процес розслідування [118, с. 263–264].

Важливо зауважити, що слідчі ситуації з часом після проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів можуть перейти з однієї категорії в іншу. Наприклад, початкова несприятлива слідча ситуація (відсутня особа злочинця) є типовою для багатьох видів злочинів, повідомлення про які надходять до відділів поліції. Однак після ефективно організованого початкового етапу розслідування, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій вдається встановити особу злочинця. Водночас затриманий може не визнавати вини у вчиненні суспільно небезпечного діяння (виникає проміжна конфліктна слідча ситуація). Якщо у процесі досудового розслідування проведено інтенсивну роботу з пошуку доказів, які підтверджують вину затриманого, а після пред'явлення підозрюваному доказів він зізнається у вчиненні злочину та виявляє бажання сприяти провадженню слідства та встановленню істини у кримінальному провадженні, компенсувати шкоду, завдану потерпілому, то виникає кінцева сприятлива безконфліктна слідча ситуація.

Система слідчих (розшукових) дій, що їх необхідно провести під час розслідування злочинів, значною мірою варіюється залежно від категорії слідчих ситуацій. Особливі труднощі виникають, коли йдеться про складні несприятли-

ві слідчі ситуації, що складаються у розслідуванні злочинів, учинених в умовах неочевидності, із застосуванням засобів приховування; злочинів, що характеризуються багатоепізодністю, у багатьох випадках ускладнені участю організованих злочинних груп, застосуванням складних кримінальних способів, механізмів і технологій.

За словами С. В. Веліканова, стан розслідування з погляду складності найчастіше характеризується: ненадійністю джерел інформації; дефіцитом доказової, а також оперативно-розшукової інформації; несистематизованим обсягом інформації; спеціальним характером інформації, специфічною її формою (бухгалтерські обліки і звітність, бізнесове діловодство, електронні носії інформації); наявністю відомостей про двох чи більше осіб, причетних до вчинення злочину; різномірністю злочинної діяльності залежно від епізодів, часових, територіальних та інших фактів. З огляду на це, обстановка розслідування зазвичай характеризується: приховуванням злочинцями слідів кримінальної діяльності; протидією співучасників злочину, що залишилися на волі, а також інших зацікавлених осіб; використанням корумпованих зв'язків злочинців з метою впливу на перебіг розслідування; спланованістю поведінки підозрюваних («кругова порука», погодженість у свідченнях); використанням злочинцями осіб, що мають професійні знання і навички, кримінальний досвід; використанням сучасних засобів інформації та зв'язку; реалізацією можливостей захисту на досудовому розслідуванні та в суді.

Оптимальний вихід зі складної слідчої ситуації залежить від її об'єктивного оцінювання та правильного вибору способів вирішення. Досягненню такої мети сприяє планування розслідування діяльності щодо визначення напрямів розслідування, переліку обставин, які необхідно з'ясувати, послідовності виконання слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів із зазначенням термінів та осіб виконавців [91, с. 243].

Слідчі (вихідні, початкові) ситуації початкового етапу розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва найчастіше формуються через збіг обставин, що не залежать від намірів, волі й дій слідчого. Однак у всіх випадках те, у якому напрямі розвивається слідча ситуація після виявлення події з ознаками кримінального правопорушення, якого характеру набуває і яким вона наповнюється змістом, значною мірою залежить від зусиль слідчого.

У сформованій слідчій ситуації, як у дзеркалі, завжди відображаються два взаємозалежних моменти:

1) фактичне положення, реальний стан розслідування – фактична база;

2) стратегічний і тактичний потенціал, зачатки, зародки майбутнього стану розслідування, його перспективний початок.

У процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва перед слідчим стоять завдання, що впливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), та обов'язку доказування (ст. 91 КПК України).

Найбільш повну класифікацію слідчих ситуацій запропоновила Л. Г. Дунаєвська, яка запропонувала групувати їх за такими показниками:

1) залежно від етапу розслідування (слідчі ситуації, що виникли на початковому та подальшому етапах розслідування);

2) залежно від джерела надходження інформації щодо кримінального правопорушення (повідомила потерпіла особа, її родичі чи близькі; повідомили свідки; повідомили уповноважені особи; повідомлення у засобах масової інформації (далі – ЗМІ); стало відомо через розслідування іншого кримінального правопорушення);

3) залежно від складності слідчої ситуації (проста слідча ситуація – відомо про факт вчинення злочину, відома особа, про неї є орієнтовна інформація, відома потерпіла

особа; складна слідча ситуація – відомо про факт вчинення злочину, відома потерпіла особа, невідома особа, яка вчинила злочин; відомо про факт вчинення злочину, потерпіла особа та особа злочинця невідомі; відомо про факт вчинення злочину, встановлена особа злочинця, невідома особа потерпілого);

4) залежно від сторін кримінального провадження (безконфліктна, конфліктна);

5) залежно від безпосереднього способу вчинення злочину;

6) залежно від поведінки особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (визнає чи не визнає свою вину; заперечує взагалі будь-який контакт з предметом злочину тощо);

7) залежно від характеру інформації, яку надає потерпіла особа (може та надає повну інформацію; частину інформації повідомити не може з певних причин; не може надати ніякої інформації) [124, с. 127].

До типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва залежно від джерела інформації можна віднести:

1) інформація про самовільне зайняття ЗД чи самовільне будівництво надійшла від власника чи користувача ЗД (потерпілої особи чи її родичів). З цього приводу родичі можуть звернутися до правоохоронних органів у разі, коли сам власник, наприклад, знаходиться за межами України і не може зробити цього особисто;

2) інформація про виявлений факт самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва надійшла з контролюючих діяльність у сфері земельних відносин та будівництва органів (працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких входить землевідведення та контроль за землекористуванням (наприклад, агрономи, землевпорядники місцевих рад, працівники Держгеокадастру або його підрозділів тощо);

3) інформація про виявлений факт самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва була зібрана оперативними підрозділами Нацполіції України;

4) факт самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва був виявлений у процесі розслідування іншого кримінального правопорушення;

5) факт самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва був висвітлений у ЗМІ та набув широкого розголосу серед населення.

Також типові ситуації в цьому разі можна поділити на дві великі групи – особа підозрюваного відома чи не відома, оскільки особливістю цього виду злочину є те, що власник ЗД завжди відомий, бо про це міститься інформація у відповідному кадастрі чи електронній системі. Ускладнитись ситуація може лише у тих випадках, коли формально у особи є документи, що за старим зразком підтверджують його право власності на землю, а юридично – цей факт не оформлено відповідно до існуючих на даний час вимог і процедур.

Серед конфліктних ситуацій, що можуть виникнути на початковому етапі розслідування можна назвати ситуації, коли, наприклад, право на ЗД має кілька осіб і одна з них або частина дали згоду на використання третьою особою ЗД. З відповідною заявою звертаються ті особи, що такої згоди не давали.

Також конфліктна ситуація може виникнути у зв'язку з тим, що особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, почне подавати відповідні заяви на потерпілу особу (наприклад, що потерпіла особа немає прав на ЗД, незаконно її придбала).

Час виявлення також має великий вплив на формування слідчої ситуації початкового етапу розслідування:

1) злочин виявили одразу ж після вчинення протиправних дій і негайно повідомили про це у правоохоронні органи;

2) злочин виявили через значний проміжок часу після його вчинення (наприклад, будинок вже побудований, урожай із земельної ділянки зібраний тощо).

На подальшому етапі розслідування слідчі ситуації можуть бути прості і складні. У першому випадку слідчий з'ясував усі обставини вчинення злочину, встановив особу потерпілого та особу, якій повідомив про підозру, зібрав достатньо доказів, що підтверджують вину цієї особи. За відсутності повної інформації – слідчу ситуацію варто розцінювати як складну. Також на слідчу ситуацію впливає відношення до вчиненого особи злочинця: 1) вона повністю визнає свою вину та готова на співпрацю зі слідчим; 2) вона визнає свою вину частково та наводить з цього приводу аргументи; 3) вона не визнає своєї вини та доводить законність своїх дій.

Слідча ситуація пов'язана з етапом розслідування. Зв'язок етапів і ситуації відбувається за напрямом вирішення вихідних і проміжних цілей і завдань пошуково-пізнавальної діяльності за кримінальним провадженням. Перехід від одного етапу розслідування до іншого – це перехід від однієї ситуації до іншої, від одних цілей і завдань до інших. Кожна наступна ситуація не є новою за всіма показниками. Всі проміжні й навіть кінцева ситуації зберігають якісь елементи, риси, сторони, що переходять у незмінному або частково зміненому вигляді з попередніх ситуацій, включаючи ту, що склалася на момент порушення кримінального провадження. Сформована у справі ситуація тільки тоді здобуває практичну значущість, з погляду поліпшення стану розслідування, коли вона сприйнята слідчим, коли він надав їй точний опис, проникнув у зміст і конструктивно використав отримані знання. Це стає можливим на основі побудови, вивчення й об'єктивної критичної оцінки уявної моделі ситуації.

Розслідування кримінального правопорушення здійснюється у формі доказування та має характер пізнання подій, що відбулися в минулому. Для пізнання таких подій

слідчому необхідно правильно висувати та перевіряти версії вчинення кримінального правопорушення.

Найбільший інтерес щодо теорії доказування є розгляд версії як процесуального поняття. Такий підхід, зокрема, запропонував Р. С. Белкін, відносячи до процесуальних ті версії, які висуваються слідчим та судом [125, с. 328].

О. М. Ларін зазначав, що з погляду наук кримінального процесу, криміналістики та теорії оперативного-розшукової діяльності версії мають розглядатись зі змістового боку, з якого є різниця між слідчими та оперативно-розшуковими версіями. Слідчі версії завжди відносяться до обставин конкретного кримінального провадження, ґрунтуються, як правило, на фактичних даних, одержаних процесуальним шляхом, тобто доказах, і підлягають перевірці тільки у процесуальних формах – шляхом слідчих (розшукових) дій. Результати перевірки слідчих версій створюють нові докази [126, с. 5–6].

Версія, становлячи основу планування, не охоплює всіх питань організації розслідування, а зосереджується на його головних аспектах – визначення напрямку, встановлення кола обставин, що підлягають доказуванню, намітка комплексу та послідовності слідчих дій і тактичних операцій, необхідних для забезпечення оптимального розслідування [127, с. 169].

Версії, які мають науково-методичне, прикладне значення, називають типовими. Відповідно до положень криміналістичної науки типові версії – це найхарактерніші для цієї ситуації припущені пояснення окремих фактів або події загалом [128, с. 489]. Тобто це версії, сформульовані на основі аналізу практики розслідування окремих видів злочинів.

Версії можна класифікувати за певними ознаками, а саме: за обсягом – на загальні та окремі версії; за суб'єктом висунення – слідчі, експертні, оперативно-розшукові; за юридичним значенням – про окремі елементи злочину, про факти доказування; за ступенем ймовірності – малоймовірні та ймовірні; за часом висунення – початкові та подальші;

з погляду обґрунтованості – обґрунтовані, мало обґрунтовані, необґрунтовані; за строком перевірки – першочергові та подальші. Основною метою висунення версії є її остаточний результат роботи в процесі розслідування – доведення її до логічного завершення, перетворення на достовірне судження, тобто визначення всіх параметрів модельованої ситуації, де на основі отриманих даних можна зробити висновок про те, як, за яких умов, з яких причин сталася досліджувана подія, у якій послідовності вона відбувалася. Мислення у формі слідчих версій, на думку В. М. Стратонова, проходить декілька етапів: 1) збирання фактичного матеріалу, його логічний аналіз та оцінка; 2) побудова слідчої версії та її формулювання; 3) отримання передбачуваної інформації в процесі перевірки версій [129, с. 176].

Для висунення версій про самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво потрібно мати визначений мінімум інформації, який може бути отриманий під час проведення огляду місця події чи допиту заявника і ознайомлення із наданими ним документами. На початку розслідування слідчому вдається побудувати версії лише за окремими елементами складу злочину, а інколи – лише за окремими його сторонами (про мотив, про безпосередній спосіб вчинення). Не варто ігнорувати версії, які висуваються іншими учасниками процесу, краще включити їх до плану розслідування та обов'язково перевірити.

Типовими слідчими версіями, які можуть висуватися під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва (ст. 197¹ КК України) на початковому етапі розслідування є такі:

1) має місце самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику (злочин, передбачений ч. 1 або, за наявності кваліфікуючих ознак, ч. 2 ст.197¹ КК України);

2) має місце інший злочин, пов'язаний із посяганням на ЗД (шахрайство, вимагання, службовий злочин тощо);

3) ознак злочину немає, а є самовільне зайняття земельної ділянки без завдання значної шкоди її законному володільцю або власнику чи інше адміністративне правопорушення (ст.ст. 53¹, 54, 55, 56 КУпАП);

4) ознак злочину немає, а є використання ЗД без документа, що посвідчує право власності або користування, особою, котра одержала цю ділянку на підставі відповідного рішення уповноваженого органа державної влади (місцевого самоврядування) або цивільно-правового правочину;

5) ознак злочину немає, має місце належне використання ЗД, а заявники сумлінно помиляються або має місце завідомо неправдиве повідомлення про злочин;

б) самовільне зайняття земельної ділянки супроводжується самовільним будівництвом будівель або споруд (сукупність злочинів: ч. 1 або 2 ст. 197¹ КК та ч. 2 або 3 ст. 197¹ КК України) та/або поєднане із злочином проти довілля (ст.ст. 239, 240, 246, 254 КК України).

Можна висувати версії щодо особи злочинця та причетності до самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва інших осіб:

1) злочин було вчинено однією особою;

2) злочин було вчинено групою осіб;

3) до складу злочинної групи входять посадові особи органів державної влади чи місцевого самоврядування;

4) особа була раніше судима за вчинення схожого злочину;

5) особа, що зазначається в документі, нічого не знала про вчинення злочину тощо. Також можуть висуватися окремі версії щодо осіб, які оформляли та підписували фальшиві документи, вносили неправдиву інформацію в реєстр.

Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва також можуть висуватися такі окремі слідчі версії стосовно особи злочинця та його дій:

1) щодо статусу особи злочинця: фізична чи юридична особа;

2) щодо безпосереднього способу вчинення злочину: особа тільки самовільно зайняла ЗД; особа самовільно зайняла ЗД та почала самовільне будівництво; особа самовільно зайняла ЗД, а будівництво доручила іншій особі;

3) щодо роботи особи: особа працює у сфері сільського господарства; особа працює у сфері будівництва; особа працює в органах місцевого самоврядування чи державної влади;

4) щодо місця проживання особи злочинця: особа проживає недалеко від самовільно зайнятої ЗД (у тому ж населеному пункті); особа проживає в іншому населеному пункті (регіоні).

Як вже було зазначено про сліди злочину, важливе місце у цьому аспекті займають різні документи. Тому слідчому потрібно висувати версії щодо наявності чи відсутності цих документів у певних осіб чи в певних установах:

1) документи знаходяться у потерпілої особи;

2) документи (усі чи частина) знаходяться у підозрюваної особи;

3) документи знаходяться у структурних підрозділах органів державної адміністрації чи місцевого самоврядування;

4) документи знаходяться у проектних організаціях, ліцензованих організаціях чи інспекціях, що уповноважені надавати окремі дозволи, пов'язані зі землекористуванням чи будівництвом;

5) документів немає (вони були знищені).

Висунення версій потребує перевірки. Вона становить зміст планування розслідування, яке має вагоме значення для успішного вирішення завдань у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з самовільним зайняттям ЗД та самовільним будівництвом.

Як наголошує О. М. Цільмак, під час перевірки версій слідчий повинен:

1) розглянути факт злочинного явища та спробувати осмислити його, водночас використовуючи загальнонаукові

та специфічні методи. Обов'язково знайти раніше відомі пояснення, використавши професійний досвід або науково-теоретичні узагальнення типових криміналістичних версій за окремими видами злочинів;

2) якщо пояснення знайдено, треба сформулювати припущення (гіпотезу) з поясненнями, використавши теоретичні методи. Заразом необхідно все ретельно зафіксувати та описати з чіткими поясненнями усі ідеї та припущення;

3) зробити висновок з гіпотезами, за правилами логіки сформулювати прогнози та за допомогою теоретичних методів висунути версію. Якщо гіпотеза істинна – спланувати її перевірку;

4) знайти факти, які суперечать кожному з висновків, відтак спростувати гіпотезу, використавши емпіричні методи. Для перевірки криміналістичних версій слід застосовувати увесь арсенал методів побудови і перевірки версій [130, с. 247].

Важливо під час висунення і перевірки версій у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва уникати помилок, які О. М. Цільмак називає версійними та поділяє на промахи (грубі помилки), систематичні та випадкові помилки.

Версійні помилки науковцем класифіковано на такі групи:

1) логічні, тобто помилки, пов'язані з порушенням логічної правильності міркувань;

2) функціональні, тобто допущення помилок під час виконання професійних функцій;

3) технологічні, тобто неправильний підбір засобів, методів, прийомів, способів формування версій;

4) помилки часу виконання;

5) помилки інтерпретації фактичних даних;

6) помилки ригідності, тобто вияв негнучкості, застрягання на чомусь одному;

7) помилки вибірки або репрезентативності, тобто хибне спрямування на юридично незначущі фактичні дані або на об'єкт [131, с. 318].

Основним засобом впливу на слідчу ситуацію та перевірки висунутих слідчим версій є процесуальні дії, а також використання можливостей ОРД. У ситуації, де особа, яка вчинила самовільне зайняття ЗД чи самовільне будівництво встановлена, основними завданнями слідчого є: фіксація всіх ознак самовільних дій на ЗД (зокрема і пов'язаних із будівництвом); отримання інформації про обставини злочину від потерпілої особи, свідків і підозрюваної особи; забезпечення збереження документів, що мають значення для з'ясування обставин справи; з'ясування питань, що потребують спеціальних знань; забезпечення цивільного позову. Ці завдання вирішуються за допомогою проведення такого комплексу процесуальних дій: огляду місця події, допиту потерпілого, допиту свідків, допиту підозрюваного, обшуку та тимчасовий доступ до документів, огляд документів, накладення арешту на майно підозрюваного, призначення будівельно-технічної та інших судових експертиз. Також слідчий дає завдання оперативним підрозділам з метою встановлення орієнтувальної інформації та надсилає запити в органи державної влади та місцевого самоврядування.

У ситуації, де особа, що вчинила самовільне зайняття ЗД чи самовільне будівництво не встановлена, слідчий має такі негайні завдання: фіксація всіх ознак самовільних дій на ЗД (зокрема і пов'язаних із будівництвом); отримання інформації про обставини злочину від потерпілої особи та свідків, зокрема про осіб, які вчинили протиправні дії; забезпечення збереження документів, що мають значення для з'ясування обставин справи; отримання орієнтувальної інформації про осіб, причетних до злочину; ініціювання проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення особи злочинця та його місця перебування; з'ясування питань, що потребують спеціальних знань (уточнення розміру

шкоди, встановлення категорії самовільно зайнятої землі). Вказані завдання можуть бути вирішені шляхом: огляду місця події; допиту потерпілої особи та свідків; витребування та огляд документів, що засвідчують право власності на землю чи дозволяють будівництво; витребування та вивчення правоустановчих документів на землю та документів, що знаходяться в органах державної влади та місцевого самоврядування; призначення судових експертиз [132, с. 77–76].

Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва спостерігається взаємозв'язок та взаємозалежність між слідчою ситуацією, слідчими версіями та завданнями розслідування. У теорії криміналістики розробляються типові слідчі ситуації, на основі яких розробляються різноманітні алгоритми дій слідчого під час розслідування якогось виду злочину.

Основною складовою слідчої ситуації є інформація, на основі якої висуваються слідчі версії та визначається напрям розслідування. Основним засобом впливу на слідчу ситуацію, її зміну в кращий бік, а також перевірку висунутих версій, окрім аналітичної роботи слідчого, є проведення процесуальних дій, передбачених КПК України.

2.2 Використання спеціальних знань під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва

Сьогодні, коли наука досягла значного розвитку, її ґрунтовні відкриття використовуються в усіх сферах діяльності людини. Не оминуло це і таку специфічну галузь людської діяльності, як протидія злочинності. Правоохоронці дедалі більше використовують на практиці спеціальні знання для розкриття злочинів.

У процесі дослідження поняття «спеціальні знання», як зауважує А. М. Лазебний, важливо розрізнати суб'єктів їх використання і суб'єктів застосування, де як критерій відмежування цих термінів необхідно зазначити об'єкт, щодо якого проводяться дії. До суб'єктів застосування спеціальних знань належать їхні безпосередні носії – експерт, спеціаліст, перекладач, особа, котра розуміє знаки німих (глухих), педагог та ін. Своєю чергою, суб'єктами використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів є суб'єкти розслідування. Перевагою чинного КПК України є те, стверджує науковець, що чітко визначаються поняття «експерт» і «спеціаліст». Так, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до ЗУ «Про судову експертизу», на проведення експертизи і якій доручено дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини кримінального правопорушення й стосуються сфери його знань (ст. 69 КПК України). Показання експерта визначено як джерело доказів, проте окремої норми, що визначає порядок допиту експерта під час досудового розслідування немає. Спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України) [133, с. 131–132].

Перевага консультування полягає в тому, що слідчий може оперативно отримати кваліфіковану допомогу зі спеціальних питань. Самі собою консультації не мають доказового значення, але вони дають змогу слідчому правильно оцінити докази, своєчасно вирішити питання про призначення необхідної експертизи, визначити коло питань, адресованих експертові, чи, наприклад, допитуваній особі.

Закон дозволив залучення спеціаліста з метою розширення практичних можливостей слідчого по кримінальному

провадженню. Спеціаліст на основі своїх фахових навичок, знань сприяє виявленню, закріпленню та вилученню доказів, шляхом надання слідчому консультативної допомоги під час проведення певної процесуальної дії, про що зазначається у протоколі цієї дії. Що стосується судової експертизи, то вона є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Вона значно розширює пізнавальні можливості слідства та суду, даючи змогу застосовувати в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень увесь арсенал сучасних науково-технічних засобів, прийомів і методів.

У науковій літературі існує чимало інтерпретацій визначення поняття «спеціальні знання». Б. В. Романюк, здійснивши аналіз результатів досліджень цього поняття, поділяє погляди науковців на п'ять груп. Першу групу авторів об'єднує те, що вони розглядають спеціальні знання як такі, що не є загальнодоступними (Р. С. Белкін, А. В. Дулов, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, В. В. Циркаль); учені другої групи спеціальні знання відносять до суто наукових (М. М. Гроздинський, М. С. Строгович); третя група дослідників вважає, що спеціальні знання можуть бути використані у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінального провадження (В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Корухов); четверта група науковців визначає поняття, ґрунтуючись на виді професійної діяльності за певною спеціалізацією (медицина, фізика, хімія тощо), що вимагає спеціальної освіти як процесу оволодіння певним рівнем знань і навичок із конкретної професії та спеціальності (Г. І. Грамович, М. В. Костицький); п'ята група науковців переконана, що спеціальними є знання, яких немає у суб'єкта доказування (В. М. Махов) [134, с. 22–30].

Найбільш вдалим визначенням поняття спеціальні знання запропонував В. М. Махова, який під ними розумів знання, притаманні різним видам професійної діяльності, за винятком знань, які є професійними для слідчого і судді,

що використовуються під час розслідування та розгляду кримінальних проваджень у суді з метою сприяння встановленню істини у справі у випадках і порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством [135, с. 46].

На підставі наведеного, форми використання спеціальних знань під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва можна поділити на:

1) процесуальні: участь спеціаліста у слідчих (р) діях, судова експертиза та допит експерта;

2) непроцесуальні: використання слідчим власних процесуальних знань, отримання консультацій від спеціалістів, використання інформації з різних баз даних (обліків), попереднє дослідження об'єктів. На практиці, як вказує більшість науковців, ці дві форми використання спеціальних знань дуже часто взаємодіють.

У межах розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, як свідчить судово-слідча практика, найпоширенішими формами використання спеціальних знань будуть:

1) експертиза (для встановлення наслідків злочину, дослідження об'єктів нерухомості, документів, знарядь вчинення злочину тощо);

2) консультативна і технічна допомога фахівця, що передбачає консультації, роз'яснення поняття та змісту специфічної термінології, документів, особливостей розрахунків, порядку ведення робіт; надання технічної допомоги у порядку ч. 2 ст. 71 КПК України; участь у підготовці та проведенні слідчих (р) дій; підготовка запитань експертові чи перед допитом різних категорій осіб; консультування щодо пошуку необхідних документів, інших речових доказів; участь у підготовці та проведенні негласних слідчих (р) дій.

І. І. Брус, досліджуючи питання спеціальних знань під час проведення судової експертизи, зазначає, що нині немає чітких меж і форм використання спеціальних знань. Він поділяє думку тих науковців, які переконані, що слідчий

і прокурор можуть самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли вони не володіють певними знаннями або визнають за необхідне залучити іншого більш кваліфікованого спеціаліста чи з міркувань технологічного процесу виконання конкретних слідчих (р) дій, а також коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів, психологів тощо) чи проведення експертизи [136, с. 218].

З цією позицією погоджується і Н. М. Косміна, яка вказує, що оскільки єдиних критеріїв залучення спеціалістів для участі у слідчих (р) діях не існує, необхідно керуватися принципом практичної доцільності, під яким слід розуміти оптимальне використання спеціальних знань і практичних вмінь для отримання максимальної доказової та орієнтувальної інформації з матеріальних та ідеальних слідів злочину. Як спеціаліст може бути залучена будь-яка обізнана особа, до якої закон висуває дві основні вимоги: незацікавленість у результатах кримінального провадження і компетентність, тобто володіння спеціальними знаннями у певній галузі знань або практичній діяльності. Основною формою використання спеціальних знань науковець називає судову експертизу, яка відрізняється від інших форм застосування спеціальних знань, зокрема від перевірочних, попередніх і звичайних наукових досліджень, процедурою проведення і доказовою силою отриманих результатів [137, с. 27].

Проблеми та особливості проведення різних видів експертиз розглядали у своїх працях такі вчені: С. М. Абрамов, В. Д. Арсеньев, Р. С. Белкін, В. Є. Бергер, В. Г. Гончаренко, В. Г. Драганов, І. А. Кириченко, М. В. Костицький, К. В. Легких, Г. А. Матусовский, С. І. Ожегов, Ю. К. Орлов, Е. Р. Россінская, М. В. Салтевский, В. І. Тертишников, М. К. Треушников, В. Ю. Шепітько, М. Й. Штефан, Т. Г. Щербаковский, К. С. Юдельсон та інші.

Недавніми роками (2012–2016 рр.) дослідженням даної проблеми займалися В. Г. Дрозд, Г. О. Густов, М. М. Єфимов,

В. В. Ключ, А. І. Кунтій, Г. М. Пилипенко, О. В. Циганенко, О. О. Фроличева.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»). Судово-експертну діяльність, згідно зі ст. 7 цього Закону, здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ [138].

Судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз здійснюється лише державними спеціалізованими установами. До таких установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби МВС України, Міністерства оборони України, СБУ та Державної прикордонної служби України.

У ч. 1 ст. 242 КПК України вказано, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [139]. Також у цій статті (ч. 2) наводяться випадки обов'язкового призначення експертизи. Саме визначення розміру матеріальних збитків та шкоди довіллю, заподіяного злочином, і робить призначення експертиз під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва обов'язковим.

Науковці по-різному трактують поняття «експертиза». Так, С. М. Абрамов зазначав, що експертиза – це засіб отримання відомостей про факти, які мають значення для справи, за допомогою призначених судом осіб, які володіють знан-

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

нями в науці, мистецтві та ремеслі і які надають суду свої висновки на підставі ознайомлення зі справою і, як правило, на підставі дослідження якихось об'єктів [140, с. 211]. Г. А. Матусовський розглядає експертизу як спрямоване на вирішення певних питань дослідження, що потребує спеціальних знань з боку компетентних осіб, яких називають експертами [141, с. 12]. В. Г. Драганов називає «експертизою» особливий вид науково-практичного дослідження, яке проводиться експертами для отримання вірогідного, кваліфікованого й незалежного висновку, необхідного для ухвалення вмотивованого рішення про проблемні або спірні питання, які виникають у різних сферах людської діяльності [142, с. 229]. М. В. Костицький вказує, що «судова експертиза чи експертиза у кримінальному процесі – це саме дослідження, процес пізнання, яке проводить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку» [143, с. 58].

О. С. Кофановою було запропоновано найбільш повне визначення поняття судова експертиза – це регламентована законом діяльність обізнаної особи, чії знання у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла на підставі процесуальних документів слідчого чи суду застосовуються у процесі дослідження обставин, що мають значення для вирішення справи, з метою встановлення в ній об'єктивної істини [144, с. 39].

Згідно зі ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, тобто, коло джерел доказів є вичерпним і чітко визначеним у законі. Тому будь-який доказ, здобутий відповідно до вимог закону має для слідства вагоме значення [140]. Оскільки висновок експерта є джерелом доказів і покладається в основу доказування по кримінальному провадженню, то експертиза допомагає встановлювати фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку слідчий, прокурор і суд встановлюють наявність або відсутність

суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Важливо зазначити, що висновок експерта не має наперед установлені доказової сили, переваги перед іншими доказами. Тобто до висновку експерта треба підходити з критичного боку. Проте, зважаючи на специфіку цього джерела доказів, закон вимагає, щоб незгода з висновком експерта була мотивованою і письмовою.

Відповідно до положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз основними видами експертизи є: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна [145].

Як зазначає Є. В. Пряхін, найбільш типовим видом експертизи у методиці розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва є судова будівельно-технічна експертиза. Завдання, що вирішуються нею, можна умовно поділяти на чотири категорії: дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів; розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками; визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд; оцінка земельних ділянок. У ситуаціях, коли внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва була заподіяна шкода навколишньому середовищу, слідчому треба призначати відповідну експертизу, зважаючи на сутність події, наприклад, експертизу матеріалів, речовин та виробів (з метою дослідження ґрунтів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі), біологічну експертизу (для дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження) [105, с. 101].

Доцільно додати до цього переліку та проаналізувати окремі види інженерно-технічних експертиз (земельно-технічну та будівельно-оціночну) та ґрунтознавчу експерти-

зу, оскільки їхнє проведення є найбільш притаманним для розслідування цього виду злочину [146, с. 100].

Про потребу у розгляді цих судових експертиз свідчать і результати проведеного нами анкетування. Відтак, на запитання, які види судових експертиз найбільш поширені під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, респонденти відповіли так:

- 1) будівельно-технічна (30,8%);
- 2) земельно-технічна (30,3%);
- 3) техніко-криміналістичне дослідження документів (26,4%);
- 4) комплексна (11,1%);
- 5) ґрунтознавча (1,4%) [див.: Додаток А].

Під час призначення тієї чи іншої експертизи, розслідуючи самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво, слідчий повинен дотримуватися загальних тактичних рекомендацій, а саме:

- 1) визначити мету і конкретні завдання експертного дослідження;
- 2) визначити експертну установу або експерта;
- 3) підготувати необхідні для дослідження матеріали та за необхідності зразки;
- 4) винести постанову про проведення експертизи та сформулювати питання експертові;
- 5) створити в міру своїх можливостей умови для проведення експертизи, якщо вона проводиться за межами експертної установи.

Земельно-технічна (або оціночно-земельна) експертиза належить до одного з видів інженерно-технічних експертиз. Вона є доволі складним у технічному плані дослідженням, яке проводиться судовими експертами із застосуванням геодезичного обладнання. Вказана експертиза допоможе розібратися в багатьох спірних земельних питаннях, а саме: розділ земельної ділянки; накладення державних актів; самовільне зайняття земельної ділянки; визначення площі

земельних ділянок; порядок користування земельними ділянками; встановлення меж земельних ділянок та ін. Оціночно-земельна експертиза була виокремлена в самостійний вид експертиз нещодавно, але, як свідчить практика, є досить розповсюдженою. Завданням оціночно-земельної експертизи є визначення вартості земельних ділянок. Основні завдання та перелік вирішуваних завдань оціночно-земельної експертизи такі, як і для земельно-технічної експертизи. Експертиза може бути призначена і за рішенням уповноваженого на це органу, і за заявою юридичної або фізичної особи [147].

Основними завданнями земельно-технічної експертизи, з огляду на досліджуваний нами злочин, можна назвати:

1) визначення відповідності розробленої технічної документації на земельні ділянки, визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування;

2) визначення фактичного землекористування земельними ділянками;

3) визначення відповідності фактичного землекористування, а також порушень меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів;

4) визначення відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів щодо меж земельних ділянок правостановлювальним документам та технічній документації із землеустрою та землекористування;

5) визначення можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками, розробка варіантів їх розподілу (порядку користування);

6) оцінка земельних ділянок;

7) визначення відповідності виконаної оцінки земельних ділянок вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Вирішуючи ці завдання, на вирішення експертів мож-
на поставити такі типові питання:

1) чи відповідають розроблена технічна документація на земельну ділянку та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?;

2) чи змінено та затверджено цільове призначення земельної ділянки відповідно до вимог земельного законодавства та інших нормативних документів з питань землеустрою та землекористування? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?;

3) який фактичний порядок користування земельною ділянкою? Яка площа перебуває у користуванні співвласника (співвласників) земельної ділянки?;

4) чи відповідає фактичний порядок користування земельною ділянкою правовстановлювальним документам на цю земельну ділянку та вимогам нормативно-правових актів з питань землеустрою та землекористування?;

5) чи є порушення землекористування, зокрема порушення меж та накладання земельних ділянок відповідно до правовстановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів?;

6) чи відповідає фактичне розташування будівель, споруд та інших об'єктів щодо меж земельних ділянок правовстановлювальним документам та технічній документації із землеустрою та землекористування на ці земельні ділянки? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?;

7) чи є технічна можливість відповідно до вимог нормативно-правових актів розділити земельну ділянку (встановити порядок її користування) відповідно до часток співвласників (зазначити частки)?;

8) які варіанти розподілу земельної ділянки (порядку її користування) можливі відповідно до часток співвласників (зазначити частки) та вимог нормативно-правових актів?;

9) які варіанти технічно можливі для влаштування проїзду (проходу) на земельну ділянку? 10) чи є технічна можливість встановлення земельного сервіту на ділянці? Надати варіанти встановлення земельного сервіту [148, с. 298].

Вказані питання можуть бути вирішені за умови наявності відповідної правостановлювальної та технічної документації, зокрема результатів виконання топографо-геодезичних робіт, які проводяться фахівцями-землевпорядниками з використанням відповідного обладнання та бази даних. Також для вирішення окремих питань земельно-технічної експертизи експерту необхідно надати правостановлювальну та технічну документацію із землеустрою на земельну ділянку. Для вирішення питання про вартість земельної ділянки йому необхідно надати правостановлювальну та технічну документацію із землеустрою на земельну ділянку із зазначенням адреси місцезнаходження ділянки, площі, цільового призначення, плану, даних щодо зовнішніх меж станом на дату оцінки. У разі розміщення на земельній ділянці будівель, споруд та інших об'єктів на дослідження необхідно надати правостановлювальну документацію на такі об'єкти та матеріали технічної інвентаризації [145].

Судова будівельно-технічна експертиза включає дослідження будівель (споруд), будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів. Цей напрямок у судовій експертизі охоплює низку питань, а саме: визначення порядку користування, розділ майна, відповідність будівельним нормам, експертиза пластикових вікон, розрахунок збитків після залиття (пожежі) та інші. Одним із видів інженерно-технічної експертизи є також оціночно-будівельна експертиза. Її сутність полягає у дослідженні стану квартир, будинків, споруд, їх частин та інших об'єктів будівництва і призначається з метою визначення їхньої вартості в існуючому стані, вартості виконаних робіт або розміру завданих збитків. У експертному висновку вказується обґрунтована вартість, на яку можна посылатись у разі конфлікту чи спору. Для

проведення цього виду експертизи потрібен такий перелік документів: правостановлювальні документи на об'єкт оцінки; правостановлювальна та технічна документація на земельну ділянку, на якій розміщений об'єкт оцінки та ін.; договірна документація (договори підряду та додатки до них, додаткові угоди тощо) [147].

Основними завданнями будівельно-технічної експертизи, з огляду на розслідування самовільного захоплення ЗД та самовільного будівництва, можна назвати: визначення відповідності розробленої проектно-технічної та кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення відповідності виконаних будівельних робіт та побудованих об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення відповідності виконаних будівельних робіт, окремих елементів об'єктів нерухомого майна, конструкцій, виробів та матеріалів проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення та перевірка обсягів та вартості виконаних будівельних робіт і складеної звітної документації проектно-кошторисній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів; визначення можливості розподілу об'єктів нерухомого майна, розробка варіантів розподілу; визначення різних видів вартості будівель, споруд, їх частин, а також іншого нерухомого майна; визначення відповідності виконаної оцінки нерухомого майна вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Вирішуючи вказані завдання, на вирішення експертові можна поставити такі типові питання:

1) чи відповідає розроблена проектно-кошторисна документація вимогам нормативно-правових актів у галузі

будівництва? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності?;

2) чи відповідають виконані будівельні роботи проектній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?;

3) чи відповідають об'єкти (будівлі, споруди тощо) проектно-технічній документації на їх будівництво (ремонт, реконструкцію) та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва (містобудівним, протипожежним, санітарно-гігієнічним тощо)? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?;

4) який перелік та об'єми фактично виконаних будівельних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції)?;

5) яка вартість фактично виконаних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції) об'єктів?;

6) чи відповідають обсяги та вартість фактично виконаних робіт з будівництва (ремонту, реконструкції) об'єктів обсягам та вартості, визначеним проектно-кошторисною або звітною документацією?;

7) чи відповідає звітна документація з будівництва (ремонту, реконструкції) за порядком складання і наведеними розрахунками вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності?;

8) до якого виду робіт (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт тощо) належать фактично виконані будівельні роботи на об'єкті?;

9) чи є об'єкт (результат виконання робіт) нерухомим майном?;

0) який ступінь будівельної готовності незавершеного будівництвом об'єкта?;

11) який технічний стан (ступінь фізичного зношення) об'єкта нерухомого майна (будівлі, споруди тощо)?;

12) яке функціональне призначення приміщень? Чи належать приміщення будинку до нежитлових (допоміжних)?;

13) чи є технічна можливість відповідно до вимог нормативно-правових актів у галузі будівництва розділити (виділити частку) об'єкт нерухомого майна відповідно до часток співвласників (вказати частки)?;

14) які варіанти розподілу (виділення частки) об'єкта нерухомого майна можливо визначити відповідно до часток співвласників (вказати частки) та вимог нормативно-правових актів?;

15) яка вартість (зазначити вид вартості: дійсна, ринкова, залишкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) будівель, споруд, їх частин (приміщення, квартири) та іншого нерухомого майна?; 16) чи відповідає виконана оцінка нерухомого майна вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам?

Із постановою про призначення експертизи на дослідження необхідно надати документацію, з якої експерт мав би змогу отримати вихідні дані для вирішення поставлених питань (наприклад, для вирішення питання про вартість будівель, споруд, їх частин (приміщення, квартири), а також іншого нерухомого майна експерту необхідно надати правовстановлювальну документацію та матеріали технічної інвентаризації на ці об'єкти, а також правовстановлювальну та технічну документацію на земельну ділянку, на якій розміщений об'єкт оцінки, станом на дату оцінки [147].

У межах судової ґрунтознавчої експертизи вивчаються об'єкти ґрунтового, ґрунтово-мінерального чи ґрунтово-техногенного походження (ґрунти, гірські породи природного чи штучного походження, зокрема й деякі будівельні матеріали – глини, піски, каміння, шлаки, крейда, гіпс, цегла чи будівельні розчини, що містять пісок, крейду, тощо).

Експертні дослідження подібних об'єктів проводяться з метою встановлення різноманітних фактичних даних (обставин) у конкретному кримінальному провадженні. Такими даними можуть бути ідентифікація місця скоєння злочину або ж факти, що слугують одним із джерел доказів про пере-

бування (контакт) людини, тварини чи предмета на території, пов'язаній з подією злочину, про контактну взаємодію із забрудненим ґрунтовими нашаруваннями предметом або транспортним засобом, про механізм утворення ґрунтових нашарувань чи про джерело походження нашарувань, коли речовини ґрунтового походження спостерігаються у вигляді забруднень на одязі і взутті, робочих інструментах (лопатах, сокирах), нашарувань на транспортних засобах і механізмах, відшарувань у вигляді грудок ґрунту.

Основними завданнями ґрунтознавчої експертизи під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва є: виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також установлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками; установлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події); установлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Вирішуючи вказані завдання, на вирішення експертів можна поставити такі типові питання:

1) чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?;

2) чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі – носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?;

3) чи походять ці нашарування (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості?;

4) який механізм утворення нашарувань ґрунту?;

5) яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях? [149].

Самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво належать до злочинів, що нерідко пов'язані з підробленням документів. З метою дослідження таких документів може призначатися судова технічна експертиза документів.

Об'єктом її дослідження може бути і документ загалом, і окремі його частини: реквізити (сукупність елементів і встановлених умов оформлення тих чи інших документів, відсутність чи порушення яких позбавляє документ юридичної сили), матеріали з яких вони виготовлені [150, с. 128].

Предметом такої експертизи є факти, що мають значення для кримінального провадження, а питання, що визначаються з її допомогою, поділяються на ідентифікаційні та неідентифікаційні.

До основних завдань судової технічної експертизи документів належать:

- 1) визначення способу виготовлення документа;
- 2) встановлення факту і способу зміни змісту документа;
- 3) відновлення погано видимих і невидимих записів;
- 4) відновлення первинного вигляду документа;
- 5) визначення часу виготовлення документа;
- 6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовувалися для виготовлення документа, а також його виконавця.

Кожне з цих основних завдань об'єднує кілька спеціальних завдань, які впливають з тих запитань, що ставлять-ся перед експертом [151, с. 166].

До основних питань, що можуть бути поставлені слідчим під час дослідження документів у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, належать такі:

- 1) чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносились, то як і який зміст первинного документа?;
- 2) чи замінювалися у документі аркуші?;
- 3) як виконаний підпис від імені особи та сам текст документа?;
- 4) чи виготовлені (виконані) документи у різний час?;
- 5) у якій послідовності виконувались реквізити цього документа?;

6) чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа?;

7) чи виготовлений цей документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?;

8) чи виготовлений рукописний текст у той час, коли датований документ? тощо [145].

Ухвалюючи рішення щодо призначення різноманітних експертиз за кримінальним провадженням, зазначає І. В. Гора, особа, яка залучає експерта, має знати можливості та порядок проведення таких експертиз. Необхідною умовою застосування спеціальних знань є неухильне дотримання вимог процесуального законодавства у разі призначення судової експертизи, що передбачає підготовку матеріалів на експертизу, її проведення у державних, не державних установах або й поза експертними установами. Під час ознайомлення з висновком експерта сторони кримінального провадження повинні насамперед зважати на те, чи має особа, яка надала експертний висновок, статус судового експерта. У разі виникнення будь-яких обґрунтованих сумнівів з цього питання слідчий має звернутися з відповідним письмовим запитом до Міністерства юстиції України.

Важливим з погляду перевірки достовірності висновків експерта є питання щодо публікації експертних методик та їх обговорення науковою спільнотою. Проведення судових експертиз лише на основі знань у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла без посилання на опубліковані методичні праці в галузі судово-експертного дослідження є серйозною підставою для сумнівів у вірогідності отриманих результатів. Знання сторонами кримінального провадження основ методики проведення й тактики призначення судових експертиз має важливе значення не лише для правильного оцінювання висновку експерта, а й для вияву власної ініціативи з призначення експертизи за угодою або заяви-клопотання перед слідчим суддею про призначення експертизи [152, с. 213].

В. В. Циркаль вказує, що після оцінки висновку експерта слідчий може ухвалити одне з таких рішень: визнати висновок якісним, повним та обґрунтованим, таким, що має значення для правильного вирішення справи по суті, і включити його до числа інших джерел доказів та використовувати під час доведення обставин справи; у випадках, коли експертиза буде визнана неповною або недостатньо зрозумілою, за клопотанням учасників кримінального процесу чи за ініціативою слідчого або суду може бути призначена додаткова експертиза, проведення якої доручається тому самому або іншому експерту; коли ж висновок буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи чи з інших причин викликає сумнів у його правильності, під час призначення та проведення експертизи допущені значні порушення кримінального процесуального закону тощо, може бути призначено повторну експертизу, проведення якої доручається іншому експерту [153, с. 67].

З огляду на оцінку висновку судових експертиз, що призначаються під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, вдалою є думка Г. К. Прокопанича, який до елементів такої оцінки відносить: оцінку процесуального порядку призначення та проведення експертизи; оцінку особи експерта; оцінку матеріалів, наданих на експертизу; оцінку повноти і наукової обґрунтованості висновку експерта; оцінку з огляду на зроблені висновки; оцінку правильності складання самого висновку; оцінку ймовірних помилок, яких міг допуститися експерт; оцінку наявних у висновку доказів з огляду на їх віднесеність до справи, допустимість та місце в системі інших доказів [154, с. 269].

Судово-слідча практика свідчить, що саме за допомогою судових експертиз розкривається понад третина всіх злочинів. Судова експертиза займає важливу роль у процесі встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному процесі. У разі ініціювання призначення судової експертизи особливо слід брати до уваги обґрунтування

необхідності її проведення, а також питання, що слід поставити на вирішення експерту. Для проведення експертиз також необхідно надати для ознайомлення експерту низку специфічних документів, які здебільшого можна отримати шляхом проведення обшуку або отримавши дозвіл на тимчасовий доступ до документів. Потрібно пам'ятати, що висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, які проводять розслідування, а оцінюється судом на рівні з іншими доказами в кримінальному провадженні.

2.3 Особливості тактики проведення окремих процесуальних дій під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва

Збирання доказів є одним з елементів доказування, яке у наукових джерелах розглядають як врегульовану КПК України діяльність уповноважених суб'єктів з виявлення та фіксації у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку матеріальних та ідеальних слідів злочину або інших фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження. Без процесуальної фіксації (закріплення) пізнаних фактичних даних, а також дій з їх виявлення неможливо сформулювати доказ. Отримана суб'єктом доказування інформація у вигляді матеріальних або ідеальних образів може бути використана у доказуванні лише після приведення її у встановлену законом форму.

Термін «збирання доказів» є умовним, оскільки готових доказів не існує. Слідчий, прокурор, працівник оперативного підрозділу, виявляючи під час проведення процесуальних дій належну до провадження інформацію (ідеальні чи матеріальні сліди правопорушення) та фіксуючи її у проце-

суальних актах – формують процесуальні джерела доказів (показання, речові докази, документи, висновки експертів).

У науці кримінального процесу більш поширеним є вживання щодо розслідування злочинів терміна «процесуальні дії», під якими розуміють усі передбачені кримінальним процесуальним законом заходи, які від слідчих (р) дій відрізняються метою, колом уповноважених суб'єктів і порядком провадження, а також отримуваними результатами. Так, Ю. М. Чорноус зазначає, що процесуальні дії щодо слідчих слід розглядати як ціле і частину [155, с. 49].

Як свідчить практика, серед способів збирання доказів слідчі (р) дії мають найбільшу питому вагу. Вони є частиною процесуальних дій, які відбуваються відповідно до вимог кримінального процесуального закону і спрямовані на збирання та перевірку доказів, а також встановлення обставин, що мають значення для цього кримінального провадження. Правова регламентація слідчих (р) дій передбачає систему правил поведінки суб'єкта доказування та інших учасників процесу під час збирання та перевірки доказів.

Необхідно пам'ятати, що збирання доказів об'єктивно пов'язане з їх перевіркою, що створює передумови для розширення пізнання у кримінальному провадженні та основу подальшої оцінки доказів. Різниця між цими складовими доказування (збиранням та перевіркою доказів) полягає в тому, що перевірка здійснюється і за допомогою практичних дій, і логічним шляхом. Збирання ж доказів відбувається, здебільшого, під час практичних дій.

Найбільш поширеними слідчими (р) діями, що проводяться під час розслідування самовільного зайняття ЗД і самовільного будівництва, є огляд місця події, допити та огляд документів. Про це свідчать і результати проведеного анкетування. Так, на питання, які з наведених слідчих (р) дій мають визначальне значення під час розслідування злочину, передбаченого ст. 197¹ КК України, всі опитані респонденти (360 осіб) відповіли, що ними є огляд місця події, допити

потерпілого, свідків та підозрюваного, судові експертизи [див.: Додаток А]. Відтак, розглянемо тактичні особливості проведення огляду і допиту детальніше.

Відповідно до ст. 237 КПК України розрізняють такі види огляду: огляд місцевості; огляд приміщення; огляд речей; огляд документів [139]. Криміналістична класифікація оглядів більш розширена, оскільки враховує важливі тактичні аспекти їх підготовки й проведення. Кожний із видів огляду має специфічні особливості, що визначають порядок його проведення, але водночас існує низка положень процесуального і тактичного характеру, загальних для них усіх. Огляд місця події, як правило, належить до слідчих (р) дій, зволікання з проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів злочину або особи, якою він був вчинений, предметів, які можуть стати згодом речовими доказами [156, с. 527–528]. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України) [139].

Основними цілями огляду можна назвати: виявлення слідів злочину, злочинця чи інших речових доказів; з'ясування обстановки події; виявлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [157, с. 23]. Проведення огляду охоплює також: відображення (фіксування) в протоколі всіх дій слідчого і всього, що було виявлено в тій послідовності і в тому вигляді, у якому виявлене спостерігалось під час огляду; описування та перерахування всього, що було вилучено при огляді; вжиття заходів до збереження вилучених у процесі огляду речей, слідів і документів [156, с. 527].

У криміналістичній літературі огляд місця події характеризується як найскладніша слідча (р) дія. Він вирізняється безпосереднім особистим сприйняттям слідчим обстановки місця події, має пізнавальний та дослідницький характер,

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

спрямований на вивчення обстановки, слідів та інших речових доказів і їхню фіксацію з метою встановлення події та виявлення додаткових джерел інформації. Під сприйняттям обстановки місця події слід розуміти, насамперед, візуальне сприйняття, зокрема й підсилене засобами та методами криміналістичної техніки [158, с. 3].

Окремі автори (В. П. Уласов) зауважують, що огляд повинен мати «творчий характер», інші стверджують, що його проведення вимагає «справжнього наукового підходу» (В. П. Колмаков), що він є одночасно й дослідницьким, і творчим (М. Л. Іоффе), його мета – «виявлення й закріплення ознак і станів різних предметів для встановлення обставин, що мають значення для справи» (О. М. Васильєв, В. К. Лисиченко, М. С. Строгович). Як справедливо зазначає В. К. Лисиченко, у криміналістиці поняття огляду місця події має містити специфіку огляду різновиду об'єктів, які регламентовані законом. Кожний об'єкт пізнання вимагає спеціальної технології його дослідження, особливої методики вивчення й обробки [158, с. 4].

Розглянувши та проаналізувавши подані вченими-криміналістами визначення поняття огляду місця події, за основу можна взяти таке: огляд місця події – первинна і невідкладна слідча (р) дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті, дослідженні й фіксації слідчим обстановки на місці події, виявленні слідів і об'єктів, що належать до кримінального провадження, їхніх ознак, станів і взаємозв'язків з метою з'ясування суті події, механізму злочину та інших обставин з метою правильного вирішення кримінального провадження.

У КПК України йдеться, що огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, що передбачені для обшуку житла чи іншого володіння особи, а обшук проводиться тільки на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 237 і ч. 2 ст. 234 КПК України) [139]. З цього можна зробити висновок, що під час огляду ЗД, яка є місцем події

у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, потрібно зважати на положення ЗК України, де у ч. 2 ст. 2 зазначається, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади [33]. Тому при проведенні огляду місця події самовільно зайнятої ЗД, яка знаходиться у власності органу місцевого самоврядування (наприклад, поля, які знаходяться за селом, містом), ухвали слідчого судді на проведення огляду не потрібно, а під час огляду ЗД, яка належить фізичній чи юридичній особам (перебуває у приватній власності), огляд місця події обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді [159, с. 307].

Традиційно огляд місця події в теорії криміналістики поділяють на три етапи: а) підготовчий; б) робочий; в) заключний. Підготовчий етап включає діяльність слідчого:

1) до виїзду на місце події;

2) на місці події. До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний здійснити такі заходи: одержати вичерпну інформацію щодо події самовільного зайняття ЗД чи самовільного будівництва; з'ясувати, чи організована охорона місця події, а також чи є на місці потерпілі та очевидці; визначити учасників огляду місця події.

До участі в проведенні огляду місця події під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва як спеціалістів, залежно від обставин, доцільно залучати: землевпорядників місцевих рад; працівників Держгеокадастру, Держекоінспекції, Держсільгоспінспекції; працівників Інспекції державного архітектурно-будівельного контролю; інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо). Також слідчому потрібно підготувати необхідні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце події та проведення огляду (транспорт, технічні комплекти); запросити та забезпечити участь необхідних осіб у проведенні огляду (понятих, потерпілих та інших). Якщо ЗД знаходиться за межами насе-

леного пункту, то понятих рекомендується знайти ще до виїзду на огляд місця події. Також до виїзду слідчий може опитати заявника, який звернувся до поліції із заявою про самовільне зайняття ЗД, про самовільне будівництво тощо.

Прибувши на місце події, слідчий зобов'язаний: переконатися, що було усунуто шкідливі наслідки злочину (наприклад, при насильницькому зайнятті земельної ділянки – надана допомога постраждалим) та запропонувати вивести всіх сторонніх із місця події. За необхідності, на цьому етапі слідчий проводить коротке опитування очевидців та потерпілих, дає письмове завдання працівнику оперативного підрозділу щодо встановлення можливих потерпілих та очевидців події, визначає функції кожного з учасників огляду і роз'яснює їм їхні права та обов'язки.

Завданням огляду при розслідуванні цього кримінального правопорушення є фіксація ознак самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також слідів злочинця.

Зокрема, необхідно звертати увагу на:

- наявність на ділянці огорожі, межових знаків;
- слідів знищення раніше встановленої огорожі чи межових знаків;
- слідів обробки та удобрення землі;
- сліди висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур;
- наявність насаджених дерев або чагарників чи сліди їх знищення;
- наявність засобів і слідів меліорації;
- наявність слідів видобування корисних копалин;
- ознаки виконання будівельних та інших робіт;
- наявність розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття;
- наявність будівель або споруд;
- сліди рук, ніг, транспортних засобів, які в подальшому можуть бути використані для ідентифікації.

Загалом під час огляду місця події застосовується тактичний порядок і правила огляду ділянки місцевості. У разі наявності на самовільно зайнятій земельній ділянці будівель або споруд, вони також мають бути оглянуті насамперед за зовнішніми ознаками. Слід пам'ятати про необхідність вимірювання площі земельної ділянки та будівель, яке проводиться безпосередньо під час огляду, а не за планами чи картами місцевості.

Робочий етап починається із загального огляду слідчим місця події з метою орієнтування на ньому, визначення меж огляду, вирішення питання про вихідний пункт і спосіб огляду та пересування, вибір позиції для проведення фотознімання. Зважаючи, яка склалась обстановка на місці події, вирішується питання про її огороження, встановлення знаків регулювання (попередження). Вказаний етап огляду можна поділити на статичну і динамічну стадії дослідження. На статичній стадії слідчий вивчає розташування території, де сталася подія, її характерні риси, рельєф, призначення. Слідчому на цій стадії може допомогти раніше залучений ним до проведення огляду місця події спеціаліст. Сам огляд проводиться без торкання до об'єктів, що є на місці події. На динамічній стадії об'єкти можуть бути переміщені, відкриті, розібрані для всебічного вивчення. У цей час застосовуються всі доступні слідчому методи пошуку і виявлення слідів кримінального правопорушення та правопорушника, відбираються об'єкти чи їхні частини зі слідами, які надалі вилучаються чи копіюються [157, с. 27].

Під час огляду місця події у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва потрібно сфотографувати всю ділянку за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, вирощування сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундамент, недобудовані та збудовані об'єкти, будівельна,

сільськогосподарська та інша техніка тощо. Окремі сліди (злому, транспортних засобів, сліди рук, взуття) фотографують шляхом детальної зйомки [105, с. 98]. Місцезнаходження всіх перерахованих об'єктів необхідно відобразити на схемі місця події.

У криміналістиці виокремлюють такі основні способи пересування на місці події: ексцентричний, концентричний, фронтальний (лінійний) та вузловий. Загального правила застосування того чи іншого способу немає [157, с. 27]. На нашу думку, найбільш ефективнішим під час огляду місця події у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва буде використання ексцентричного способу – рух по спіралі від центру до периферії. Також доречним буде використання вузлового способу, наприклад, у разі самовільного зайняття земельної ділянки, розділити цю ділянку на «вузли» і досліджувати їх по-одному, визначивши черговість. У виборі способу потрібно зважати на конкретні обставини кримінального провадження та території.

Завершальний етап полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації про самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво, перевірці того, чи вирішені завдання та мета огляду. На цьому етапі слідчий визначає, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, наприклад, спеціальну техніку, яка використовувалась при самовільному будівництві, насадження, що вирощувались на самовільно зайнятій ЗД. Після оцінювання отриманих результатів, слідчий починає їх фіксацію.

Основний спосіб фіксації під час огляду місця події – це опис у протоколі. При його складанні в описовій частині необхідно вказати: межі місця події, його місцезнаходження; загальну характеристику приміщення чи місцевості або її ділянки, що є місцем події (адреса будівлі чи земельної ділянки, кількість поверхів, якщо будівля багатоповерхова, розташування будівлі відносно навколишнього оточення); входи і виходи з приміщення; детально і повно має бути

описана обстановка місця події і всі об'єкти огляду із зазначенням місця їх виявлення.

У разі виявлення на місці події слідів транспортних засобів, слідів рук, взуття, тварин, знищення раніше встановленої огорожі, межових знаків, удобрення та обробки землі, висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, наявність засобів і слідів меліорації, наявність насаджених дерев або чагарників, ознаки виконання будівельних та інших робіт, наявність розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття, наявність будівель або споруд, предметів [160, с. 13–14], у протоколі огляду повинно бути вказано конкретне місце їх виявлення (з прив'язкою до двох нерухомих об'єктів), пошкодження (якщо вони є), кількість, характер, форма, конфігурація, наявність індивідуальних ознак, використовувані для їх виявлення і вилучення засоби, вказані прийоми вилучення (виготовлення зліпка, зняття копії, вилучення предмета в натурі).

У протоколі огляду обов'язково має бути відображено, які речі або документи були вилучені. Відсутність подібного запису в протоколі буде розцінене в кримінальному провадженні як ненадання вказівок на джерело походження речових доказів, що тягне за собою втрату їх доказового значення. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх приналежності до кримінального провадження. Предмети й документи, що мають чи можуть мати стосунок до кримінального провадження, долучаються до справи і їх «доля» вирішується залежно від результатів розслідування, а всі інші, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [156, с. 530–531].

Додатковими способами фіксації слідів та інших речовин під час огляду місця події у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва можна назвати: фотографування (орієнтовне, оглядове, вузлове, детальне), відеозапис, вимірювання об'єкта (за допомогою

спеціаліста); схематичне відображення об'єкта; зняття копії (зліпка) зі сліду.

Вилучення слідів з місця події проводиться:

- 1) шляхом вилучення повністю предмета зі слідом чи тієї частини предмета, на якій є слід;
- 2) перенесенням сліду на іншу поверхню;
- 3) вилученням зразків речовини сліду.

Після оформлення протоколу слідчий: складає плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні – обов'язково з дотриманням масштабу), схеми та інші додатки (фототаблиці, відео- та аудіозаписи тощо); вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду; вирішує питання до збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучити з місця події (великогабаритна техніка, яка використовувалася при самовільному будівництві); упакує вилучені з місця події речі. Упакування речових доказів здійснюється у пакети встановленого зразка. Як внутрішні упаковки (для цілісності речей, що вилучаються) можна використовувати: папір, поліетиленову плівку чи пакети, целофанові мішки, картонні коробки (наприклад, взірці корисних копалин, сільськогосподарських культур, насаджень із самовільно зайнятої ділянки; різноманітні відходи та сміття, які залишилось після самовільного будівництва). На пакеті робиться напис із вказівкою назви речі, місця і часу її вилучення, проставляється номер кримінального провадження, підпис понятих, спеціаліста та слідчого [157, с. 28–33].

На нашу думку, огляд місця події під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва є обов'язковою слідчою (р) дією, без якої в жодному разі не обійтись, оскільки у більшості випадків результати, отримані при огляді місця події, є тим початком, від якого залежить весь подальший перебіг розслідування і у низці випадків єдиним засобом отримання фактичних даних, що дають змогу здійснювати подальше розслідування. Тому підготовка до

його проведення потрібно відбуватись відповідально та вдумливо. Огляд місця події дає можливість у загальних рисах відповісти майже на всі питання, які має вирішити слідство для того, щоб розкрити злочин, встановити і викрити злочинця. Для цього необхідно залучати спеціалістів, яких умовно можна розділити на дві групи: спеціаліст-криміналіст та спеціаліст фахового спрямування (із земельних чи будівельних питань) [161, с. 119].

Найпоширенішою під час кримінального провадження слідчою (р) дією також є допит, сутність якого полягає в отриманні від допитуваних осіб показань про обставини, що підлягають встановленню і доведенню у кримінальному провадженні. Це складна, різнобічна слідча (р) дія, що вимагає від слідчого високої професійної підготовки і майстерності. Для її ефективного проведення йому необхідно добре орієнтуватися в психології допитуваних, вміти встановлювати з ними правильні взаємовідносини, варіювати різні тактичні прийоми і методи психологічного впливу з урахуванням конкретної ситуації, особистості допитуваного, наявних доказів.

Забезпечення повноти та достовірності одержуваної інформації є основним завданням допиту, оскільки допитуваний, навіть якщо він прагне до викладу правдивої інформації, не завжди може відразу згадати деякі обставини. Крім того, він не завжди знає, які саме факти і деталі цікавлять слідчого. Він може помилятися щодо того, як відбувалася та чи інша подія. Ще складніша ситуація виникає, коли допитуваний дає неправдиві показання, замовчує про окремі обставини, відмовляється від показань, прагне будь-якими методами перешкодити слідчому у встановленні істини у справі [121, с. 236].

З криміналістичного боку допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомостей про факти й обставини, що мають орієнтувальне значення, і які слідчий чи інша уповноважена особа отримує від допи-

туваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації [156, с. 487]. Слід погодитися з В. Ю. Шепітько у тому, що допит – одна з найскладніших слідчих (р) дій, проведення якої вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини [162, с. 218].

Необхідною передумовою успішного проведення допиту є підготовка до нього, яка охоплює низку конкретних заходів: вивчення матеріалів кримінального провадження; ознайомлення з даними про особу допитуваного; складання плану допиту; визначення кола питань, які необхідно з'ясувати; вивчення спеціальних знань, які будуть обговорюватися під час допиту, самостійно чи з допомогою консультації фахівця; з'ясування питання про застосування технічних засобів для фіксації проведення допиту.

Під час підготовки до допиту у процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва слідчому важливо детальніше вивчити спеціальну термінологію, технічну сутність питань, що входять до предмета допиту, а також, за необхідності, й у деякі питання земельного, лісового та іншого законодавства. Це надасть змогу більш повно з'ясувати механізм вчиненого кримінального правопорушення, а також причини та умови, що цьому сприяли. У необхідних випадках для проведення допиту слідчий може запросити спеціаліста, який надасть допомогу у вигляді консультацій з питань, що вимагають спеціальних знань [163, с. 209].

На робочому етапі встановлюється комунікативний контакт з допитуваним та відбувається вільна розповідь, тобто виклад допитуваною особою всього того, що їй відомо у цьому кримінальному провадженні чи з окремих обставин. Також слідчий може використати такий тактичний прийом, як постановка запитань. На завершальному етапі слідчий здійснює фіксацію результатів допиту в протоколі, де повинні бути повно і об'єктивно відображені повідомлені

під час вільної розповіді та запитань-відповідей допитуваним дані.

У процесі допиту допитуваний може виконати за власним бажанням чи за пропозицією слідчого схеми, креслення, малюнки, плани, що пояснюють його показання. Вони повинні бути засвідчені підписами допитуваного і слідчого.

Додатковим методом фіксації допиту може бути аудіо-та/або відеозапис. Доцільно застосовувати його у випадках складних допитів або ж таких, що супроводжуються визнанням підозрюваною особою своєї вини, або для фіксації показань потерпілого, який перебуває в важкому стані. Паралельно із аудіо- і відеозаписом слідчий обов'язково веде протокол [164, с. 437].

Доцільно нагадати про систему загальних тактичних прийомів, що можуть стати у нагоді слідчому під час проведення допиту у процесі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. До цієї системи відносять:

- 1) постановку нагадуючих запитань;
- 2) пред'явлення доказів;
- 3) демонстрацію іншої матеріалізованої інформації;
- 4) допит на місці події;
- 5) оголошення показань інших осіб.

Запропонована система є найтиповішою. У процесі її використання ефективним може стати кожен із них або їх комплекс залежно від психологічних особливостей допитуваного і своєрідності забутого матеріалу. Можливість реалізації окремих тактичних прийомів системи обумовлена ситуацією розслідування, яка складається до проведення допиту.

Важливим прийомом, спрямованим на актуалізацію забутих обставин, є постановка допитуваному нагадувальних запитань, мета яких полягає у нагадуванні обставин, що сприяє збудженню асоціативних зв'язків. Дані для нагадуючих запитань слідчий одержує з матеріалів кримінального

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

провадження, показань інших осіб, оперативно-розшукових відомостей. Позитивний ефект у пригадуванні забутого має постановка запитань у хронологічній або логічній послідовності про попередні, супровідні та наступні за подією злочину обставини [165, с. 201].

Система тактичних прийомів, спрямована на актуалізацію забутого, включає й такий прийом, як пред'явлення допитуваному речових або письмових доказів. Тут процес пригадування ґрунтується не лише на розумових асоціаціях, а й на безпосередніх зорових відчуттях. У процесі показування тих чи інших доказів допитуваний впізнає предмет, сприйнятий раніше, і пригадує обставини, пов'язані з ним. Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва зазвичай при допитах пред'являються документи. Слідчому необхідно пам'ятати, що пред'явлені документи мають бути попередньо оглянуті та визнані речовими доказами. У разі пред'явлення документів під час допиту, можна виокремити такі типові запитання: «Що Ви можете сказати з приводу цього документу?», «Чи знаєте Ви ким виданий документ (хто саме підписував, ставив печатку, штамп), на чие прізвище (фірму)?», «Чи знаєте Ви особу, на прізвище (фірму) якої виданий документ?», «Чи знаєте Ви працівників, які видали документи на право володіння земельною ділянкою (право на будівництво)?», «Чи збігається дата на документі із датою отримання правовстановлюючих документів?» тощо.

Тактичним прийомом, який сприяє актуалізації забутого, є демонстрація допитуваному іншої матеріалізованої інформації з метою актуалізувати у його пам'яті обставини баченої ним події. Так, для пригадування забутого можуть бути успішно використані різні фотознімки (наприклад, самовільно захопленої земельної ділянки, проведення робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці, робітників, які проводили роботи на самовільно зайнятій земельній ділянці, їхніх речей, одяг, будматеріалів, огорожі, сільськогосподар-

ських культур, які вирощувались на самовільно зайнятій земельній ділянці, корисних копалин, які там видобувались тощо), схеми, малюнки, макети, а також такі системи, як «фоторобот», мальований портрет, альбом з типовими малюнками елементів зовнішності людини, альбом з різноманітною будівельною та сільськогосподарською технікою, альбоми зразків різних форм одягу, репродукції вантажних і легкових автомобілів тощо. Якщо допитуваний забув будь-яке прізвище, можна запропонувати йому ту чи іншу довідкову книгу (наприклад, телефонну), для того щоб він знайшов схоже прізвище (асоціації за схожістю).

Актуалізації забутого може допомогти й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Його психологічною підставою є повторне сприйняття допитуваним обстановки, в якій відбувалося кримінальне правопорушення. Таке сприйняття збуджує асоціативні зв'язки і стимулює більш повне відтворення обставин, які цікавлять слідчого. Слідча практика свідчить про ефективність використання допиту на місці події. Наприклад, на допиті свідок може повідомити, що не пам'ятає, в якому напрямку (по якій з доріг) могли піти правопорушники (вивезти транспортні засоби), які самовільно зайняли земельну ділянку або особи, які проводили самовільне будівництво.

До системи тактичних прийомів, яка сприяє актуалізації забутого, належить оголошення показань інших осіб. У процесі оголошення показань необхідно пред'являти не протокол загалом, а зачитувати фрагменти, що стосуються лише обставин, за яких певний факт мав місце. Так, якщо слідчого цікавить якась розмова конкретної особи, то свідку оголошується витяг з показань не про розмову, а про місце зустрічі та час, коли ця розмова відбулася. Наприклад, під час допиту підозрюваного, який не визнає своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення, можна зачитати ті фрагменти допиту свідка (працівників Держгеокадастру, Держекоінспекції, сусідів самовільно зайнятої земельної ділянки,

людей, які працювали поблизу цієї землі тощо), в яких підтверджується участь підозрюваного в кримінальному правопорушенні.

Під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва можна виділити такі категорії осіб, які підлягають допиту: потерпілий, свідок, підозрюваний, спеціаліст. Зазвичай вони вже відомі слідчому на початковому етапі розслідування.

Особливості має предмет допиту власників або законних володільців ЗД (потерпілих від кримінального правопорушення). Їх доцільно допитати насамперед (в окремих випадках ще до огляду місця події), оскільки лише вони зможуть детально описати можливі причини та обставини вчинення кримінального правопорушення, надати відповідну документацію на земельну ділянку, яка була самовільно зайнята. Володільці ЗД – особи, які мають право постійного користування земельними ділянками, орендарі земельних ділянок, а також концесіонери. Права землекористувачів (за винятком права відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину, а також якщо інше не передбачене законом або договором) збігаються з правами власників земельних ділянок [33; 166; 167].

Важливим під час допиту є встановлення взаємовідносин потерпілого з підозрюваним. Це може допомогти поновити картину події, яка відбувалася. Зміст показань потерпілого має певні особливості. Вони в більшості випадків пов'язані з обставинами злочинного посягання (місцем, часом, способом вчинення злочину, особою, що його вчинила, тощо). Значним може бути і обсяг відомостей про фактичні обставини справи, які відомі лише потерпілому і особі, що вчинила злочин (наприклад, коли злочинне посягання здійснювалось за відсутності інших осіб). Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, є невід'ємною частиною його показань. Вони повинні бути зафіксовані в протоколі допиту і підлягають обов'язковій

перевірці в процесі доказування. Будь-які показання потерпілого, перш ніж вони будуть використані при ухваленні слідчим процесуальних рішень, повинні бути перевірені. Перевірка здійснюється шляхом зіставлення з доказами, які є у кримінальному провадженні. Це дає змогу впевнитись у частковому чи повному збігу показань з іншими доказами [105, с. 101].

З'ясуванню під час допиту потерпілих підлягають: обставини одержання права власності чи користування ЗД; повнота наявних правовстановлюючих документів, причини їх неповноти (коли виготовлялись, який орган державної влади, офіційні грошові внески); чи передавав комусь право землекористування, якщо так, то кому і за яких обставин, на яких умовах; яких осіб підозрює в самовільному зайнятті ЗД (можливо ті звертались до потерпілого з погрозами, пропонували гроші чи інші матеріальні вигоди); як і коли йому стало відомо про незаконні дії (час, від кого поступила інформація про самовільне зайняття ЗД – сусіди, знайомі, працівники, які займались обробленням земель неподалік самовільно зайнятої ЗД, оскільки в майбутньому їх потрібно допитати щодо цього факту); які заходи було вжито у зв'язку з цим (спілкування з особою, яка її захопила, звернення до відповідної інспекції, органів місцевого самоврядування, звернення з повідомленням про це правопорушення до поліції тощо); які об'єкти містились на ділянці, а які були побудовані; які посіви та насадження; в якому стані знаходився поверхневий шар ґрунту тощо.

Якщо незаконно зайнята ділянка знаходилась у віданні юридичної особи, то з приводу вказаних питань допитують її керівників чи відповідальних за цю ділянку роботи осіб.

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ст.ст. 65–67 КПК України) [156]. Як свідчить практика, «первинні показання свідків здебільшого у 80% випадків

були правдивими, але потім змінювалися на хибні у судовому засіданні, – зазначає А. Р. Михайленко, – слідчі не завжди використовують свої можливості з метою уникнення того, щоб свідки в суді не змінювали своїх показань, їх потрібно прискіпливо допитувати» [168, с. 332].

Допит свідка на робочому етапі розпочинається з пропозиції розповісти все відоме йому про обставини, через які він викликаний на допит. Свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань. Варто нагадати, що Конституція України у ст. 63 проголошує імунітет свідка: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [169].

У процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва детальному допиту в якості свідків підлягають такі категорії осіб:

1) власники та користувачі сусідніх земельних ділянок;
2) особи, котрі через свої професійні функції присутні поблизу незаконно зайнятої ділянки (охоронці, інженери, геологи, будівельники, лісники, інспектори рибоохорони і тощо);

3) працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких входить землевідведення та контроль за землекористуванням (наприклад, агрономи, землевпорядники місцевих рад, працівники Держгеокадастру, Держекоінспекції тощо) [170, с. 102].

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати: відомі обставини користування незаконно зайнятою земельною ділянкою; час, упродовж якого незаконно зайнята земельна ділянка; ознаки зовнішності осіб, котрі вчиняли протиправні дії та осіб, які виконували будівельні чи будь-які інші роботи на самовільно зайнятій земельній ділянці; ознаки транспортних засобів, будівельної техніки, яка під час цього використовувалась (фірма-виробник, маркувальні позначки, номерні

знаки, фізичні пошкодження, подряпини, вм'ятини, різноманітні наклейки тощо); хто спілкувався із захоплювачами земельної ділянки (сусіди, мешканці інших населених пунктів, діти, землевпорядники, працівники органів державної влади тощо); чи відомо їм про перевірки дотримання земельного законодавства, які здійснювали представники державних органів; хто ще бачив (був присутнім) під час захоплення земельної ділянки та може повідомити важливу інформацію тощо.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» та Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 910-р «Питання Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру» визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів та здійснює функції та повноваження Державної інспекції сільського господарства, яка припиняє свою діяльність [171; 172].

Тому особливо зауважити потрібно на допит інспекторів вказаної інспекції, Державної екологічної інспекції, котрі проводили обстеження земельної ділянки. Водночас у них можуть бути з'ясовані відповіді на такі питання: коли, за яких обставин і які саме порушення земельного законодавства були виявлені; які особи знаходились на обстежуваній ділянці, як вони поводитись під час здійснення контрольних дій; чи не намагався хто-небудь впливати на рішення; чи не виявлялись раніше на цій ділянці або з боку цих осіб порушення, якщо так, то які заходи вживались; як вони реагували на приписи; які умови сприяли порушенню та які заходи доцільно здійснити для їх усунення; чи були пропозиції незаконної винагороди.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій в порядку, передбаченому КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення [139]. Під час його допиту необхідно намагатись отримати показання про те, що спонукало його на самовільне зайняття ЗД (родючість земель, вигідне розташування, можливість видобування цінних корисних копалин тощо); які саме дії здійснювались у зв'язку з цим (огороження ділянки, виставлення охорони, яка перешкоджала власнику здійснювати своє право на земельну ділянку, розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів); хто в цьому допомагав і як саме (наданням будівельної техніки, вантажних машин, будівельних матеріалів тощо); які зміни були внесені ним у початковий стан ЗД (виращування і збір сільськогосподарських культур, видобування корисних копалин, проведення оранки землі тощо); які роботи проводились, ким, чи знали виконавці про незаконне зайняття ЗД (її розчищення для будівництва чи для виращування сільськогосподарських культур, назви фірм, які надавали робітників для будівництва на самовільно зайнятій ЗД); які документи складались під час цього і де вони знаходяться (орган, який складав відповідні документи, назви інспекцій, які проводили перевірки ЗД); як було виявлено порушення і як відреагував підозрюваний на це; чим, на його думку, слід доповнити розслідування, які експертизи провести, які питання поставити експертам [105, с. 102]. Якщо підозрюваний зізнається у вчиненні злочину і вказує на підробку ним документів на право власності ЗД, то потрібно дізнатись: чи самим підозрюваним були підроблені документи, якщо ні, то хто допомагав; в який спосіб проводилось підроблення; місце; час; чи підроблення таких документів здійснюється ним вперше тощо.

Також не менш важливим під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва є допит спеціаліста. Допитати як спеціалістів при розслідуванні

цього виду кримінального правопорушення можна таких осіб: землевпорядників місцевих рад, працівників Держгеокадастру або його відділів, працівників інспекції Державного архітектурно-будівельного контролю, працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції.

Спеціаліст із земельних чи будівельних питань допоможе слідчому правильно зрозуміти технічну термінологію та специфіку цього виду діяльності (виміри земельних ділянок та будівель, виявити сліди обробки та удобрення землі, сліди висіву насіння, слідів меліорації земель, надасть інформацію про видобування корисних копалин, правильно вказати у протоколі назви об'єктів і їх описати). У разі виявлення різних документів на земельну ділянку, такі спеціалісти нададуть слідчому правильну та фахову оцінку таким документам.

З огляду на специфіку цього злочину, найдоцільнішою видається така черговість допиту: допит потерпілого, свідка, спеціаліста та підозрюваного. Допитуючи свідків, слідчий повинен з'ясувати їх відношення до потерпілого та підозрюваного, оскільки це може в окремих випадках впливати на об'єктивність їх показань.

Проблема забезпечення належної якості правозастосовної діяльності у кримінальному провадженні нині набуває особливого значення внаслідок обумовленості реального ступеня забезпечення прав і законних інтересів осіб рівнем ефективності та доцільності кримінальних процесуальних рішень, що ухвалюються компетентними посадовими особами. Ефективне процесуальне рішення є цінним для кримінального провадження, оскільки здатне забезпечити якісне вирішення комплексу його завдань.

Однією із головних процесуальних фігур кримінального судочинства є слідчий. Від його професійної діяльності значною мірою залежить і початок, і закінчення кримінального провадження. Усі його дії фіксуються в межах передбаченої законом процесуальної форми, яка є письмовим

закріпленням його волевиявлення, що зумовлює кримінально-процесуальний характер учинюваних ним дій і ухвалених рішень. Процесуальні рішення слідчого визначають перебіг і спрямованість кримінального провадження загалом [173, с. 256].

У кримінальній процесуальній науці здебільшого досліджувалися правова сутність, зміст і форма окремих процесуальних рішень, що приймаються і у межах однієї стадії процесу, так і певним суб'єктом. Комплексне вивчення сутності рішень, ухвалених у кримінальному судочинстві, у спеціальній літературі радянського періоду було проведене П. А. Лупинською, яка зазначала: «Рішення в кримінальному судочинстві може бути визначено як встановлений у визначеній законом процесуальній формі правовий акт, в якому слідчий, прокурор, суддя або суд у межах своєї компетенції у визначеному законом порядку дають відповіді на правові питання що виникають по справі та висловлюють владне волевиявлення про дії, які витікають з встановлених обставин та приписів закону, направлених на досягнення завдань кримінального судочинства» [174, с. 18].

У ст. 110 КПК України 2012 року визначено, що «процесуальне рішення» – це всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду [139].

Н. В. Глинська виокремила такі істотні ознаки процесуальних рішень:

1) вони мають правовий характер і містять відповіді на правові питання, що виникають під час кримінального провадження;

2) вони мають державно-владний характер, який полягає в тому, що їх можуть ухвалити тільки спеціально уповноважені державні органи і посадові особи в межах їх компетенції;

3) вони мають владно-розпорядчий характер, який виявляється у тому, що в прийнятих актах не тільки реалізуються владні повноваження суб'єктів, що ведуть криміналь-

ний процес, а й містяться певні вказівки, владні розпорядження, що детермінують поведінку інших учасників;

4) вони мають загальнообов'язковий характер, що виявляється в обов'язковості приписів рішення для виконання усіма фізичними і юридичними особами, яких вони стосуються;

5) вони мають пізнавально-посвідчувальний характер. Він полягає в тому, що будь-яке рішення не лише виражає певний рівень пізнання тих чи інших обставин конкретного провадження на момент його ухвалення, а і фіксує у своєму змісті результати досягнутого рівня пізнання;

6) вони мають спонукальний, ініціюючий характер, оскільки спонукають відповідних фізичних або юридичних осіб до здійснення певних юридично значущих дій або до утримання від їхнього здійснення;

7) вони повинні бути ухвалені у визначеному законом порядку і у встановленій законом формі;

8) вони завжди спрямовані на вирішення загальних завдань кримінального провадження, що визначені ст. 2 КПК України [175, с. 29–31].

Процесуальні рішення слідчого ухвалюються у формі постанови, яка за змістом та послідовністю викладу повинна відповідати вимогам КПК і письмово або друковано видаватися на офіційному бланку. Підписується постанова тим слідчим, який її прийняв. Рішення, прийняте слідчим під час розслідування кримінального провадження, має бути обґрунтоване зібраними доказами, що відображають його пізнавальну діяльність і зумовлюють законність його ухвалення. Існує багато зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на прийняття цього рішення.

Аналіз норм КПК України дає нам підстави виокремити такі види процесуальних рішень слідчого, які він ухвалює під час розслідування кримінального провадження:

1) рішення про початок досудового розслідування (з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР));

2) про проведення слідчих (р) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) про повідомлення про підозру;

4) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

5) про зупинення досудового розслідування;

6) про винесення постанови про зміну порядку досудового розслідування для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру;

7) про складання обвинувального акту;

8) про прийняття постанови про закриття кримінального провадження.

З огляду на досліджувану проблематику, детальніше розглянемо окремі види процесуальних рішень, які ухвалюються слідчим під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду. Для одержання дозволу на застосування заходів забезпечення кримінального провадження слідчий, прокурор під час розгляду його клопотання слідчим суддею мають довести, що: з поданих слідчому судді матеріалів можна зробити обґрунтоване припущення щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що для забезпечення дієвості кримінального провадження необхідне застосування заходів забезпечення цього провадження; умови й потреби досудового розслідування вимагають такого втручання в права, свободи і законні інтереси особи, на якому наполягає слідчий, прокурор, особливо коли йдеться про застосування запобіжних заходів (ст. 184 КПК); значною мірою саме так може бути виконане завдання розслідування, для виконання якого слідчий, прокурор звертається з клопотанням [156, с.337]. Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, як свідчить

практика, характерним є застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження: виклик слідчим, прокурором, привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи.

У разі затримання особи на місці вчинення злочину, пов'язаного із самовільним зайняттям ЗД та самовільним будівництвом, чи безпосередньо після його вчинення, у разі обрання до особи одного із запобіжних заходів, передбачених КПК України, або наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий за погодженням з прокурором складає письмове повідомлення про підозру (ст.ст. 276, 277, п. 6 ч. 2 ст. 40 КПК України) [139].

Підозра є першим офіційним обґрунтованим припущенням, попереднім висновком про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення, яке має бути перевірено та оцінено сукупно з усіма доказами, перш ніж обґрунтувати в обвинувальному акті твердження про вчинення особою цього кримінального правопорушення.

У разі зупинення досудового розслідування для того, щоб процесуальне рішення було законним і обґрунтованим, необхідно дотримуватися умов, зазначених у чч. 1 та 2 ст. 280 КПК України. Прийняття слідчим за погодженням з прокурором або прокурором рішення про зупинення досудового розслідування за усіма підставами можливе лише за умови, що особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, набула процесуального статусу підозрюваного, тобто їй вручено повідомлення про підозру в порядку, передбаченому ст. 278 КПК. Умовою прийняття такого рішення є також виконання до зупинення досудового розслідування всіх необхідних та можливих слідчих (р) та інших процесуальних дій.

Процесуальними рішеннями оформляється і поява у справі учасників процесу, зокрема, постановою слідчого, залучається до участі у кримінальному провадженні захисник; слідчий виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим (ст.ст. 49 і 55 КПК України) тощо. На підставі процесуальних рішень слідчого проводяться слідчі (р) дії, НСРД, обираються, змінюються чи скасовуються запобіжні заходи, зупиняється, відновлюється чи закінчується досудове розслідування. Тому до ухвалення будь-якого процесуального рішення слідчий повинен підійти відповідально та об'єктивно, а саме рішення оформити відповідно до вимог КПК України. Для досудового розслідування важко переоцінити значення процесуальних рішень слідчого. Цими рішеннями кримінальне провадження розпочинається, зупиняється, відновлюється, закінчується. Вони підбивають підсумки досудового розслідування та провадження в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій, а якщо є підстави, то за цими рішеннями провадження здійснюються як виняток, і в зв'язку з нововиявленими обставинами чи необхідністю перегляду справ Верховним Судом України [176, с. 87].

Чіткого переліку процесуальних рішень, які б мав ухвалити слідчий під час розслідування кримінального провадження у КПК України немає. Це є позитивним моментом, оскільки слідчий на власний розсуд, звичайно в межах закону, вирішує, яке йому прийняти процесуальне рішення найдоцільніше у кримінальному провадженні в тій чи іншій ситуації.

Одним із способів збирання доказів під час розслідування кримінального правопорушення стороною обвинувачення є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Фактично внаслідок вказаних процедур можуть бути отримані речі з документами, які

набувають статусу документів-доказів або речових доказів лише після проведення належних процесуальних дій (огляду, експертизи) [177].

Витребування – це пред'явлення письмової або усної вимоги сторонами обвинувачення чи захисту посадовим особам і громадянам про пред'явлення письмових документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття сторонами обвинувачення і захисту об'єктів і фіксація цієї дії в кримінальному провадженні. Витребування слід застосовувати:

1) коли відомо у кого чи де зберігається річ чи документ:

2) коли відсутня загроза того, що документ або річ будуть знищені, внесено в них зміни в період між вимогою і доставлянням об'єктів [156, с. 252–253].

Деякі вчені вказують, що витребування доказів становить вимогу про надання речей і документів. О. Г. Шило зазначає, що витребування є зверненням з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [178, с. 198]. Г. І. Алейнікова наголошує на тому, що витребування як спосіб збирання доказів під час розслідування кримінального правопорушення, повинно мати характер владної вимоги (повноваження), звернене у встановленій законом формі до конкретної фізичної чи юридичної особи [179, с. 25].

Інші вчені розглядають поняття «витребування доказів» ширше через включення до нього вказівки на обов'язковість вимоги про надання предметів або документів і фіксацію результатів цієї процесуальної дії [180, с. 265].

У зв'язку із відсутністю нормативного закріплення механізму застосування витребування та отримання речей, документів і відомостей стороною обвинувачення, науковці по-різному підходять до вирішення проблем практичного застосування цього способу збирання доказів, зокрема і з метою отримання речей, які можуть бути визнані речовими

доказами. Неоднозначним є підхід до визначення процесуальної форми вимоги слідчого, прокурора про витребування доказів. Одні вчені відстоюють позицію щодо доцільності оформлення такої вимоги слідчого, прокурора у формі процесуального рішення. Так, В. М. Іщенко вказує, що витребування доказів здійснюється шляхом винесення відповідної постанови [181, с. 26; 181, с. 418]. Інша група вчених звертає увагу на можливість витребування слідчим, прокурором доказів без винесення постанови [180, с. 265]. О. В. Астапенко вважає, що форма вимоги про витребування залежить від суб'єкта, якому вона адресується: громадянам вона може бути висунена усно і письмово, а підприємствам, установам, організаціям і посадовим особам – лише у письмовій формі [182, с. 83].

Дослідження практики свідчить, що слідчі звертаються до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб з письмовими вимогами лише щодо надання документів. Під час досудового розслідування, якщо добровільна видача речей, документів, відомостей неможлива, то процесуальний порядок їх отримання інший. Сторона кримінального провадження повинна звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, тоді це питання вирішується ухвалою слідчого судді, суду за результатами розгляду такого клопотання [183].

Здійснивши аналіз наведених теоретичних підходів, слідчу й судову практику, потрібно вказати, що норма ч. 2 ст. 93 КПК України прямо передбачає можливість витребування й отримання стороною обвинувачення речей, які можуть бути визнані речовими доказами. Під час обрання вказаного способу збирання доказів у процесі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва потрібно враховувати ризики отримання витребуваної речі (документу) в незміненому вигляді (оскільки після отримання вимоги річ може бути знищена, змінена або

підмінена іншою річчю), особливості речі (оскільки за допомогою витребування не можуть бути отримані речі, вилучені законом з обігу), обставини зберігання речі (оскільки для кримінального провадження може мати значення не лише певна річ, а й місце та умови її зберігання), а також строки досудового розслідування в певному кримінальному провадженні (оскільки між спрямуванням вимоги про надання речі та її отриманням проходить певний проміжок часу).

В. М. Іщенко вказує, що до простого витребування об'єкта доцільно вдаватися в таких випадках:

1) точно відомо, що в певної особи зберігається предмет або документ, який цікавить слідство (суд);

2) обстановка, у якій він зберігається, не має доказового значення, або вона мала таке значення раніше, але початковий зв'язок об'єкта з обстановкою вже порушено перебігом події;

3) відсутні підстави до побоювання, що в період між спрямуванням вимоги й доставкою предмета чи документа останні можуть бути навмисно або через необережність перекручені чи знищені [181, с. 418].

Тому, якщо немає гарантій отримання витребуваної речі в незміненому вигляді, необхідності отримання речей, вилучених законом з обігу, наявності потреби в огляді місця й умов зберігання речі та з урахуванням строків досудового розслідування, то слідчий, прокурор вправі одержати її за допомогою застосування інших способів збирання речових доказів: проведення обшуку або виїмки під час тимчасового доступу до речей.

Як обґрунтовано вказує С. О. Ковальчук, зміст витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей не відповідає змісту тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до

речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії та в разі ухвалення відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Витребування й отримання речей, документів, відомостей як спосіб збирання доказів стороною обвинувачення передбачає їх отримання слідчим, прокурором за результатами виконання органом державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією, службовою або фізичною особою процесуально оформленої вимоги про надання доказів. Водночас процесуальний порядок витребування й отримання речей, документів, відомостей може відповідати закріпленому нормами Глави 15 КПК України порядку тимчасового доступу до речей і документів [184, с. 143–144].

Отримання – це доставляння сторонами обвинувачення та захисту, посадовими особами та громадянами письмових документів та предметів з проханням про їх залучення до кримінального провадження з фіксацією цього факту. Отримання речей, документів і відомостей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб може розглядатися як самостійний спосіб збирання доказів лише в тих випадках, коли надання доказів здійснюється ними добровільно й за відсутності обов'язкової вимоги слідчого, прокурора про їх надання [156, с. 253].

Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна та О. Г. Шило зазначають, що правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, інша. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто під час отримання певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати і подавати (або тільки подавати) докази слідчому,

прокурору, слідчому судді, а під час судового розгляду – суду. Це, зокрема, право підозрюваного (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК), обвинуваченого (п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК), законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК), захисника (ч. 4 ст. 46 КПК), потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК), представника та законного представника потерпілого (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК), цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача (ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63, ст. 64 КПК). Отже вказане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження [178, с. 198].

Правоохоронні органи в межах розслідування кримінального провадження можуть витребувати від органів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель такі документи:

- витяг з Державного земельного кадастру про ЗД (це документ, що підтверджує наявність відомостей про ЗД у Державному земельному кадастрі та містить дані про площу земельної ділянки, цільове призначення, обмеження у використанні, склад земельних угідь та інші відомості). Складовою витягу є кадастровий план ЗД;

- документи, які підтверджують право власності (чи користування) ЗД;

- належно засвідчену, прошиту та пронумеровану копію Технічної документації із землеустрою щодо передання ЗД в оренду, погодженої відділом Держгеокадастру;

- належно завірені копії рішення сільської, селищної, міської ради «Про передачу земельної ділянки у приватну власність і користування»;

- з Управління Держгеокадастру витребувати інформацію: про те, за ким та на підставі яких документів

zareestrovana zemel'na dilianka; kopiu Derzhavnogo Akta na pravo vlasnosti na ZD; kopiu dogovoru kupivli-prodazhu ZD;

– kopii dokumentiv Derzhavnogo zemel'nogo kadastru (indeksni kadastrovi karti (plani) Ukraini, oblastey, rayoniv, sil, selishch, mist; indeksni kadastrovi karti (plani) kadastrivoi zoni, kadastrivogo kvartalu; kadastrovi karti (plani) oblastey, rayoniv, sil, selishch, mist, inshi tematichni karti (plani), perelik yakih vstanovlyuetsya Porядком vedenня Derzhavnogo zemel'nogo kadastru; Pozemel'ni knigi), a takozh dokumentiv, sho stali pidstavoyu dlya vnesennya vidomостей do nyogo (viluchennya oryghinaliv takikh dokumentiv zaboronyuetsya). Takozh do Derzhavnogo zemel'nogo kadastru vlyuchayutsya taki vidomostí pro zemel'ni dilianki: kadastriviy nomer; misce roztaшuvannya; opis mezh; plosha; miri liniy po perimetru; koordynaty povortnykh tochk mezh; dani pro priv'yazku povortnykh tochk mezh do punktiv derzhavnoi geodezichnoi mrezi; dani pro yakisniy stan zemel' ta pro bonituvannya gruntiv; vidomostí pro inshi ob'ekty Derzhavnogo zemel'nogo kadastru, do yakih teritorial'no (povnistyu або chastkovo) належить zemel'na dilianka; цільове призначення (категорія земель, вид використання zemel'noi dilianki v mezhakh певної категорії земель); склад угідь із зазначенням контурів будівель і споруд, їх назв; відомostí про обмеження у використанні земельних ділянок; відомostí про частину zemel'noi dilianki, na яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди zemel'noi dilianki; нормативна грошова оцінка; інформація про документацію із землеустрою та оцінки земель щодо zemel'noi dilianki та інші документи, na підставі яких встановлено відомostí про zemel'nyu dilianku [43].

У справах про СЗЗД та СБ ці документи, можна класифікувати на такі три групи:

а) правовстановлюючі документи, які надають право на володіння чи користування zemel'ною ділянкою та право власності на майно (державні акти, рішення місцевих рад, договори оренди чи суборенди);

б) матеріали державних інспекцій, в яких зафіксований факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва (акти відомчих перевірок, протоколи про вчинені за певний період адміністративні порушення, розрахунки розміру заподіяної шкоди та ін.);

в) документація, в якій міститься інформація про заомовлення чи виконання земельних та будівельних робіт (договори про виконання земельних чи будівельних робіт, акти про їх виконання, банківські виписки, що підтверджують факт сплати, товарно-транспортні накладні та ін.).

Названі документи можуть знаходитися у:

1) місцевих державних адміністраціях та місцевих радах щодо документів про відвід земельної ділянки;

2) бюро технічної інвентаризації щодо документів, поданих для реєстрації права власності на будівлі або споруди;

3) територіальних відділах земельних ресурсів, Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» Держгеокадастру щодо документів про технічне супроводження оформлення та реєстрацію права власності на земельну ділянку;

4) установах, які мають повноваження з користування та контролю за землями відповідної категорії (наприклад, підрозділах Держгеокадастру, Державної екологічної інспекції міністерства екології та природних ресурсів, Державної архітектурно-будівельної інспекції щодо документів про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства);

5) на підприємствах, які мають право користування земельною ділянкою, щодо документів, які мають значення для кримінального провадження у залежності від обставин (реєстр орендодавців, списки працівників, посадові обов'язки службових осіб і т.д.);

6) на підприємствах, що проводили земельні та будівельні роботи на самовільно зайнятій ділянці.

Під час витребування та отримання речей, документів і відомостей від органів державної влади, органів місцевого

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, слід пам'ятати, що за письмовим запитом правоохоронні органи мають право витребувати від територіальних органів земельних ресурсів лише належно завірені копії документів, необхідні для проведення перевірок. Територіальний орган земельних ресурсів готує відповідні копії, належно їх завіряє та з супровідним листом (з детальним описом всіх документів із зазначенням серії, номеру документа, кількості аркушів) передає відповідному запитуваному органу.

За письмовим запитом оригінали документів не видаються [185, с. 106–107]. Крім того, слід зауважити, що відповідно до законодавчих актів правоохоронні органи для виконання покладених на них обов'язків, наділені правом одержувати безоплатно від підприємств, установ і організацій за письмовим запитом документи [186].

Витребування під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва повинно відбуватись у письмовій формі, оскільки тоді, воно буде мати офіційний характер та відповідати нормам діловодства. Також потрібно враховувати реальну можливість отримання витребуваної речі в незміненому вигляді, обставини зберігання речі, а також строки досудового розслідування в певному кримінальному провадженні.

Важливо пам'ятати, що головний метою отримання сторонами кримінального провадження речей, документів та відомостей полягає в тому, щоб забезпечити можливість використання їх в доказуванні, сформувані доказ, який буде відповідати вимогам належності та допустимості, оскільки обов'язок доказування цих властивостей доказів покладається на сторону, яка їх подає.

Відповідно до ст. 100 КПК України, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження,

якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду [139].

Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва слідчому нерідко потрібно детально оглянути доволі багато документів. Основними з них є: рішення державної адміністрації або міської ради про відвід земельної ділянки конкретній особі; рішення виконавчого органу відповідної ради або місцевої державної адміністрації про дозвіл на будівництво конкретного об'єкта; дозвіл на виконання будівельних робіт; проект будівництва; будівельний паспорт; технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна; акт топографічного обстеження ділянки; акт дослідження ділянки і розбивки кордонів; свідоцтво про право власності (його повинні видати власникові упродовж двох років з моменту закінчення будівництва будинку); декларацію про готовність об'єкта до експлуатації.

Такі документи доцільно оглядати за загальними правилами огляду документів, але для підтвердження відомостей, що в них містяться, а також з метою виявлення інтелектуальної підробки, слідчому необхідно витребувати й інші документи, що були підставою для їх видачі. Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності – його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірени копії. Якщо ці документи підроблені або сфальсифіковані, то з них не можна знімати копії з метою видачі таким особам.

Документи, листи та інші записи, приєднані до справи як речові докази, мають зберігатися у конвертах, вкладених між чистими аркушами паперу. Конверти опечатують

і підшивають у кримінальне провадження. Водночас конверт нумерують як аркуш провадження. Якщо приєднується велика кількість аркушів і документів, то їх вкладають до конверта, який додають до провадження.

Проведення процесуальних дій та тактичних прийомів досягатимуть своєї мети лише тоді, коли вони реалізуватимуться у комплексі, під час проведення тактичних операцій та комбінацій. Тому одним із завдань науки криміналістики є подальша розробка теоретичних і практичних засад використання комплексів слідчих (р) і негласних слідчих (р) дій, організаційно-технічних заходів з метою вирішення окремих завдань у певній слідчій ситуації, зокрема і під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва.

Незважаючи на те, що у криміналістичній науці розроблено теоретичні засади побудови й використання тактичних операцій, сьогодні не має єдиної думки щодо їх визначення. Для позначення комплексу слідчих (р) дій, НСРД та інших процесуальних дій слідчого, їх різноманітних комбінацій під час розслідування кримінальних правопорушень використовуються різні терміни та визначення.

Так, Л. Я. Драпкін розглядає тактичну операцію як комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-підготовчих та інших дій, які проводяться за єдиним планом та спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, що підпорядковані загальним цілям розслідування кримінальних правопорушень [187, с. 54–55]. А. В. Дулов визначав тактичну операцію як «сукупність слідчих, оперативних, ревізійних і інших дій, які розробляються і проводяться в процесі розслідування за єдиним планом, під керівництвом слідчого, з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути виконане проведенням у справі окремих слідчих дій» [188, с. 44].

В. М. Шевчук називає тактичну операцію як поєднання (комплекс, систему) взаємопогоджених однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організа-

ційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на виконання окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації, що не може бути виконане окремими або навіть деякими діями (заходами), які проводяться за єдиним планом уповноваженими посадовими особами під керівництвом слідчого [189, с. 57].

Поділяємо позицію В. Ю. Шепітька, який вказує, що тактичні операції є алгоритмами, програмами дій слідчого, працівника оперативного підрозділу, інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій [190, с. 179]. Крім того, схиляємось до підходу В. А. Журавля, який розглядає слідчі дії і тактичні операції не як конкуруючі криміналістичні категорії, а навпаки, як засоби, що доповнюють один одного і створюють єдиний ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та запобігання злочинним виявам [191, с. 197–208].

Процес розслідування злочинів, які вчиняються у сфері земельних відносин, характеризується підвищеною складністю, тому для вирішення завдань розслідування нерідко вимагає проведення декількох узгоджених слідчих (р) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній тактичній ситуації. Тактичні операції є важливими під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин через їхню функціональну спрямованість.

Так, В. І. Шиканов вказує на різноаспектність функцій тактичних операцій, це:

1) засіб організації діяльності слідчого з урахуванням вимог криміналістичної праксеології;

2) форма співробітництва слідчого з оперативними підрозділами;

3) надійний засіб, призначений оптимізувати процес розслідування злочинів на основі останніх досягнень системології, пов'язаної із сучасним етапом науково-технічної революції [192, с. 45].

Науковцями-криміналістами нині активно розробляються та обґрунтовуються різноманітні тактичні операції для розслідування економічних злочинів. Говорячи про них, криміналісти виокремлюють «типові» та «спеціальні», що є цілком виправданим. Вважаємо за доцільне детальніше розглянути типові та спеціальні тактичні операції, які можна використати під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва. Про це свідчать і результати проведеного нами анкетування. Відтак, абсолютно всі опитані схвально оцінили пропозицію про необхідність проведення тактичних операцій та вказали, що найбільш типовою є тактична операція «Документ» (майже 24%), а спеціальною – «Огляд земельної ділянки та об'єкту будівництва» (36%) [див.: Додаток А].

Особливості технологій вчинення самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, а також головне значення документів у механізмі слідоутворення свідчать про можливість виокремлення типової тактичної операції «Документ».

Розгляд цієї тактичної операції є найпоширенішим у криміналістичній літературі у контексті розслідування економічних та посадових злочинів через велике значенням документів як джерел доказів. Щодо розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, то зміст вказаної операції полягає у комплексі заходів, спрямованих на пошук та збереження документів, у яких відображено важливі для кримінального провадження дані, а також дослідженні цих документів і подальшому використанні у доказуванні.

Іншою типовою тактичною операцією є «Затримання особи», яка охоплює систему слідчих (р), оперативно-розшукових заходів та процесуальних рішень, що спрямовані на затримання особи чи групи осіб, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні злочину. Різновиди оперативно-розшукових заходів описані у спеціальній літературі.

До спеціальних тактичних операцій, які рекомендовано проводити під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва, можна віднести «Корумповані зв'язки», «Огляд земельної ділянки та об'єкту будівництва», «Землевпорядна та будівельна документація», «Службова особа» [193, с. 58].

Важливою у процесі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є спеціальна тактична операція «Корумповані зв'язки» через те, що доступ до протизаконних операцій із землею нерідко можна отримати лише так. Встановлення під час розслідування корумпованих зв'язків надасть змогу слідчому сформувати додаткову доказову базу, а також встановити інші епізоди злочинної діяльності чи передбачити можливі факти протидії.

Незважаючи на те, що огляд є самостійною слідчою (р) дією, вважаємо, що саме огляд земельної ділянки можна розглядати як спеціальну тактичну операцію. Її підготовка потребує ретельної уваги з боку слідчого, зокрема щодо визначення технічних засобів, які будуть використані, учасників, а також завдань, що вирішуються під час проведення вказаної операції. Наголосимо, що для досягнення позитивних результатів цієї операції, важливим є проведення інших слідчих (р) дій після її завершення, зокрема допитів фахівців, які брали участь в ній, призначення судових експертиз.

Під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва основою під час формування доказової бази є спеціальна тактична операція «Землевпорядна та будівельна документація». Це пов'язано з тим, що землевпорядна документація складається значною кількістю органами державної влади та органами місцевого самоврядування і потребує проведення значної низки ОРЗ (оперативний огляд, негласне проникнення) та слідчих (р) дій (огляд, обшук) з метою її отримання та подальшого використання у доказуванні.

Серед оперативно-розшукових заходів, які можна проводити під час спеціальної тактичної операції «Землевпорядна та будівельна документація», як вже зазначалося є оперативний огляд. Особистий пошук та оперативний огляд публічно доступного місця – це заходи, що проводяться безпосередньо оперативним працівником з метою виявлення, попередження, припинення злочинних посягань, установлення, затримання та викриття осіб, які їх учинили, пошуку очевидців і свідків злочину, з'ясування обставин та інших фактичних даних, які можуть бути використані в порядку, установленому законодавством України.

Спеціальна тактична операція «Службова особа» зумовлюється тим, що розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва потребує організації ефективної роботи з посадовцями, оскільки вони у кримінальному провадженні можуть виступати як свідки, спеціалісти тощо. Під час проведення цієї тактичної операції, слідчий має зосереджуватись на проведенні комплексу слідчих (р) дій, спрямованих на встановлення усіх службових осіб, які були причетні або брали участь у вчиненні злочину (наприклад, посадові особи органів місцевого самоврядування, які займаються питанням надання різноманітних дозволів). Реалізація цього завдання у межах наведеної тактичної операції потребує налагодження співпраці слідчого з оперативними підрозділами з метою організації оперативно-розшукового супроводження розслідування кримінального провадження.

З метою підвищення ефективності кримінального процесу, посилення боротьби зі злочинністю та взаємозв'язку гласних і негласних методів отримання інформації про кримінальне правопорушення у КПК України уведений інститут НСРД, який закріплений у главі 21. Необхідність застосування можливостей НСРД як процесуальної форми ОРД у кримінальному провадженні, на переконання Р. І. Блауги, не викликає сумніву. Адже без використання негласних, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, які застосо-

вуються у процесі підготовки та проведення НСРД, вказані дії позбавлені сенсу та фактичної можливості досягнення мети їх проведення, отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні [194, с. 149].

Таку позицію частково підтримали і опитані нами респонденти. На запитання, чи потрібно під час розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва проводити НСРД, лише 52% відповіли схвально [див.: Додаток А].

Відповідно до ст. 246 КПК України НСРД – це різновид слідчих (р) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [139].

Як зауважує Д. Й. Никифорчук, законодавець не наводить переліку підстав для здійснення НСРД. Відтак, він пропонує вважати ними підстави, аналогічні підставам проведення ОРД, визначених ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про ОРД». Науковець розрізняє формальні та документальні підстави проведення НСРД. До формальних належать:

1) наявність інформації про злочин, що готується, або вчинений невстановленими особами;

2) наявність інформації про осіб, які готуються або вчинили злочин;

3) наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування покарання.

Документальними підставами проведення НСРД він називає:

1) ухвалу на проведення НСРД;

2) постанову прокурора про проведення НСРД;

3) постанову слідчого про проведення НСРД [195, с. 6–8].

Проводити НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або, за його дорученням, уповноважені оперативні підрозділи. Перед проведенням НСРД, слідчий (прокурор, оперативний працівник) повинен оцінити ситуацію щодо необхідності й можливості їх проведення

та які відомості можна отримати з метою зібрання доказової бази.

За рішенням слідчого, у разі проведення НСРД безпосередньо ним, чи прокурора можуть залучатися для забезпечення умов проведення НСРД оперативна служба або/та підрозділи оперативно-технічних заходів, оперативно-технічні підрозділи. У такому випадку на слідчого покладається обов'язок заповнення завдання на проведення НСРД, складання протоколу за результатами проведених НСРД, їх передавання до процесуального керівника. Відповідно до п. 1.11 та 1.14. Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» НСРД поділяються на ті, що проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів та ті, що проводяться незалежно від тяжкості злочину.

Негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України).

Негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться незалежно від тяжкості злочину: зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких

не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) [196].

Самовільне зайняття ЗД та самовільне будівництво належить до злочинів середньої тяжкості, тому під час його розслідування відповідно до закону можна проводити таку негласну слідчу (розшукову) дію, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, відповідно до ст. 268 КПК України, є НСРД, яка полягає у застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, зокрема і мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо внаслідок його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до Закону України «Про радіочастотний ресурс України» радіоелектронний засіб – технічний засіб, призначений для передавання та/або приймання радіосигналів радіослужбами [197].

Вказана НСРД проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в передбаченому главою 21 КПК України порядку. Правом подання вказаного клопотання до слідчого судді наділені:

1) слідчий, котрий здійснює досудове розслідування, за погодженням із прокурором, який здійснює процесуальне керівництво за цим досудовим розслідуванням;

2) прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Під час проведення цього НСРД прокурор, слідчий чи за їх дорученням працівники оперативних підрозділів встановлюють місцезнаходження не лише радіоелектронного засо-

бу, зокрема й мобільного термінала систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного зв'язку), а й місцезнаходження абонента, тобто конкретної фізичної особи, здійснюючи його прив'язку до конкретної території [198, с. 79].

Проведення цієї дії дає змогу вирішити розшукове завдання із встановлення факту знаходження в певному місці та часі конкретної особи. Вирішенню цього завдання сприяють положення ч. 3 ст. 34, п. 7 ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до якого оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги упродовж строку позивної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом, а також за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженим органами ОРЗ, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення [199].

У процесі розслідування самовільного зайняття ЗД та самовільного будівництва під час проведення НСРД уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, та підрозділ, який залучається до його виконання, має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного (негласного) співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення таких дій, відповідно до положень ст. 275 КПК України.

ВИСНОВКИ

У ході написання монографічного дослідження було наведено теоретичне узагальнення та оновлено вирішення актуальної проблеми – наукове обґрунтування діяльності, пов'язаної з виявленням і розслідуванням самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Здобуті під час дослідження наукові результати дають підстави для висловлення пропозицій, що мають важливе теоретичне значення, а реалізована його мета і завдання дають змогу сформулювати такі основні висновки і надати практичні рекомендації, зокрема:

1. Потреба у налагодженні відносин, пов'язаних із землекористуванням та будівництвом, виникла майже одразу із суспільством, оскільки людям необхідна була територія для проживання і розвитку. Зі зміною законодавчого регулювання видозмінювалися і наукові погляди на це явище. Україна в цьому сенсі пройшла складний шлях, адже до здобуття незалежності її територія тривалий час перебувала у складі інших держав, що відображалось і на стані нормативно-правового впорядкування володіння і користування земельними ділянками та проведенням будівельних робіт. Активна нормотворча діяльність у цьому напрямі в Україні розпочалася з початку ХХІ ст., що насамперед пов'язано з прийняттям Земельного та Цивільного кодексів. Зараз в Україні за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво передбачена цивільна, адміністративна та кримінальна відповідальність.

Плеяда науковців різних галузей знань займалася та займається дослідженням проблемних питань, що вини-

кають у сферах землекористування та будівництва. Починаючи з 2010 р., проблематику відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво досліджували представники наук адміністративного права, кримінального права, кримінології, оперативно-розшукової діяльності. На жаль, представники науки криміналістики цю тему не порушували, що, можливо, і ускладнює протидію цьому негативному явищу з боку підрозділів Національної поліції України. До фактора, що також негативно впливає на ефективність виявлення та розслідування цього виду злочину, слід віднести те, що їхнім регулюванням займаються не лише органи місцевого самоврядування, але й низка органів державної виконавчої влади, що мають різне підпорядкування (Держжекоінспекція, Держгеокадастр та Мінрегіон).

2. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є системою криміналістично значущих відомостей, що сприяють ефективній організації розслідування цього виду злочину з метою виконання завдань кримінального судочинства. Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування злочинів; 2) побудові окремих програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину.

До основних елементів криміналістичної характеристики цього злочину відносимо: 1) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; 2) предмет злочинного посягання; 3) місце і час вчинення злочину 4) особу злочинця; 5) особу потерпілого; 6) слідову картину в її широкому розумінні.

Формування слідової картини (матеріальних слідів) під час вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва відбувається через протиправні дії особи злочинця з використанням знарядь і засобів у місці розташування земельної ділянки, а також відображається у документах, що існують у паперовому і електронному

вигляді, а саме: 1) документах, що подаються для отримання земельної ділянки чи дозволу на будівництво; 2) документах, що утворюються під час отримання, руху та за результатами розгляду вказаних документів; 3) документах, що підтверджують право власності (користування) земельної ділянки та право на будівництво. Ідеальними джерелами інформації про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво можуть бути особи, які: 1) виконують організаційно-розпорядчі функції; 2) виконують документально-технічне забезпечення процесу виділення земельної ділянки чи надання дозволу на будівництво; 3) одержують право на земельну ділянку; 4) одержують дозвіл на будівництво; 5) виконують підготовчі, будівельні чи інші роботи на земельній ділянці; 6) займають сусідні земельної ділянки чи будинки.

3. Оперативно-розшукова інформація – це сукупність першочергових і ввідних даних про осіб, причетних до підготовки і вчинення злочину, факти злочинної діяльності, стан оперативно-розшукових сил, засобів, а також умови, за яких відбувається діяльність оперативних підрозділів по боротьбі зі злочинністю.

Будь-які дії осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинної діяльності відображаються у навколишньому середовищі у вигляді слідів. Тому перед оперативними підрозділами Нацполіції України постає завдання виявити всі можливі носії таких слідів, вилучити з них найбільш повну інформацію і передати її чи відомості про її джерела органам досудового розслідування.

Основними джерелами, з яких можна отримати інформацію про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, є: 1) особи, яким відома певна інформація про подію; 2) документи (управлінські та господарські); 3) установи та організації (комісії, інспекції); 4) засоби масової інформації та Інтернет; 5) правоохоронні органи (їх підрозділи та служби).

4. Під час розробки окремої криміналістичної методики потрібно брати за основу типові слідчі ситуації та типові слідчі версії з метою відобразити найхарактерніші властивості досліджуваної діяльності слідчого, щоб надалі використати їх і в наукових дослідженнях, і для застосування розроблених наукових положень та рекомендацій на практиці. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки і самовільного будівництва, у вузькому їх розумінні – це сукупність інформації, яка є у розпорядженні слідчого на конкретному етапі розслідування і характеризуються співвідношенням наявних та відсутніх відомостей про обставини розслідуваної події та особу злочинця. Типова слідча версія – це найвластивіші для цієї ситуації припущення і пояснення окремих фактів або події загалом.

Типові слідчі ситуації під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва можна класифікувати у таких напрямках: 1) залежно від етапу розслідування; 2) залежно від джерела надходження інформації про злочин; 3) залежно від складності слідчої ситуації; 4) залежно від сторін кримінального провадження; 5) залежно від безпосереднього способу вчинення злочину; 6) залежно від поведінки особи, яка підозрюється у вчиненні злочину; 7) залежно від характеру інформації, яку надає потерпіла особа; 8) залежно від часу, що минув з моменту вчинення злочину та повідомлення про нього. Типові слідчі версії можуть стосуватися такого: 1) наявності чи відсутності події злочину; 2) безпосереднього способу вчинення злочину; 3) особи злочинця; 4) місця знаходження документів.

5. Спеціальні знання – це знання, притаманні різним видам професійної діяльності, за винятком знань, які є професійними для слідчого, що використовуються під час розслідування злочину з метою сприяння встановленню істини у провадженні у випадках і порядку, встановленому КПК України. Залучаючи спеціаліста у процесі розслідування злочину,

слідчий повинен керуватися принципом доцільності, що передбачає оптимальне використання спеціальних знань і практичних навичок для отримання максимальної доказової та орієнтувальної інформації з матеріальних та ідеальних джерел.

Під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва найпоширенішими формами використання спеціальних знань є залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій та призначення судових експертиз (інженерно-технічної, земельно-технічної, техніко-криміналістичної тощо). Висновок судової експертизи повинен оцінюватися слідчим, що передбачає: оцінку процесуального порядку призначення і проведення експертизи; оцінку особи експерта; оцінку матеріалів, наданих на експертизу; оцінку повноти і наукової обґрунтованості висновку експерта; оцінку з огляду на зроблені висновки; оцінку правильності складання самого висновку; оцінку ймовірних помилок, яких міг припуститися експерт; оцінку наявних у висновку доказів з огляду на їх належність до справи, допустимість та місце в системі інших доказів.

6. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва слід розглядати як врегульовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність на стадії кримінального провадження органів досудового розслідування чи прокурора за участі фізичних і юридичних осіб, спрямовану на розслідування злочину, викриття осіб, які його вчинили, та притягнення їх до відповідальності.

Особливості розслідування такого виду злочину визначаються насамперед специфікою способу його вчинення, предметом посягання, формами взаємодії оперативних підрозділів та органів досудового розслідування, тактикою проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Пріоритетною формою взаємодії між оперативними підрозділами та органами досудового розслідування Нацполіції України

є надання останніми письмових доручень щодо проведення слідчих (розшукових) дій, пошуку орієнтувальної інформації щодо особи злочинця та документів. Основними процесуальними діями, що проводяться під час розслідування досліджуваного злочину, є огляд місця події, допит, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, а також проведення тактичних операцій.

Особливості тактики огляду місця події пов'язані з: об'єктом огляду (земельної ділянки окремо чи з певними будівлями і спорудами), залученням відповідного спеціаліста (землевпорядників; працівників відділів земельних ресурсів; працівників Державної архітектурно-будівельної інспекції; працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції Міністерства охорони навколишнього природного середовища; інших фахівців), використанням техніко-криміналістичних засобів. Допит осіб у якості потерпілого, свідків та підозрюваного найперше відрізняється колом запитань, що необхідно з'ясувати, а також потребою у залученні відповідного спеціаліста. Розкриваються можливості проведення негласної слідчої (розшукової) дії як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

У кожному конкретному випадку розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва слідчому доцільно вирішувати питання про потребу проведення тактичних операцій «Огляд земельної ділянки та об'єкта будівництва», «Землевпорядна та будівельна документація», «Службова особа», «Корумповані зв'язки».

7.3 метою вдосконалення розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва пропонуємо внести такі зміни та доповнення до законодавства України, а саме:

– ч. 2 ст. 93 КПК України доповнити нормою такою змісту: «Виконання письмового звернення сторони обвинувачення щодо витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств,

установ та організацій, службових та фізичних осіб відомостей (окрім тих, що містять охоронювану законом таємницю чи до якої заборонено доступ) повинно здійснюватися негайно, а в разі опрацювання значної кількості матеріалів – впродовж трьох днів з дня надходження такого звернення»;

– примітку до ст. 197¹ КК України викласти у такій редакції: «Відповідно до цієї статті шкода, передбачена частиною першою цієї статті, визначається значною, якщо вона у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»;

– доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею «Використання земельної ділянки без правовстановлюючих документів». Відповідно, вчинення такого проступку, тягнуло б накладення штрафу на громадян від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шеремет А. П. Земельне право України: навч. посібник. 2-ге вид. К.: ЦУЛ, 2009. 632 с.
2. Основні риси врегулювання цивільно-правових відносин. URL: <http://pidruchniki.com>. (дата звернення: 27.03.2017).
3. Історія держави і права України: підручник: у 2 ч. / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; за ред. А. Й. Рогожина. К.: Ін Юре, 1996. Ч. 2. 368 с.
4. Памятники русского права. / за ред. Л. В. Черепкина. М.: Юрид. лит., 1955. Вип. 3-й. 527 с.
5. Памятники русского права. / за ред. Л. В. Черепкина. М.: Юрид. лит., 1956. Вип. 4-й. 632 с.
6. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с.
7. Щербаків В. О. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с. URL: www.haidamaka.org.ua/0117/html.
8. Лозовий В. Політико-ідеологічна криза в добу Директорії УНР. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун.-ту. Іст. науки*. 2001. Т. 5 (7). С. 255–260.
9. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с.
10. Розвиток земельного законодавства після прийняття Основ земельного законодавства СРСР 1968 р. URL: amm.org.ua/ua/study-book/5-history-land-law.
11. Коментарій к Основам земельного законодательства Союза ССР и союзных республик / под ред. Г. А. Аксененка, Н. А. Сыродоева. М.: Юрид. лит., 1974. 351 с.
12. Курс советского уголовного права. Часть особенная: в 6-ти томах / А. Н. Игнатов, В. Ф. Кириченко, Ш. С. Рашковская, Н. А. Стручков и др.; под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе. М.: Наука, 1971. Т. 6: Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. 560 с.
13. Поленов Г. Ф. Ответственность за преступления против порядка управления. М.: Юрид. лит., 1966. 136 с.

14. Ерофеев Б. В. Основы земельного права (теоретические вопросы) Б. В. Ерофеев. М.: Юрид. лит., 1971. 328 с.

15. Преступления против порядка управления: учеб. пособие / Л. И. Блинова, В. А. Владимиров, П. Ф. Гришанин, Ю. И. Ляпунов; под ред. В. Ф. Кириченко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. 67 с.

16. Курс советского уголовного права. Часть особенная: в 6-ти томах / Н. А. Беляев, В. К. Глистин, Н. С. Лейкина, Н. В. Лясс и др.; отв. ред. Н. А. Беляев. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – Т. 4: Государственные преступления и преступления против социалистической собственности. 558 с.

17. Федоров В. Н. Уголовная ответственность за самовольный захват земли: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». К., 1986. 16 с.

18. Листков А. Н. Уголовно-правовое законодательство об охране окружающей среды и практика его применения: учебное пособие. – Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1989. 115 с.

19. Эфендиев Э. М. Уголовно-правовая ответственность за самовольный захват земли и самовольное строительство: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». М., 1993. 23 с.

20. Аксененок Г. А. Земельные правоотношения в СССР. М.: Юрид. лит., 1958. 424 с.

21. Советское уголовное право. Особенная часть: Преступления против порядка управления: учебно-практическое пособие / И. М. Васильев, В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов, Д. О. Хан-Магомедов; под ред. В. А. Владимирова. М., 1965. 123 с.

22. Сташис В. В. Преступления против порядка управления: учеб. пособие / М. И. Бажанов. Х.: Издательство ХЮИ, 1971. 64 с.

23. Татарин Н. М. Розвиток наукової думки щодо правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом у радянський період. *Тези доп. та повідом. учасників міжнар. наук.-практ. конференції «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності»* (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2015. С. 231–233.

24. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2005. 202 с.

25. Пашенко О. М. Розвиток і кодифікація земельного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Одеса, 2001. 184 с.

26. Яніцький В. П. Порядок набуття права власності на земельну ділянку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». К., 2007. 179 с.

27. Єлісеєва О. В. Припинення права приватної власності на земельну ділянку за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». К., 2006. 240 с.

28. Пейчев К. П. Правове регулювання відчуження земельних ділянок: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х., 2004. 185 с.

29. Дрозд О. Ю. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2010. 22 с.

30. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». К., 2009. 18 с.

31. Марченко М. Ю. Криминологічна характеристика та запобігання самовільному зайняттю земельної ділянки та самовільному будівництву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Х., 2013. 233 с.

32. Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2014. 230 с.

33. Земельний кодекс України від 18.12.1990 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

34. Про форми державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею: Постанова Верховної Ради України від 13.03.1992 р. № 2201-XII. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

35. Про плату за землю: Закон України від 03.07.1992 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 23.03.2017).

36. Овсієнко А. М. Реформування земельних відносин в Україні. *Економічний вісник університету*. 2015. № 24. С. 87–92.

37. Третяк А. М. Землепорядне проектування. Теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посібник. К.: Вища школа, 2006. 528 с.

38. Бурдін М. Ю. Земельні відносини в інституційно-правовому і соціальному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 114–120.

39. Про Положення про Державний комітет України по земельним ресурсам: Указ Президента України від 14.08.2000 р. № 970/2000. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

40. Про Державне агентство земельних ресурсів України: Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 445/2011. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

41. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963 (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

42. Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель: Наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 23.07.2010 р. № 548 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

43. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

44. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051 (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

45. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

46. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

47. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

48. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

49. Про затвердження Порядку розроблення містобудівної документації: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.11.2011 р. № 290 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

50. Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.05.2011 р. № 45 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ
ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

51. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua

52. Про містобудівний кадастр: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 559 (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

53. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

54. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. Martie. С. 18–21.

55. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14.10.1994 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

56. Кодекс України про адміністративну відповідальність від 07.12.1984 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

57. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

58. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. К.: Атіка, 2005. 332 с.

59. Про ОРД: Закон України від 18.02.1992 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

60. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Х.: НУВС, 2002. Ч. 1 336 с.

61. Савчук Т. І. Значення оперативно-розшукової діяльності у виявленні економічних злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 634–639.

62. Серета Д. М. Тактика розкриття злочинів у сфері приватизації оперативними підрозділами ОВС: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 21.07.04. Х., 2001. 20 с.

63. Халілев Р. А. Форми оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник ДДУВС*. 2012. № 4. С. 555–561.

64. Соколкін В. Л. Поняття оперативно-розшукового процесу та його характеристика / А. В. Кочура. *Форум права*. 2011. № 3. С. 734–741.

65. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

66. Вергелес В. В. Оперативно-розшукові можливості підрозділів карного розшуку під час протидії незаконному обігу культурних цінностей. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 94–99.

67. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

68. Харенко О. В. Поняття «інформації» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 119–124.

69. Чапала О. Ю. Види інформації та їх нормативно-правове регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 944–946.

70. Селезньова О. М. Класифікація інформації: порівняння нормативного та наукового підходів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 195–197.

71. Пасека М. О. Джерела криміналістично значущої інформації про особу неповнолітнього правопорушника та її використання на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 497–502.

72. Овчинский А. С. Информация и оперативно-розыскная деятельность: монография / под ред. В. И. Попова. М.: Инфра-М, 2002. 97 с.

73. Гребельський Д. В. Теоретические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов милиции: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 1968. 20 с.

74. Свистильников А. Б. Теоретические аспекты информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности горрайорганов внутренних дел по линии уголовного розыска / В. И. Кулешов. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2010. № 4. С. 102–106.

75. Білецький В. О. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності у прикордонній сфері. *Публічне управління: теорія і практика*. 2013. Вип. 2. С. 176–180.

76. Оперативно-тактичні операції: монографія / О. Ф. Долженков, В. П. Євтушок, В. Л. Ортинський, М. Б. Саакян Львів: ЛЮІ, 2004. 188 с.

77. Отримання та використання первинної оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами ОВС України: монографія / А. В. Баб'як, В. П. Сапальов, М. В. Стацак, В. В. Шендрик. Львів: Каменяр, 2010. 167 с.

78. Куваддин В. П. Научные основы компьютеризации оперативно-розыскной деятельности аппаратов БЭП. М.: Академия МВД России, 1993. 245 с.

79. Грень Р. Р. Виявлення ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Октябрь. С. 151–154.

80. Мазуренко М. С. Роль оперативного пошуку в отриманні джерел первинної інформації. *Міжнародний юридичний вісник: збірник*

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

наукових праць НУ державної податкової служби України. 2014. Вип. 1. С. 122–127.

81. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

82. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

83. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

84. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

85. Ярмол Л. В. Теоретико-правові аспекти юридичного механізму забезпечення свободи вираження поглядів журналістами. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 76–80.

86. Глібоко В. М. Роль документів у розслідуванні злочинів. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9). С. 1–11.

87. Протидія злочинам у сфері земельних відносин: навч. посібник / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябченко та ін.; за заг. ред. С. М. Гусарова. Х.: ХНУВС, 2013. 170 с.

88. Кушпін В. П. Оперативно-розшукова профілактика у системі протидії злочинам в Україні. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 327–331.

89. Озерський І. В. Взаємодія як засіб професійного спілкування слідчого з органами дізнання. *Матеріали III з'їзду психологів України АПН України*. К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2000. С. 130–132.

90. Ляшенко М. М. Оперативно-розшукова профілактика економічних злочинів. *Науковий вісник Національного ун-ту ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 2 (61). С. 197–202.

91. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.

92. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений. М., 1963. 544 с.

93. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». М., 1966. 24 с.

94. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.

95. Гамза В. А. Криминалистическая характеристика преступления: сущность, структура и содержание. *Труды Академии права и управления*. 2001. Вип. 2. С. 3–16.

96. Старченко О. В. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів / М. І. Бубела. *Форум права*. 2010. № 4. С. 853–858.

97. Салтєвський М. В. Криміналістика: навч.-довід. посібник. К.: Правник, 1996. 160 с.

98. Івашко С. В. Оперативно-розшукова характеристика грабежів на об'єктах залізниці. *Форум права*. 2016. № 3. С. 98–102.

99. Никифорчук Д. Й. Протидія злочинам, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства (ст. 210, 211, 175 КК): наук.-практ. посібник / Д. Й. Никифорчук, О. К. Заблоцька, С. І. Ніколаюк. К.: КНТ, 2006. 88 с.

100. Аتماжитов В. М. О некоторых проблемах нормативного правового регулирования оперативно-розыскной деятельности / В. Г. Бобров. *Актуальные вопросы теории и практики оперативно-розыскной деятельности*: сб. науч. статей. Волгоград: Акад. МВД России, 2008. С. 61–78.

101. Василичук В. І. Теоретичні засади оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері / В. В. Коряк, В. Р. Сливенко. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 2. С. 137–146.

102. Протидія злочинам у сфері земельних відносин: навч. посібник / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябенко та ін.; за заг. ред. С. М. Гусарова. Х.: ХНУВС, 2013. 170 с.

103. Хмыз А. И. О криминалистической и оперативно-розыскной характеристиках преступлений и их соотношении. *Вестник Томского государственного университета*. 2015. № 398. С. 163–166.

104. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге видання, переробл. і доп. К.: Ін Юре, 2007. 728 с.

105. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

106. Татарин Н. М. Типові способи вчинення злочину, пов'язаного із самовільним заняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом. Матер. Міжнар. наук.-практ. конференції «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 6–7 червня 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. С. 126–128.

107. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перероб. та допов. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

108. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

109. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

110. Калюга К. В. Історія походження криміналістичного поняття особи злочинця. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 249–253.

111. Татарин Н. М. Сучасна класифікація слідів у криміналістиці. *Тези доповідей учасників міжнар. наук.-практ. конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України»* (м. Львів, 31 січня – 01 лютого 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. С. 115–117.

112. Татарин Н. М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 135–139.

113. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна в сфері підприємницької діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2001. 427 с.

114. Про затвердження Порядку функціонування електронної системи здійснення декларативних процедур у будівництві: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.11.2014 р. № 325. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

115. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монография / под ред. Н. П. Яблокова. М.; Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. 248 с.

116. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 146–150.

117. Карпов Н. С. Слідчі ситуації: поняття, сутність та значення у досудовому кримінальному провадженні про податкові злочини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4 (81). С. 122–129.

118. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.

119. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.

120. Белкин Р. С. Перспективы исследования проблемы следственных ситуаций. *Следственная ситуация*. Минск, 1984. С. 3–6.
121. Криміналістика: підручник / відп. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. і доп. М.: МАУП, 2001. 718 с.
122. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. С. 961–965.
123. Авер'янова Т. В. Криміналістика: підручник / Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, Є. Р. Російська ; под ред. Р. С. Белкіна. М.: Норма–М, 2000. 990 с.
124. Дунаєвська Л. Г. Слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні «медичних» злочинів / Я. С. Маркевич. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Том. 3. С. 126–128.
125. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / отв. ред. Н. В. Жогин. М.: Юрид. лит.-ра, 1966. 584 с.
126. Ларин А. М. От следственной версии кистине. М.: Юрид. лит., 1976. 200 с.
127. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монографія. Х.: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.
128. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учебное пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
129. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 174–178.
130. Цільмак О.М. Методи побудови та перевірки криміналістичних версій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 243–247.
131. Цільмак О.М. Типові помилки слідчого під час процесу побудови та перевірки криміналістичних версій. *Право і суспільство*. 2014. № 5–2. С. 316–322.
132. Татарин Н.М. Тактичні рішення на початковому етапі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Тези доповідей учасників науково-практичної інтернет-конференції «Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки»* (м. Івано-Франківськ, 8–12 грудня 2014 р.). Івано-Франківськ: Лабораторія академічного дослідження правового регулювання та юридичної техніки, 2014. С. 73–76.
133. Лазебний А. М. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. *Національний юридический журнал: теория и практика*. 2015. August. С. 131–134.
134. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посібник. К.: Аванпост-Прим, 2010. 304 с.

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ
ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

135. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. М.: РУДН, 2000. 296 с.

136. Брус І. І. Спеціальні знання як підґрунтя для ефективного проведення судових експертиз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 217–220.

137. Косміна Н. М. Спеціальні знання обізнаних осіб під час розслідування незаконного обігу наркотиків та їх структура. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 23–30.

138. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

139. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: www.zakon.rada.gov.ua

140. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс: учебник. М.: Госюриздат, 1952. 420 с.

141. Матусовский Г. А. Судебная экспертиза в методике расследования чистений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1984. Вып. 29. С.48–54.

142. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3-х т. М.: Юристь, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.

143. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. К.: НМК ВО, 1990. 58 с.

144. Адвокат: журнал 2010 р. №9. – К.: Прецедент, 2011. – 48 с.

145. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 URL: www.zakon.rada.gov.ua

146. Татарин Н. Н. Судебные экспертизы при расследовании самовольного захвата земельного участка и самовольного строительства: основные задачи и возможности. *Leges si viata*. 2015. Aprilie. С. 99–103.

147. Судова незалежна експертиза України. URL: <http://ekspertiza.com.ua>.

148. Татарин Н. М. Окремі завдання та типові питання при проведенні експертиз під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Тези доп. та повід. учасників міжнар. наук.-практ конф. «Теорія і практика протидії злочинності в сучасних умовах»* (м. Львів, 31.10.2014 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2014. С. 296–300.

149. Ґрунтознавча експертиза URL: http://pidruchniki.com/12560607/pravo/gruntoznavcha_ekspertiza.

150. Тальянчук Л. С. Можливості криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу при перетині кордону України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 126–131.

151. Гонгало С. Й. Сучасні можливості судової техніко-криміналістичної експертизи документів та перспективи її розвитку. *Право України*. 2009. № 10. С. 162–169.

152. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис НАВС*. 2013. № 1. С. 209–214.

153. Циркаль В. В. Проведення експертизи в суді: організаційні питання. *Право України*. 2004. № 1. С. 67

154. Прокопанич Г. В. Використання спеціальних знань в кримінальному, цивільному та господарському процесі України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 266–271.

155. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 245 с.

156. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

157. Слідча тактика: навчальний посібник / Є. В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

158. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. К.: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

159. Татарин Н. М. Тактика огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Право і суспільство*. 2014. З. С. 305–310.

160. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва: методичні рекомендації / З. С. Галаван, Р. Л. Степанюк, Д. Д. Заяць, В. І. Павликівський. Х.: ХНУВС, 2009. 24 с.

161. Татарин Н. М. Взаємодія слідчого та спеціалістів під час проведення огляду місця події при розслідуванні самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Матер. Міжнар. наук.-практ. конф «Право, суспільство і держава: форми взаємодії»* (м. Київ, 14–15 березня 2014 р.). К.: Центр Правових наукових досліджень, 2014. С. 118–120.

162. Шепітько Ю. В. Теорія криміналістичної тактики. Х.: Гриф, 2002. 349 с.

163. Татарин Н. М. Особливості тактики допиту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 209–212.

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

164. Криміналістика: підручник / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін./ за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2001. 684 с.

165. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Конова-лова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.

166. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

167. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

168. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. К.: Юринком Интер, 1999. 448 с.

169. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

170. Татарин Н. М. Допит свідка під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання торії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права»* (м. Київ, 11 – 12 липня 2014 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2014. С. 101–103.

171. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

172. Питання Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру: розпорядження Кабінету міністрів України від 30.11.2016 № 910-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

173. Марочкін О. І. Щодо системи процесуальних рішень слідчого. *Проблеми законності*. Х., 2010. Вип. 110. С. 255–263.

174. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. М.: Юрид. лит., 1976. 167 с.

175. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 2015. 469 с.

176. Татарин Н. М. Процесуальні рішення, що ухвалюються слідчим під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Спеціальний випуск*. 2016. С. 79–88.

177. Оцінка доказів. URL: http://pidruchniki.com/1280050749251/pravo/otsinka_dokaziv.

178. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевой, А. Р. Туманяц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Каплініної та О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

179. Алейников Г. И. Теоретические и практические вопросы деятельности за щитника по собиранію доказательств в стадии досудебного следствия по законодательству Украины и России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2004. 196 с.

180. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, П. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 1. 2012. – 768 с.

181. Іщенко В. М. Проблеми юридичної визначеності належних способів збирання фактичних даних як критерію допустимості доказів у кримінальному процесі. *Форум права*. 2010. № 4. С. 413–421.

182. Астапенко О. В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09.К., 2009. 249 с.

183. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

184. Ковальчук С. О. Витребування й отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Х., 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 140–145.

185. Татарин Н. М. Витребування і отримання інформації під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 104–107.

186. Щодо порядку витребування правоохоронними органами та органами прокуратури інформації, документів, матеріалів з територіальних органів земельних ресурсів. URL: <http://shkolaw.in.ua>.

187. Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия. *Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: тезисы научно-практической конференции*. Л., 1976. С. 52–55.

188. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений: монографія. Минск, 1979. 84 с.

189. Шевчук В. М. Понятие тактической операции: научные взгляды и теоретические подходы. *Митна справа*. 2004. № 5. С. 52–58.

190. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: ХНУВС, 2007. 432 с.

191. Журавель В. А. Система слідчих дій та тактичних операцій в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 197–208.

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ

ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА _____

192. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании пре ступлений. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. 200 с.

193. Татарин Н. М. Типові тактичні операції та їх проведення під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2017. №1 (76). С. 52–59.

194. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення. *Юридичний часопис НАВС*. 2013. № 1. С. 147–152.

195. Никифорчук Д. Й. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій. К.: НАВС, 2013. 125 с.

196. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

197. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 01червня 2000 р. (зі змінами) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1770-14>.

198. Самбор М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані із зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу: підстави для проведення та умови гарантування прав і свобод людини та громадянина як споживача послуг рухомого (мобільного зв'язку). *Вісник дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 1(4). С. 74–81.

199. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. №1280 – IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/page3>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати
анкетування працівників поліції
Головних управлінь Національної поліції
(слідчі та працівники оперативних підрозділів)
з питань розслідування самовільного зайняття
земельної ділянки та самовільного будівництва**

Таблиця А 1

Стаж роботи у слідчому (оперативному) підрозділі

№	Варіант відповіді	К-сть	%
1.1	до 2-х років	143	39,7
1.2	від 2-х до 5-ти років	156	43,3
1.3	від 5-ти до 10-ти років	49	13,6
1.4	більше 10-ти років	12	3,3

Таблиця А 2

Ваша освіта:

№	Варіант відповіді	К-сть	%
1.1	Спеціальна вища юридична (закінчили вищий навчальний заклад МВС)	268	74,4
1.2	Вища юридична	52	14,4
1.3	Вища неюридична	40	11,1
1.4	Незакінчена вища	-	-

Чи існує у Вашому підрозділі спеціалізація щодо розслідування злочинів (кримінальних правопорушень)?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
2.1	Так	46	12,8
2.2	Ні	198	55
2.3	Існує неофіційно, зважаючи на досвід та стаж роботи слідчого	116	32,2

Таблиця А 4

Якщо така спеціалізація існує, то чи пов'язана вона із розслідуванням самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
3.1	Так	192	53,3
3.2	Ні	168	46,7

Таблиця А 5

Чи розслідували або здійснювали оперативний супровід безпосередньо Ви кримінальних проваджень, пов'язаних з самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом (у період з 2011 по 2016 роки)?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
4.1	Так	86	23,9
4.2	Ні	274	76,1

Таблиця А 6

Чи достатньо у Вашому підрозділі літератури (методичної, наукової) з питань методики розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
5.1	Достатньо	69	19,2
5.2	Недостатньо	77	21,4
5.3	Взагалі відсутня	214	59,4

Таблиця А 7

На Вашу думку, традиційним джерелом інформації про вчинення кримінального правопорушення даного виду є?:

№	Варіант відповіді	К-сть	%
6.1	Результати проведення оперативно-розшукових заходів (робота оперативних підрозділів)	30	8,3
6.2	Громадяни	102	28,3
6.3	Посадові особи (інспектори) відповідних державних установ	184	51,1
6.4	Представники органів місцевого самоврядування	39	10,8
6.5	Результати роботи слідчого	5	1,4

Таблиця А 8

На Вашу думку, сліди вчинення злочинів, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, найчастіше містяться?:

№	Варіант відповіді	К-сть	%
7.1	На місці вчинення злочину	92	25,4
7.2	У ідеальних джерелах	53	14,7
7.3	У документах	215	59,9

Які, на Вашу думку, чинники найбільше впливають на слідчу ситуацію під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
9.1	Джерела початкової інформації про кримінальне правопорушення	97	26,9
9.2	Повнота початкової інформації про кримінальне правопорушення	109	30,3
9.3	Ставлення до вчиненого кримінального правопорушення потерпілої чи підозрюваної особи	101	28,1
9.4	Наявність протидії розслідуванню	53	14,2

Таблиця А 10

Чи є потрібною, на Вашу думку, під час розслідування кримінальних правопорушень даного виду взаємодія між слідчим, оперативними підрозділами та іншими державними установами та органами місцевого самоврядування?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
8.1	Так	352	97,8
8.2	Ні	8	2,2

Таблиця А 11

Хто, як правило, виступає ініціатором взаємодії на початковому етапі розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільним будівництвом?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
11.1	Слідчий	293	81,4
11.2	Оперативний підрозділ	22	6,1
11.3	Органи державної влади чи місцевого самоврядування	16	4,4
11.4	Потерпіла особа	29	8

Таблиця А 12

Доручення із якими завданнями направлялися Вами оперативним підрозділам (оперативним працівникам – доводилось виконувати) під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
11.1	Для встановлення місцезнаходження особи	159	81,4
11.2	Для встановлення місцезнаходження документів	98	6,1
11.3	Для встановлення можливих свідків події	49	4,4
11.4	Для проведення слідчих (розшукових) дій	54	8

Таблиця А 13

Які з наведених слідчих (розшукових) дій мають визначальне значення під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (вказіть чотири з них)?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
12.1	Огляд місця події	360	100
12.2	Допит потерпілого та свідків	360	100
12.3	Допит підозрюваного	360	100
12.4	Одночасний допит	104	28,9
12.5	Обшук	122	33,9
12.6	Пред’явлення для впізнання	80	22,2
12.7	Слідчий експеримент	54	15
12.8	Судова експертиза	360	100

Які види судових експертиз найбільш поширені під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
13.1	Будівельно-технічна	111	30,8
13.2	Техніко-криміналістичне дослідження документів	95	26,4
13.3	Земельно-технічна	109	30,3
13.4	Ґрунтознавча	5	1,4
13.5	Комплексна	40	11,1

Таблиця А 15

Чи можливе самовільне зайняття земельної ділянки без сприяння зацікавлених посадових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
14.1	Можливе	129	35,8
14.2	Така можливість не виключена	68	18,8
14.3	Однозначно не можливе	163	45,7

Таблиця А 16

Чи можливе самовільне будівництво без сприяння зацікавлених посадових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
15.1	Можливе	36	10
15.2	Така можливість не виключена	59	16,4
15.3	Однозначно не можливе	265	73,6

Таблиця А 17

Чи потрібно, на Вашу думку, проводити під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва негласні слідчі (розшукові) дії?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
16.1	Потрібно	188	52,2
16.2	Не потрібно	-	-
16.3	У окремих випадках їх проведення доцільне	172	47,8

Таблиця А 18

Чи потребує, на Вашу думку, розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва оперативного супроводження?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
17.1	Так	360	100
17.2	Ні	-	-

Таблиця А 19

Яке місце, на Вашу думку, займають дані, отримані оперативним шляхом, під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
18.1	Допомагають слідчому прийняти рішення щодо виду та черговості проведення слідчих (розшукових) дій	89	24,7
18.2	Допомагають слідчому прийняти правильне (необхідне) процесуальне рішення	86	24
18.3	Допомагають слідчому прийняти рішення щодо залучення відповідного спеціаліста	62	17,2
18.4	Допомагають слідчому визначитися з подальшим напрямом розслідування та скеруванням відповідних доручень, запитів тощо	123	34,2

Чи доцільно під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва проводити тактичні операції?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
19.1	Потрібно	360	100
19.2	Не потрібно	-	-

Таблиця А 21

Які, на Вашу думку, тактичні операції найдоцільніше проводити під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
12.1	«Документ»	85	23,6
12.2	«Затримання особи»	12	3,3
12.3	«Корумповані зв'язки»	64	17,8
12.4	«Службова особа»	69	19,2
12.5	«Огляд земельної ділянки та об'єктів будівництва»	130	36,1

Таблиця А 22

Чи можлива, на Вашу думку, зараз ефективна діяльність щодо запобігання злочинам у сфері землевпорядкування та будівництва?

№	Варіант відповіді	К-сть	%
20.1	Можлива	89	24,7
20.2	Не можлива	52	14,4
20.3	Важко відповісти	219	60,8

ІНФОРМАЦІЯ
щодо кількості злочинів,
передбачені статтею 197¹ КК України
(самовільне зайняття земельної ділянки
та самовільне будівництво) в період з 2008 по 2014 роки
(відомості Департаменту
інформаційно-аналітичного забезпечення при МВС)

1	Рік	Найменування регіонів та залізниць		
		Львівська	Львівська залізниця	всього по Україні
2	3	4	5	
Зареєстровано злочинів	2008	7	-	357
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		3	-	153
Зареєстровано злочинів	2009	7	-	279
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		8	-	125
Зареєстровано злочинів	2010	11	1	238
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		2	-	115
Зареєстровано злочинів	2011	8	11	281
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		1	10	143
Зареєстровано злочинів	2012	3	8	144
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		2	8	89

Татарин Н. М., Пряхін Є. В.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ
ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

<i>Продовження таблиці</i>				
1	2	3	4	5
Зареєстровано злочинів	2013	27	12	628
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		5	10	91
Зареєстровано злочинів	2014	44	1	649
Розкрито злочинів (кримінальні справи, за якими закінчені розслідування)		2	1	79

ДАНІ
щодо розслідування злочинів,
передбачених ст. 197¹ КК України
(Самовільне зайняття земельної ділянки
та самовільне будівництво)
у період з 2008 по 2018 роки
(інформація надана Генеральною прокуратурою України)

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом
2013	764	78	69
2014	771	57	48
2015	1204	27	23
2016	1396	30	24
2017	1046	73	64
2018	1192	120	103

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Татарин Н. М.,
кандидат юридичних наук
Пряхін Є. В.,
кандидат юридичних наук

Методика розслідування
самовільного зайняття
земельної ділянки
та самовільного будівництва

Монографія

Видано в авторській редакції

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 19.04.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Віддруковано на різнографі. Умов. друк. арк. 11,2.
Наклад 300 прим. Зам. № 14-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
№ 2541 від 26 червня 2006 р.